

DANSKE STUDIER

1974

UDGIVET AF
ERIK DAL OG IVER KJÆR

UNDER MEDVIRKEN AF
HANNE RUUS

AKADEMISK FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Aage Kabell</i> , professor, dr. phil., Aarhus Universitet	
Modersmaalet	5
<i>Anne Duekilde</i> , ordbogsredaktør, cand. mag., København	
Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog	18
<i>Bente Liebst Hansen</i> , ordbogsredaktør, cand. mag., København	
Konditionalsætninger i gammeldansk	
Forsøg på en bestemmelse af sprogbrugen i kirkelovene	55
<i>Leif Emerek</i> , mag. art., Danmarks Biblioteksskole, Ålborg	
Romantismen i Danmark! I. del: Henri Beyle	90

Forskningsoversigt:

<i>Iørn Piø, Gustav Henningsen og Birgitte Rørbye</i> , arkivarer, mag. art.'er, Dansk Folkemindesamling, København	
Dansk folkemindeforskning 1953-1973	115

MINDRE BIDRAG

<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr. phil., Københavns Universitet	
Rasks tydning af Snoldelev-stenen	132
<i>Hanne Regnar</i> , stud. mag., København	
Slutningen af kong Abels forordning i Ny kgl. saml. 70 r, 8°	135
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr. phil., Danmarks Lærerhøjskole, Kbh.	
Rakker og tov	139
<i>Erik Sønderholm</i> , lektor, dr. phil., Københavns Universitet	
Om Anders Bording og pengene.	
En korrektion og en efterlysning	144
Et genfundet Jacob Worm håndskrift og andre spredte Worm-notater..	150
<i>Henrik Denman</i> , studerende, Roskilde	
Genfundet Blicher-manuskript	152
<i>Leif Nedergaard</i> , lektor, dr. phil., Københavns Universitet	
Omkring <i>Niels Lyhne</i> og udtrykket »at dø stående«	152

ANMELDELSER

<i>Sven H. Rossel</i> , professor, mag. art., University of Washington, Seattle	
Folk og Kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab	157
<i>Thorvil Damsgaard Olsen</i> , lektor, mag. art., Københavns Universitet	
Peter Skautrup: Det danske sprogs historie	158
<i>Erik Dal</i> , dr. phil., København	
Salmen som lovsang og litteratur	161
<i>Mette Winge</i> , kandidatstipendiat, mag. art., Københavns Universitet	
Sven Hakon Rossel: Skandinaviske Literatur 1870-1960	163

Modersmaalet

Af AAGE KABELL

Romantikken var oprindelig hverken national eller nationalistisk. Den voksede hos Fichte frem af spekulation og psykologi, og den meldte sig hos Schelling som en ny naturvidenskabelig teori; den var i begge tilfælde almengyldig og international indtil det kosmiske og for saa vidt et ægte barn af oplysningens aarhundrede. Tidlige romantiske forfattere som Staffeldt og Steffens følte sig berettigede til at vælge nationalitet.

Der var linjer i navnlig den Schellingske naturromantik, der kunde lede frem til en national hævvelse, som da ogsaa er godt paa vej i Oehlschlägers ungdomsdigtning; men det var dog først under politisk tryk, at romantikken med et vældigt modstød fra Fichte blev absolut national. Fichte var efter slaget ved Jena i oktober 1806 flygtet fra Berlin til Königsberg, og da franskmændene holdt deres indtog i denne by, flygtede han i 1807 til København. Han tog ophold hos Anders Sandøe Ørsted, hvor Baggeseu netop havde boet; huset var et centrum i dansk aandsliv. Der har været et vist storpolitisk pikanteri over situationen derved, at familiens poetiserende svoger, Oehlschläger, samtidig blev sig sin nordiske og danske natur bevidst i Paris.

Efter freden i Tilsit i juli 1807, der kostede Preussen dets halve landomraade, vendte Fichte tilbage til Berlin, og med fare for sin person holdt han der den paafølgende vinter hine berømmelige forelæsnings, »Taler til den tyske Nation«, der udkom i bogform 1808, og som med grundlæggelsen af en absolut nationalisme skulde blive det aandelige rygstød for rejsningen mod Napoleon. Vigtig er i denne forbindelse især argumentationen i den fjerde forelæsnings. Her opstilles sproget som en afgørende faktor i nationalitetsdannelsen og en stort indvarslet »nationalopdragelse«, og der ses en absolut modsætning mellem tyskerne og de andre folk af germansk afstamning deri, at tyskerne har beholdt deres eget sprog, medens de andre germanske folk har antaget en fremmed tale. Dette fører efter Fichtes mening til, at disse andre germanske folk har faaet svært ved at opfatte, hvad de selv mener eller tænker, og gennem forskellige videre postulater og speku-

lationer forlenes de sprogtro tyskere med ganske særlige menneskelige kvalifikationer.

Det er trøsterigt at vide, at Fichte i denne forbindelse udtrykkelig erklærer skandinaverne for tyskere – originaludgaven side 114 for neden – og at han næppe heller vil have sagt noget ondt om friserne, hollænderne eller englænderne. De forkvaklede germanere uden eget sprog og derfor nærmest uden sprog og tanke overhovedet er fransk-mændene, og sandt var det jo, at arvtagerne efter de gode gamle germanske frankere ikke mere talte deres germanske oldfrankisk, lige så lidt som preusserne efterhånden talte preussisk.

Fichtes Taler til den tyske Nation er ikke blevet konciperet fra dag til dag, og man har lov til at tro, at tanken om sproget som grundlæggende for nationen er kommet til ham den forudgaaende sommer i København. Netop paa denne tid færdiggjorde den kendte og søgte historieprofessor Laurits Engelstoft sit skrift om Nationalopdragelsen, der videreførte et »statspædagogisk Forsøg« fra 1802, hvor det hed: »Kiærlighed til Modersmaalet er paa en vis Maade uadskillelig fra Kiærlighed til Fædrelandet«; hvor der spørges: »en Nations Sprog er det ikke Udtrykket af dets Karakter?« og hvor der konkluderes: »med Sproget falder Nationen, naar den, foragtende sig selv, afklæder sig den Karakter og Originalitet, som beroer paa Modersmaalets Vedligeholdelse og Ære.«

Det er godt og rigtigt tænkt af en mand, der fik sin meste tid besat med tilrettelæggelsen af et tosprog monarkis undervisningsvæsen, og som iøvrigt skrev udmærkede latinske vers. Gennem Fichte blev Engelstoft – unævnt – ophavsmand til nationalfilologiske omvæltninger af uoverskuelig rækkevidde, og foreløbig bidrog han saaledes til en almindelig tysk rejsning, der svimlede af begejstring over dette synspunkt, der kunde gøre en ende paa dynastiske kævlerier og hævde frihedens sag over for den store erobrer. »Os forener sprogets hellige baand« hedder det 1813 i Theodor Körners »Lyre og Sværd« (»Jægersang«), og samme tanke er samtidig forløsende hovedmotiv i C. M. Arndts berømte sang om »Tyskerens Fædreland«.

Paa en anden maade gjorde tanken om det tyske sprogs fortrinstillig blandt de nærmest beslægtede tungemaal sig gældende under den samtidige sprogvidenskabs forsøg paa at skabe et ord for det, der idag med stærk tilsnigelse kaldes germansk. Trods ivrige protester fra Rasmus Rask lykkedes det tidens tyske filologer i almindelighed og brødrene Grimm i særdeleshed at udvide ordet »tysk« til denne gæst-

fri betydelse, der ganske vist hverken er registreret i den Grimm'ske ordbog eller, som det synes, i nogetsomhelst andet nævneværdigt tysk leksikon.

Hvorledes virkede dette voldsomme nationalfilologiske kompleks nu i de skandinaviske lande? I det store og hele kan man sige, at de meget stærke sprogomraader, hvor man allerede i mange generationer havde dyrket modersmaalet under praktiske og æstetiske synspunkter, stod det igennem uden stort postyr, og det samme gælder ogsaa de meget svage sprogomraader, der savnede den til postyret nødvendige organisation. Der var f. eks. ikke noget problem forbundet med, at der skulde tales svensk i Sverige, for der var ikke megen modstand mulig i Lapland eller i Skåne eller paa Gotland; end ikke romantikerne i Danmark tænkte paa nogen national indsats øst for Sundet. Der blev fra allerhøjeste sted i Stockholm sørget for, at svenskerne ikke drømte om nogen indsats mod øst, og den svensktalende befolkning i Finland maatte klare sig, som den kunde.

Mere besværligt skulde tingene udvikle sig i det fra København regerede monarki, da det betydelige tysktalende mindretal efter Engelstofts og Fichtes program maatte begynde at opfatte sig selv som national opposition. Stærkere konsekvenser fik denne udvikling først i de næste slægtled; men fra dansk side mærkes hurtigt en vis defensiv interesse for problemet. Allerede i slutningen af 1807, altsaa endnu inden Fichtes bog kan have vakt gemytterne, og antagelig paa grundlag af tankerne i Engelstofts første skrift, begyndte Frederik den Sjette at styrke det danske sprog i hertugdømmernes forvaltning. Dette tilsigtedes i end højere grad ved senere forordninger og frem for alt ved reskript af 15. december 1810 angaaende dansk sprog i kirken, i skolerne og ved domstolene i Slesvig; men dette reskript blev ganske vist ikke gennemført. Fra privat side blev der udskrevet en prisopgave vedrørende det danske sprogs skæbne i samme landsdel. Prisen blev tilkendt daværende bibliotekssekretær E. C. Werlauff for en grundig og lidenskabsløs besvarelse. Lidenskabelig var derimod biblioteksamanuensis Chr. Molbechs bekendelse til Engelstoft og Fichte i flere artikler og skrifter, f. eks. »Om Nationalsprogets Hellighed«, 1815.

Da Norge ved denne tid blev genoprettet som selvstændig stat, gjaldt dansk som saakaldt modersmaal for den skrivende stand. En norsk sprogtone var yndet som æstetisk effekt, ogsaa blandt danske skuespillere i København. Endnu før landets selvstændiggørelse bemærkes det nationale synspunkt i Engelstofts aand hos den unge norske

mediciner Gregers Fougner Lundh, naar denne under sit studium i København 1807 opkaster problemet: »Hvorfor har Norge ikke sit eget National-Sprog?« Som grundlag for en mulig sproglig renaissance peger Gregers Fougner Lundh paa de norske dialekter. At spørgsmaalet opstilles netop paa dette tidspunkt og i København er et yderligere indicium for, at Engelstofts nationalfilologiske tanker har været dagens emne dèr, da Fichte gæstede byen. Efter programmets introduktion i Tyskland beklager saa ogsaa den tyske minceralog J. F. L. Hausmann, der paa sit fags vegne havde berejst Norge, i andet bind af sin rejsebeskrivelse 1812, at han ikke var stødt paa noget særligt norsk sprog.

Den gammelnorske dialekt paa Island gik dengang under betegnelsen islandsk, og efter at det nationalfilologiske problem for alvor var blevet rejst, udsatte Det kongelige Selskab for Norges Vel en prisopgave: »Hvad Indflydelse vilde det islandske Sprogs Studium have paa vort nuværende Skriftsprogs Dannelse, og hvorledes kan hint forsømte Studium bedst fremmes iblandt os?« Den præmierede besvarelse af P. E. Müller »Om det islandske Sprogs Vigtighed«, offentliggjort i København 1813, er i sin trykte skikkelse saa grundig og saa god, som det kunde forventes, og mere til. I filologisk henseende stod den dog fra begyndelsen i skygge af Rasks »Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog« (1811), og den blev i samme henseende yderligere distanceret af Rasks 1818 trykte prisopgave for Det kongelige danske Videnskabernes Selskab vedrørende samme sprogs oprindelse.

Med Rasks værker og med de gode københavnske udgaver af gammelnorske hovedværker var grunden lagt for store nationalfilologiske komplekser i det vestnordiske omraade. Rasks længe overlevende forestilling om det saakaldt islandske som nordisk oldsprog maatte i forbindelse med romantikkens almindelige kulturpessimisme give islænderne en ganske særlig stilling i egne og andres øjne. Et vigtigt instrument til islandsk selvstændiggørelse ad filologisk vej var det af Rask stiftede islandske litterære selskab »Hið Islenzka Bókmentafjelag«, som Rask ganske vist senere følte sig foranlediget til at udtræde af.

Med grundlæggelsen af tidsskriftet »Fjölnir« i København blev islandsk et bevidst nationalt litteratursprog. Snart efter fulgte en tilsvarende opbygning af det færøske, der hidtil nok havde fanget de lærdes interesse, men dog i mindre grad. Med det forsigtigvis pseudonymt udgivne skrift »Dansken paa Færøerne, Sidestykke til Tysken i Slesvig« gik den unge Svend Grundtvig 1845 i ledning mod høje danske gejstliges velmente forsøg paa at etablere dansk skolesprog i det skolemæs-

sigt underudviklede omraade, og man maa beundre den ildhu, hvormed Svend Grundtvig udfolder forestillingen om Færøsk som nationalsprog – altsaa ikke som norsk dialekt – til et foreløbig meget upraktisk krav om egen nationalitet for øernes ganske faa tusinde sjæle. Aaret efter kom V. U. Hammershaimbs symptomatiske rekonstruktion af et færøsk sprog i romantikkens bedste arkaiserende stil.

Der havde imidlertid aabnet sig store muligheder for et norsk sprog i Norge selv, ikke mindst efter at J. L. Heiberg i 1827 havde tirret gemytterne ved offentlig at tage fejl af norvagismerne i Bjerregaards »Fjeldeventyret« som svecismer. Sproget blev et programpunkt for den unge norske nationalisme, saaledes med drabelige hug mod dansk som »det tyskes Affald« hos Wergeland, mens Bjerregaard producerede »Marseillaner-Hymnen, omskrevet og afpasset for Norge«:

Op at kjæmpe, I brave Normanner!
 Op til Kamp hver en Norriges Geist!
 Jydske Sprogherrers Pennefjerbanner
 har sig frækt i vort Fædreland reist.
 Hører I Knaldet af Fiendens Kanoner:
 disse Røster fra Herthadals Lund?
 Snart myrder han i Eders Mund
 hvertet Ord hvori Norge gjentoner.
 Til Vaaben: Pennen grib!
 Det Aandens Glavind slib!
 Flyv, norske Geist! dit Vingeslag
 skal slaae det Aag iqvag.

Hvad vil disse sjællandske Sværme?
 Disse Bander af Trælle fra Thy?
 Vil I lære vort Dovre at hærne
 efter Frederiks pjattede By?
 Aander, fremlyner fra *Norriges* Dale!
 Atter I skal udi Aaget gaee?
 Os Nordmænd Juten tænker paa
 at fraliste vor Fædrenetale.
 Til Vaaben osv.

Nu er et ord som »Geist« vel ikke egentlig norsk. Nationalfilologerne maatte blandt andet kæmpe med den vanskelighed, at der ikke var fem mennesker i Norge, der havde konkrete forestillinger om den

ældre fædrenetales egenart. Men Rudolf Keyser havde da været paa Island for at studere faget, som han repræsenterede paa universitetet siden 1829, og den egentlige forskning gjorde ogsaa iøvrigt hurtige fremskridt, saaledes at P. A. Munch i 1832 med nogen føje kunde argumentere for et moderne norsk sprog af norsk oprindelse. Programmet begyndte at blive virkelighed med Ivar Aasens bestræbelser siden 1836, og det nye land kunde i større og større omfang indfri tidens filologiske krav.

Det er et spørgsmaal, hvor vidt og hvor hurtigt disse vestnordiske maaltreksninger kunde være kommet istand uden Rasmus Rasks videnskabelige indsats, og det er forbavsende at tænke paa, at ogsaa det østligste nordiske kulturomraades nationalfilologiske og overhovedet nationale vækkelse i høj grad kan føres tilbage til denne fynske husmandssøns raad og daad. Ønsket om finsk sprog i Finland kunde lige saa vel have været ytret under svensk herredømme som under russisk. Faktisk ønskede de finske bønder efter overgangen til russisk herredømme i 1809 svensk bevaret som landets officielle sprog, og først fra det tidspunkt, hvor Fichtes tanker løb over Europa, dateres den saakaldte Åbo-romantiks interesse for finsk fortid og finsk kultur, af Lorenzo Hammersköld betegnet som fennomani. En af bevægelsens førstestærker, A. I. Arwidsson, var ellers en beundrer af baade Hammarsköld og Atterbom samt de svenske romantiske bevægelser i det hele, og det var ikke mindst Atterbom, der for Arwidsson og de andre, ret talrige finske studenter i Uppsala fremholdt det finske sprogs ret. Nu havde Rasmus Rask under sit ophold som hemmelig dansk agent i Stockholm 1812 læst finsk hos Franzén, og han havde haft nytte af dette studium ved udarbejdelsen af sin prisopgave. Under ophold i Stockholm 1817 fornyede Rask sit finsk netop hos Arwidsson, der til gengæld fik oldengelsk og saakaldt islandsk. Sikkert har Rask herved stadig glødet af aanden fra det islandske litteraturselskabs stiftelse, og sikkert har han ogsaa ført beskæftigelsen med finsk op i et idealistisk niveau, som det ialtfald gør sig bemærket i Rasks lange rejsebrev til Nyerup under ophold i Finland to aar senere. Finnerne har begyndt et nyt tidsrum i deres litteratur, hedder det, og Rask er begejstret for det finske sprog, der er »et af de mest oprindelige, regelrette, dannelige og velklingende Tungemål på Jorden«; det synes »at have udsøgt og forenet det bedste af alle andre Sprog i Evropa.« Den finske litteratur er ganske vist beskeden; men de første prøver paa de saakaldte finske runer giver haab om »en ny (finsk) Edda« som kilde

»til Kundskab om Nordens allerældste Gudelære, Overtro og Digtekunst«.

I mellemtiden havde Rask i St. Petersborg udvirket, at foregaaende decenniens bestræbelser i retning af en finsk ordbog kunde blive realiseret, og alene dette praktiske resultat gør Rask til en af den finske nationalfilologis betydeligste foregangsmænd, dog saaledes forstaaet, at Rask selv ikke var interesseret i den rent nationalistiske side af sagen. Der var for finnerne endnu mange vanskeligheder at overvinde, blandt andet fordi begrebet »finsk sprog« foreløbig var en abstraktion over for virkelighedens østlige og vestlige dialekter, mellem hvilke der maatte vælges og vrages, medens det lappiske maatte forbigaaes. Men indsamlingen og offentliggørelsen af de finske runer ved C. A. Gottlund, Arwidsson og andre gav vidnesbyrd om en stor litterær tradition, der fremtraadte monumentalt med Elias Lönnrots første Kalevala-redaktion 1835. Tiden var derefter modnet til en konsekvens af finsk nationalfilologi, som Atterbom bestemt ikke havde forudset, som Arwidsson havde ønsket, men som dog maa have givet Arwidsson aarsag til eftertanke i det svenske exil, der aabnede sig for ham, da hans program førte ham i unaade hos russerne: fortrængningen af det svenske sprog i Finland, som den blev krævet i J. V. Snellmans avis »Saima«, og Finlands løsrivelse fra nordisk kulturliv i det hele, som den manifesterede sig omkring de skandinaviske studentermøder 1843 og 1845. Symptomatisk for den romantiske idealismes vældige gennemslagskraft er den herhen hørende finske studentererklæring af 28. marts 1847:

»Med djup bedröfvelse hafva vi varseblifvit huru långsamt, huru svagt och med hvilka matta steg Finska språket och Finskheten framskrida såväl i det bildade ståndet i allmänhet, som inom oss Finlands bildning hemtande ungdom i synnerhet. Vi veta, att Fäderneslandets och Modersmålets heliga sak kanske aldrig kommer ur detta för hvarje deras sanna vän sorgliga tillstånd, derest kärleken för dem icke först tändes i de Ungas kanske ännu oförderfvade hjertan.

Med fast hopp och stark kärlek förbinda vi oss därför, vi Ynglingar vid Finlands Universitet, att ifrån en främmande nationlighet efter förmåga rädda först oss sjelva, och att sedan äfven åt andra räcka en hjälpsam hand.

.....

Vi vilja ljusets seger i vårt land.«

Hvor meget lysere det kunde blive i Abo ved at man skiftede sprog, er maaske et problem; man er tydeligvis midt oppe i en litterær fiktionsdannelse.

Engelstofts og Fichtes lære om modersmaalet som national hovedfaktor kom aldrig til at øve anden indflydelse paa ansvarlige politikere, end hvad der kunde være opportunt af andre grunde, og da slet ikke i romantikkens tid. Metternich og hele Wienerkongressen gik frem efter andre principper, da Finland skulde holdes til Rusland, Norge lægges til Sverige, og Island til Danmark, ikke at tale om andre dengang foreslaaede operationer. Heller ikke i de kredse, hvor idealismen kunde være handlingsbestemmende, er princippet i alle forhold kommet til anvendelse. Der blev ikke draget nogen gotlandsk eller laplandsk konsekvens. Men medens det danske øst for Sundet ogsaa blev glemt, blev det danske i Slesvig dog hævdet, og kampen for et modersmaal blev med formidable omkostninger en vigtig faktor i det nye Norges front mod øst og syd. I endnu højere grad blev modersmaalet nationalitetsskabende paa Island og i Finland, begge steder fra begyndelsen støttet til Rasmus Rasks videnskabelige geni og organisatoriske haandelag.

Nogle af de betragtede dokumenter i sagen viser den nationalfilologiske idealismes udfoldelse som litterær fiktion, efter omstændighederne krigerisk eller patetisk, i høj grad ude af føling med realiteterne, men i næsten uhyggelig grad realitetsskabende. Det er naturligt, at modersmaalet ikke i særlig grad kunde blive litterært emne i Sverige, hvor det havde selvfølgelighedens præg, og at digterne i andre omraader, hvor modersmaalet endnu skulde oparbejdes eller rentud konstrueres, først og fremmest maatte hengive sig til kampen for modersmaalet. I Danmark derimod, hvor modersmaalet var en realitet, men en realitet, der stod for at skulle forsvares, kunde selve denne virkelighed i højere grad vinde litterær interesse, og dette skete da for en af det danske sprogs mest bevidste og indflydelsesrige fornyere, N. F. S. Grundtvig. Det blev til vers, som hvert barn i landet kom til at lære udenad, og som i eminent grad afgav det nødvendige i forsvaret for det danske sprog udadtil og indadtil. Grundtvigs første bedrift i genren er femte strofe af hans digt i anledning af Chr. Prams afrejse til Vestindien i 1820:

Langt højere, ædlere, finere Sprog
skal findes paa fremmedes Tunge;
om Højhed og Dejlighed Dannemænd dog
med Sandhed kan tale og sjunge;

og træffer vort Modersmaal ej paa et Haar,
det smelter dog mere, end fremmedes slaar.

Frit efter Montesquieus klimateori fastlægger Grundtvig i denne strofe og i dette digt overhovedet det lille folks fædrelandske strategi, fortrøstningen om kvalitet frem for kvantitet. Det samme gør samtidig Poul Møller med sit digt »Glæde over Danmark«; de berømteste senere nedslag er vel Almquists »Svenska fattigdomens betydelse« 1838 og Runebergs indledning til »Fänrik Ståls sägner« 1848. Af disse forfattere kommer kun Almquist ganske kort ind paa modersmaalets fattige skønhed og renhed. Grundtvigs linjer om sproget er lige saa mesterlige i detaljen som i helhedsanlægget: den grundlærde forfatter nævner kun som et rygte, hvad der maaske nok kunde være sandt, nemlig at dansken dengang ikke hørte til de højest kultiverede tungemaal; han pointerer dets enkle evne uden at komme ind paa, om denne ikke ogsaa i samme grad findes andensteds; han vender sluttelig modersmaalets svaghed til fortrolighed modsat fremmedsprogenes styrke som haardhed. Overraskende og overbevisende bekræftes alt dette af Søren Kierkegaards bekendelse til »Modersmaalet« femogtyve aar senere i slutningen af *Stadier paa Livets Vei*. Ingen har vel som Kierkegaard mærket, hvad det danske sprog endnu havde tilbage at lære. Med befrivelse konstaterer den litterære filosof, at udtrykkets præcision næsten lettere kan tages fra folkets læber end fra Videnskabernes Selskabs ordbog, og han udbryder i en lovprisning af modersmaalet, der egentlig først fører sproget op i det niveau, hvor det ogsaa som intellektuel prosa bliver denne lovprisning værdigt:

»Jeg føler mig lykkelig ved at være bunden til mit Modersmaal, bunden som maaskee kun Faa er det, bunden som Adam var til Eva, fordi der ingen anden Qvinde var, bunden fordi det har været mig en Umulighed at lære noget andet Sprog og derved en Umulighed at fristes til at lade stolt og fornemt om det medfødte, men ogsaa glad ved at være bunden til et Modersmaal, der er riigt i indre Oprindelighed, naar det udvider Sjelen, og lyder vellystigt i Øret med sin søde Klang; et Modersmaal, der ikke stønner forfængent i den vanskelige Tanke, og derfor er det maaskee Nogen troer, at det ikke kan udtrykke den, fordi det gjør Vanskeligheden let ved at udtale den; et Modersmaal, der ikke puster og lyder anstrænget, naar det staaer for det Uudsigelige, men sysler dermed i Spøg og i Alvor

indtil det er udsagt; et Sprog, der ikke finder langt borte, hvad der ligger nær, eller søger dybt nede, hvad der er lige ved Haanden, fordi det i lykkeligt Forhold med Gjenstanden gaaer ud og ind som en Alf, og bringer den for Dagen som et Barn den lykkelige Bemærkning, uden ret at vide af det; et Sprog, der er hæftigt og bevæget, hver Gang den rette Elsker veed mandligt at hidse Sprogets qvindelige Lidenskab, selv bevidst og seierrigt i Tankestriden, hver Gang den rette Hersker veed at føre det an, smidigt som en Bryder, hver Gang den rette Tænder ikke slipper det og ikke slipper Tanken; et Sprog, der om det end paa et enkelt sted synes fattigt, dog ikke er det, men forsmaaet som en beskeden Elskerinde, der jo har den højeste Værd og fremfor Alt ikke er forjadtet; et Sprog, der ikke uden Udtryk for det Store, det Afgjørende, det Fremtrædende har en yndig, en tækkelig, en livsalig Forkjærlighed for Mellemtanken og Bibegrebet og Tillægsordet, og Stemningens Smaasnakken, og Overgangens Nynnen, og Bøiningens Inderlighed og den dulgte Velværens forborgne Frodighed; et Sprog, der forstaaer Spøg nok saa godt som Alvor: et Modersmaal, der fængsler sine Børn med en Lænke, som »er let at bære – ja! men tung at bryde.« –«

Egentlig romantiske er disse praktiske, æstetiske og personlige overvejelser ikke. Men der er dog en slags romantisk bekendelse til det enkle og oprindelige, og Grundtvig, hvem Kierkegaard kort efter den anførte bekendelse svirper lidt, er i sit digt om »Modersmaalet« drejet endnu lidt tættere ind under tidens ideologi. Han har herved afstukket linjen for senere digte af f. eks. Ploug og Lembcke som bidrag i henholdsvis nordisk og slesvigsk sprogpolitik.

Den fjerdedel af »Modersmaalet«, som Højskolesangbogen levner, slutter med klangen »deiligst i Pigemunde«. Grundtvig selv har herefter ikke mindre end tolv strofer, der udmaler modersmaalet som pigesang saa udførligt, at Kai Hoffmanns bekendte allegori over samme emne forekommer alt andet end grebet ud af luften. Det er en af Grundtvigs store fortjenester at have indtegnet pigeskikkelsen i dansk litteratur; men i »Modersmaalet« gaar det dog saa vidt og saa tæt, at man har grund til at være sangbogen taknemmelig.

Digtet skal være skrevet mod slutningen af 1837 under indtrykket af, at den Grundtvig elleve aar tidligere paalagte censur var blevet hævet, hvilket blev besluttet af Kongen den 27. december og foreløbig meddelt af Kronprinsen i et brev dagen efter. En skattet kommentar

lader dog skinne igennem, at digtet blev til julenat, og dette er ogsaa muligt, for det indeholder intet konkret om censurens ophævelse. Derimod spores den Lutherske lære om modersmaalets ret og navnlig de nye perspektiver, der i modersproglig henseende havde aabnet sig med stænderforsamlingerne og de bredere lags vaagnende politiske interesse. Grundtvig var stærkt beskæftiget med muligheder og konsekvenser i disse henseender, som det ses af siderne om modersmaalet i hans lidet paaagtede skrift fra det foregaaende aar *Det danske Fiir-Kløver eller Danskheden, partisk betragtet*. Man finder her steder i Engelstofts og Fichtes nationalfilologiske aand, saaledes med spørret skrift den paastand, at »*et Folk uden Modersmaal er som en Konge uden Rige*.« Der argumenteres: »er det »almeen-Aanden«, der gjør Riger stærke, og er Modersmaalet hos alle naturlige Folk dens Legeme og Livs-Udtryk, da vil intet Rige blomstre, med mindre Modersmaalet i sin bedste og kraftigste Skikkelse ret egentlig hersker.« Grundtvig vil da ogsaa mene, ganske i Fichtes stil, »at alt Smukt og Godt lader sig oversætte paa Dansk, uden at tabe det Mindste, medens det bedste Danske ei lader sig oversætte paa noget Sprog, end ikke paa Engelsk, uden i det Mindste at tabe det Halve.« Dette kan ikke overraske. Grundtvig ejede Fichtes »Taler«, og hans første kristelige gennembrud havde i vidt omfang været foranlediget netop af Fichte, som skildret i et dybtfølt digt ved Fichtes død 1814:

Fichte! ja, den Stund, jeg vandrer her,
 Ej jeg kan og ej jeg maa dig glemme,
 Ej fornægte, at du varst mig kjær,
 At mig glædede din Kæmpestemme;
Den mig vakte af min falske Ro,
 Den mig vækkede til Tvivl og Tro,
 Vækkede mig til at ihukomme
 Sandheds Lys og Kjærlighedens Blomme.

I Fiir-Kløveret er Grundtvig nu menneskelig nok til at dreje den absolut nationale sprogbetragtning tilbage i en subjektiv bekendelse, naar han fortsætter saaledes, at »det søde Modersmaal« for danskerne har »det mageløse Fortrin at være *deres* Eiendom,« saa det var synd at fortænke dem i, at de ligesom andre nationer foretrækker det frem for alle øvrige tungemaal. Grundtvig kommer ind paa sprogets rod i folket og paa andre ting, der gør det sandsynligt, at Kierkegaard har

læst den forfatter, han stikler til; og han nævner »Modersmaalets Indsættelse i sine naturlige Rettigheder« som »det folkelig og borgerlig velgjørende ved Reformationen«, samt yderligere detaljer, der foregriber digtet »Modersmaalet«. Hertil hører danskens særlige velklang »paa vort smukke Kjøns Læber«, der er blevet et hovedmotiv i digtet, og det ikke saa alvorligt mente udtryk, at digterne har »stjaalet« sproget fra det brede folk; det bliver i en sædvanligvis udeladt strofe af digtet til, at modersmaalet stjæles fra moderen, og man forstaar, hvorfor den derefter følgende, ligeledes regelmæssigt udeladte strofe beskæftiger sig med skjaldene i Dannevang. Grundtvig har haft al aarsag til at offentliggøre »Modersmaalet« foran i det skrift om *Skolen for Livet og Akademiet i Soer, borgerlig betragtet*, der 1838 videreførte tankegangen i Fiir-Kløveret, partisk betragtet.

Digtet tager sin tone fra det høje. Moders navn – en lykkelig konkretisering – er himmelsk som den reformatoriske forkyndelses rette sprog, men ogsaa i romantisk-kulturpessimistisk betydning, hvorefter det straalende olds himmel var paa jorden. Saa griber første strofe varmt og fast om menneskelivet i det hele: »Moders Røst er den Spædes Fryd, / Og glæder naar Issen graaner.« Man kan egentlig i det følgende med fordel koncentrere sig om de af sangbogen fint udvalgte strofer, der med spærret skrift kommer ind paa den Luthersk-romantiske tanke om sproget som evangelisk og folkeligt medium: »Modersmaal er det *Kraftens Ord* / Som lever i *Folkemunde*«:

Modersmaal er det Rosenbaand,
Som Store og Smaa omslynger,
I det lever kun *Fædres Aand*,
Og deri kun Hjertet gynger.

Man finder sig her i den faste og inderlig originale Grundtvigske diktion, der giver ordene deres gamle magt og indholdet et nyt liv. Uden spærret skrift følger saa digtets kulmination, hvor det Grundtvigske mæle er mindre særpræget, men ikke mindre fast, og hvor den romantiske sprogbetragtning forædles til enkel storhed:

Modersmaal er vort Hjertesprog
Kun løs er al fremmed Tale,
Det alene i Mund og Bog
Kan vække et Folk af Dvale.

Lykkelig er her den positive karakteristik af modersmaalet som hjertesprog, med alle umulige argumenter indordnet under subjektivitetens irrationelle sandhed, som den ogsaa kom til orde i Fiir-Kløveret; og lykkelig er den modsvarende negative holdning til den fremmede tale, hvor ikke mindre umulige argumenter omskrives med det heldigt flertydige, derfor ikke egentlig fornærmelige ord »løs«, som jo dog kunde tænkes at sigte til rent praktiske hensyn, hvis man altsaa ikke skimtede Fichtes fjerde forelæsning m. m. i baggrunden. Som i saa mange andre tilfælde, hvor man har med god poesi at gøre, vinder digtet yderligere format, naar man kender det litterære udgangspunkt. Paa baggrund af Fichte værdsætter man, hvad der er sagt og usagt i Grundtvigs linjer, og man erkender digtets tendens som mere mildnende end hævden. Særlig lykkelig er endelig den fast, men ikke for fast antydede folkevækkende mulighed i strofens slutning, der vel er inspireret af stænderforsamlingerne, men hvor det ved en halvt meddigtende udvidelse af det sagte bliver en læser i eftertiden maaske endnu mere klart, end det kunde være for Grundtvig selv sidst i 1837, at der er en virkelighed bag muligheden og en mand bag ordene. Som saa mange andre gode digte vinder ogsaa »Modersmaalet« i værdi, ja teksten bliver egentlig først forstaelig, naar man saaledes klargør sig dens historiske og personalhistoriske indhold. Begge strofens dele rammer i mange maader det tankevækkende midtpunkt mellem tale og tavshed, og digtet bliver med denne strofe staaende som et af vort fags fortroligste og mest løfterige dokumenter.

Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog

Af ANNE DUEKILDE

Formålet med denne undersøgelse er i første række at nå til en sikrere forståelse af ordbogens såkaldte brugsbetegnelser. Dernæst at diskutere hvordan ordbogens supplement bør forholde sig til betegnelsessystemet.

Poul Lindegård Hjorth siger i sin udmærkede *Vejledning i brug af Ordbog over det danske Sprog*, 1970: »Kan man . . . på den ene side måske nok mene, at ODS går lidt for vidt med brugsbestemmelser, må man dog på den anden side ikke underkende betydningen af, at redaktørerne har været tvunget til at veje hvert ord på finvægt. Det er af den største værdi for en eftertid at have en kyndig sprogiagttagers velovervejede og nuancerede bedømmelse af et ords status i sproget på et givet tidspunkt.« (s. 45–46). Det er denne finvægt jeg vil undersøge lidt nærmere. Jeg vil forsøge at finde dens nulpunkt og dens gradinddeling og se på om redaktørerne altid forstod at veje på den.

Når *Makartbuket* har betegnelsen »forældet sprog« og *Vinterbuket* »gammeldags sprog«, mon der så menes noget forskelligt? Hvor går grænsen mellem »dagligdags sprog« og »talesprog«, mellem »sjældent« og »lidet brugt«? *Kano* er i 1927 betegnet »især fagligt«; det fremgår af definitionen og eksempelmaterialet at redaktøren tænker på fagområderne etnografi og sport. Her hører kanoen stadig hjemme, men den tilhører dog også det almindelige fællessprog; kan man regne med at det ikke var tilfældet i 1920'erne?

Min fremstilling af betegnelsessystemet hviler på en velvillig tolkning af ordbogens praksis gennem de mange bind. »Velvillig« mere end kritisk, fordi systemet gerne skulle holde til benyttelse i supplementet. »Tolkningen« kommer til udtryk i mit valg af eksempler, da de jo skal vise min opfattelse af den brogede praksis. Samtidig er der en tolkning på et andet niveau, nemlig den almindelige læsers: hvad har redaktøren villet sige med den betegnelse han har sat her?

Verner Dahlerup lagde stor vægt på at ordene fik en stilistisk vurdering i ordbogen. Det hedder i artiklen »Principer for ordbogsarbejde« i *Danske Studier* 1907 (s. 77–78):

»Endelig vil jeg bemærke, at ordbogen stærkere end Molbech bør fremhæve, i hvad slags sprogform ordene hører hjemme . . . Der bør gøres langt mere for at fastslå området for ordenes brug. Angående *at elske* bør det siges, at det ganske vist er såre almindeligt i bybefolkningens og de dannede klassers talesprog, men at det i folke-målene på landet næppe bruges uden i kirkelig betydning, ellers bruges holde af m.m.; *at åbne* i forbindelser som »åbne en dør« odsl. er lidet brugt i talesproget, det hedder næsten altid lukke op.«

Ordbogens redaktører har kun haft få skriftligt nedfældede anvisninger at holde sig til m.h.t. brugsbetegnelserne. Der er de interne redaktionsregler (trykt 1917, Tillæg 1925, Kgl. bibliotek katalognummer 47, – 226 – 8°) og der er ordbogens indledning, trykt 1918. Nye redaktører finder ikke megen hjælp her. Af langt større betydning for kontinuiteten i ordbogens praksis blev den side af redaktionsarbejdet som kaldes gennemlæsning. Det er hovedredaktørernes kritiske gennemarbejdelse af manuskriptet (se herom forordet til bd. 18).

I ordbogens indledning hedder det om brugsbetegnelserne (I, 1918 s. xxxvi):

»Ved de ord, ordformer etc., der tilhører nutidens almindelige skrift- og talesprog, gives ikke nogen særlig brugsbetegnelse. Et ord, der er uden brugsbetegnelse, har altså den underforstaaede betegnelse »almindelig brugt baade i skrift- og talesproget«. Tilhører ordet derimod en snævrere sprogkreds, betegnes brugsomraadet altid nærmere.«

Der stilles store krav til redaktørerne. Udeladelse af brugsbetegnelse er ikke lig med ingen oplysning om brugen. Nul-betegnelsen rummer også en oplysning.

I redaktionsreglerne behandles brugsbetegnelserne i afsnittet »Ordets Brugsomraade« §§ 73–81. § 76 lyder:

»Ord, Udtryk og Ordformer, der bruges i Nutidens almindelige Tale-sprog, betegnes som oven nævnt ikke – hvoraf følger, at et Ord (Ud-tryk, Ordflom, Betydning), der er uden ydre Brugsbetegnelse, har den underforstaaede Brugsbetegnelse »almindelig brugt i Tale-sproget«

Tilhører Ordet (Udtrykket) en snævrere Sprogkreds maa det nær-mere betegnes.

Man kan dele betegnelserne i 3 Arter.

1. Betegnelser, der bestemmer Ordene (Udtrykkene, Betydningerne) som tilhørende Fagsproget.
2. Betegnelser, der bestemmer Ordene (Udtrykkene, Betydningerne) som tilhørende Dialekterne.
3. Betegnelser, der indskrænker Brugsområdet i Tid (forældet Sprog) ell. Stil (vulgært Sprog, poetisk Sprogbrug, ironisk Tale ofl.).«

De faglige betegnelser og dialektbetegnelserne er her holdt ude fra de stilistiske betegnelser, men betegnelser vedrørende forældet sprog er nævnt i samme gruppe som stilbetegnelserne. Frekvenssynspunktet (sjældent, lidet brugt) omtales slet ikke. I redaktionsreglernes følgende gennemgang af betegnelserne står sj. og l.br. under tidsbetegnelserne: »Hvor ingen af ovennævnte Betegnelser passer, kan man bruge de mere almindelige Betegnelser (nu) sj., (nu) l.br., nu næppe br.« (§ 79). Man savner her – og ligeledes i indledningen i bd. I – en bemærkning om at et ord godt kan være sjældent i hele eller begyndelsen af sin levetid. Poul Lindegård Hjorth advarer i Vejledning s. 43 læseren mod at tro at der i sj. og l.br. »fast er indbygget en kronologisk oplysning«. En vis sammenkædning af tids- og frekvenssynspunktet ligger også bag oplysningerne »endnu brugeligt« og »endnu almindeligt« (*e.br.* og *e. alm.*). De træffes især i begyndelsen af ordbogen og står i stedet for et manglende moderne citat.

Den fuldstændige ordbogsartikel falder i to afdelinger, »hovedet« og »betydningerne«. I hovedet gives (ifølge bd. I s. xxx) oplysninger om »opslagsordets grundform, dets grammatiske kategori, dets udtale, dets bøjning, dets etymologi, historie og brugsomraade«. Brugsbetegnelsen tilhører altså artiklens hoved. Hvis den gælder en enkelt betydning eller en citatgruppe står den i parentes foran betydningsangivelsen.

Nu er problemet hvad »brug« egentlig er for noget, eller rettere hvad det er for oplysninger læseren får gennem brugsbetegnelserne. Ordbogsredaktøren sidder med et antal citatsedler som har det tilfælles at de alle indeholder et bestemt ord, det såkaldte opslagsord. Han har nu bl. a. til opgave at forklare hvad dette ord betyder og »hvordan det bruges«. Betydningen er den genstand eller det forhold som ordet refererer til, og det gøres der rede for i definitionen; måske har ordet forskellige betydninger, så denne afdeling af artiklen må deles i betyd-

ning 1, betydning 2 osv. Citaterne er udskrevet fra tekster af forskellig art og fra forskellig tid. Hvis materialet er fyldigt og repræsentativt kan det illustrere ordets stilling i sprogbrugen. Materialet vil altid blive suppleret med redaktørens personlige opfattelse af ordet, medmindre det da er helt fremmed for ham, fordi det tilhører et område af ældre sprog, fagsprog eller dialekt som han ikke behersker.

»Brug« er et vagt ord, og jeg tror at man ved ordbogens grundlæggelse ikke gjorde sig helt klart hvad man ville med de såkaldte brugsbetegnelser. Ordene brug, brugsområde, kunne vildlede redaktørerne. På en måde skal alt i ordbogen tjene til at belyse ordenes brug. Nemlig når »brug« tages i alle dagligsprogets betydninger: ord bruges af bestemte personer, i forskellige situationer, om visse ting og forhold, i bestemte udtryk, måske kun i et vist tidsrum, undertiden på særlige måder, fx. billedligt.

I redaktionsreglernes tillæg § 246 røbes det at redaktøren nemt kan komme på vildspor: »Betegnelser som l.br., sj. olgn. bør ikke bruges som betegnelse for tingens sjældne forekomst, men alene for ordets sjældne brug (jf. Firling 1).« På dette punkt holdt han sig dog stort set på rette vej.

Ligesom ting kan være sjældne uden at de tilsvarende ord er sjældne (ordet firling er fuldt brugeligt), således kan ting gå af brug i kulturen uden at de tilsvarende ord behøver at gå af brug i sproget. Betegnelsen *foræld.* angiver oftest at tingen er gået af brug, undertiden også at ordet er blevet forældet.

De faglige betegnelser er sandsynligvis oprindelig tænkt som signaler for det fagområde hvor vedkommende begreb hører hjemme, en praktisk orientering for læseren foran definitionen, og ikke som en stilistisk bestemmelse af ordet. Når det i bd. I s. xxxvii hedder: »Endelig kan ordenes brug være indskrænket til et bestemt fag« kan meningen lige så godt være ordenes betydningsmæssige brug som det kan være ordenes stilistiske brug. Forskellen mellem brugsbestemmelserne *Rovflue zool.* og *Rovdyr især zool.* kan forstås stilistisk: ordet rovdyr tilhører ikke udelukkende fagsprog, det gør rovflue. En sådan stilistisk funktion har *zool.* derimod ikke ved *Rotte (bet. 1)*; her siger *zool.* kun at der er tale om et dyr.

Disse problemer ved anvendelsen af frekvens-, tids- og fagbetegnelserne skyldes at brugsbestemmelsen ikke helt blev holdt fri af betydningsbestemmelsen.

Systemet af brugsbetegnelser bygger på en modsætning mellem »al-

mindeligt sprog« og »snævrere sprogekredse« eller »indskrænket brugsområde«. Disse indskrænkninger kan være af forskellig art. Redaktionsreglerne deler betegnelserne i 3 arter. Jeg har fundet det praktisk at arbejde med 6 aspekter, udtrykt som modsætninger mellem det almindelige sprog og det særlige, det påfaldende sprog:

- I Fællessprog – fagsprog.
- II Rigssprog – dialekt.
- III Nutidssprog – ældre sprog.
- IV Fuld brugelighed (fuld frekvens) – indskrænket brugelighed.
- V Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog.
- VI Neutral udtryksmåde – værdiladet (emotionel) udtryksmåde.

Venstresiderne i disse modsætninger er det nutidige, almindelige, fælles, neutrale rigssprog. Det er normalsproget, i ordbogen karakteriseret ved nul-betegnelsen.

Man kunne også opstille et sprogrigtighedsaspekt: korrekt sprogbrug – ikke korrekt, ikke anbefalelsesværdig sprogbrug. Et sådant synspunkt kommer af og til til udtryk i brugsbestemmelsen, men det er ikke omtalt i redaktionsreglerne. Eks.:

gammel sp. 652,5 (fx. et seks ugers gammelt barn) *nu dagl., i lidt skødesløst spr.*

gudsfrygtig i *omhyggeligt sprog nu l.br.* (jf. gudsfrygtig *især relig.*)

II. trods 1.2 (fx. trods at han måtte være død) *i omhyggeligt skriftspr. mindre br.*

uadskillig (sideform u. uadskillelig) *nu sj. (i omhyggeligt spr.)*

IV. væрге sp.921,30 (væрге sig ved at gøre ngt.) *ikke i omhyggeligt spr.*

Redaktørerne har næppe siddet med et klart overblik over betegnelssystemet. De har ikke bevidst prøvet hvert ord (og hver del af ordets artikel) på de seks modsætninger og så sat en brugsbetegnelse hver gang noget placerede sig på en højreside. Stort set er de væsentlige træk dog fremdraget ved bedømmelsen af ordene. I den følgende gennemgang af de 6 aspekter vil jeg give eksempler på de hyppigst anvendte betegnelser (figurer, forkortelser og mere eller mindre faste formuleringer). Nogle af brugsbestemmelserne er ikke gyldige i dag, fordi sproget eller de pågældende kulturforhold har forandret sig. Nogle virker besynderlige eller måske uforståelige, fordi betegnelssystemet er uheldigt på visse punkter.

Min undersøgelse skulle gerne resultere i en fastlæggelse af supplementets redaktionsregler m.h.t. brugsbetegnelser. Det bliver ikke et brud med hovedværkets praksis, men en sanering af de gamle regler. Det supplement som er under udarbejdelse skal ikke være en ny udgave af ODS. Det vil principielt lade de gamle artikler stå som et udtryk for den tid de er redigeret i. Når ordet *betragtelig* i 1919 kaldes [*bog*], *nu sj.* og *Souvenir* i 1942 betegnes *nu især gldgs. ell. spøg., iron.*, så må vi tro på det og lade de oplysninger stå. De skal ikke rettes, med mindre vi har sikre vidnesbyrd om at de var forkerte dengang artiklerne blev redigeret. Men supplementet kan bringe en tilføjelse om hvordan det senere er gået med ordene, sammen med citater til illustration af dette.

Ordbog over det danske Sprog omfatter tiden fra ca. 1700 og op til de enkelte binds redaktionstid (1917–54). Supplementet skal omfatte tiden 1700–1955 for alle bogstavers vedkommende. Det skal altså – i modsætning til hovedværket – strengt taget ikke omfatte sin egen redaktionstid. Nye ord og udtryk fra tiden efter 1955 hører under Dansk Sprognævns domæne. Supplementets redaktionsregler må tage hensyn til at redaktøren ikke i samme grad som før skal inddrage det aktuelle sprog i artiklerne. Det lille ord »nu« forekommer meget hyppigt i brugsbetegnelserne, og det ligger bag hele den stilistiske bedømmelse af sprogstoffet, idet »nutidens« almindelige sprog jo er målestokken. Ord der er døde får et kors, men sjældent noget skudsmål om hvordan de var da de levede. I supplementet må ordet *nu* ikke bruges på samme måde som i hovedværket. Når et ord ikke mere har den stilling i sprogbrugen som er angivet i den gamle artikel, så kan uoverensstemmelsen mellem før og nu udtrykkes med en tilføjelse *senere* sådan og sådan. Den nye brug henføres så ikke til noget bestemt tidspunkt, men beskrives som noget der er sket efter den gamle artikels udarbejdelse. Fx *Afspænding* (til afspænde 2.2) *l.br.* + *senere alm.*, *Rygeost især dial.* + *senere alm.* Citatmaterialet vil ofte vise noget om tidsforholdene, dog normalt ikke når et ord er ved at gå ud af brug, fx. *havde ell. få åbning (om afføring)* + *senere sj. i alm. rigsspr.*, *Kapseløl* + *senere mindre br.*

Jeg mener ikke det er nødvendigt helt at udrydde ordet *nu* af redaktionssproget. Hvis det får tillagt den omfattende betydning 1917 ff. op til skrivende stund, altså både den gamle artikels og supplementets redaktionstid, så kan et *nu* næppe give anledning til misforståelser. Der er ofte brug for rettelser som *sj., læs: nu sj.* Her er tale om en rettelse

og ikke en tilføjelse, fordi den gamle artikel kunne have haft *nu sj.* hvis redaktøren havde været bedre informeret om ordets udbredelse i det 18. årh. Også i supplementets nye artikler kan der blive brug for et sådant nu, som altså skal række en fem-seks årtier, bagud fra skrivende stund, fx. i betegnelser som *nu næppe br.*, *nu kun fagl.*

I. *Fællessprog – fagsprog*

Som nævnt ovenfor er fagbetegnelserne dels benyttet som led i betydningsbestemmelsen (dvs. nu er vi inden for det og det fagområde og her betyder ordet følgende), dels som stilistiske oplysninger (dvs. det her er fagsprog, ikke fællessprog). Det må ikke glemmes at ordbogens synsvinkel altid i første række er: hvad betyder ordet? I ordbogsindledningen hedder det om de faglige betegnelser (I s. xxxvii): »Om betegnelsermaaden skal vi blot meddele, at vi i det hele har anvendt de almindelige forkortelser og tegn.« Det må være de forkortelser og tegn for fagområderne som er kendt fra andre ordbøger og leksika. I oversættelsesordbøger kan de undertiden stå som eneste betydningsangivelse, fx. (i Vinterberg og Bodelsen. *Dansk-engelsk ordbog*): grundstillet botanik, grundstilling gymn. I ODS står fagbetegnelsen ofte som en forkortet skrivemåde for: i dette fagområde eller fagsprog betyder ordet følgende. Se fx. Kam, der har en række forskellige faglige betydninger, heriblandt en slagterbetydning (under bet. 4.1) og en bagerbetydning (bet.6.2). Man kan ikke gå ud fra at redaktøren har stillet sig det stilmæssige spørgsmål: hvilke af alle disse fagudtryk kan siges at tilhøre også fællessproget?

Inventaret af faglige betegnelser er meget stort og skal ikke opgøres her (se forkortelseslisten bd.28 s.91–93). Forkortelsen *fagl.*, fagligt sprog, forklares bd.I s. xxxvii: »Tilhører et ord ikke særligt et enkelt fagomraade, men en videre fagkreds, betegnes det som fagligt – eller, hvis det tilhører de tekniske fag, som teknisk.« Hvis ingen af de vedtagne fagbetegnelser passer kan redaktøren selv danne en, fx.:

bank-spr.: I. Nota (brugsbetegnelsen indskudt i definitionen)

i børssproget: Effekt 4.2 slutn.

cirkus-spr.: Udbryder

dueavler-spr.: Tyvebur (men: Parrebur *fagl.*)

restaurations-spr.: Placør, Tegn 5.3.

Brugsbetegnelser står i parentes foran (eller som indskud i) definitionen. Sagområdet kan også nævnes i selve definitionen som en orienterende indledning, se fx. Kam 3.4 i skibsbygning: . . , Madbord 3 i kiromantik: . . , Vognkilometer i statistik anv. enhed for . . Det er en formulering der svarer til definitionsindledninger med 'om' og 'm.h.t.'. Hvis sagområdet nævnes i definitionen og der også er en faglig brugsbetegnelse foran, så må denne være ment som en stilistisk oplysning, fx.:

kikse 1.2 (*sport.*) om fodboldspiller: sparke uden at . .

Totalisator (*især væddeløbs-spr.*) ved (heste-, cykel)væddeløb: (autoriseret) institution . .

Spørgsmålet om fagbetegnelsernes stilistiske funktion over for den definitoriske funktion må kunne belyses yderligere ved en fremstilling af fag-aspektet i følgende 3 punkter: Ord tilhørende fagsprog og 1. ikke brugeligt i fællessprog, 2. delvis brugeligt i fællessprog, 3. fuldt brugeligt i fællessprog.

1. Fagsprog og ikke fællessprog

Faglige begreber er naturligvis i mange tilfælde helt ukendte i fælleskulturen. Ord som lasere, Retske, Sættebrokke er uforståelige for de fleste danskere af denne grund. Her kan man tænke på »Fup eller fakta«-udsendelserne i fjernsynet. Måske mangler begrebet ikke i fælleskulturen, men har fået et andet sprogligt udtryk her, en stilistisk variant:

Konsument [*merkurstav*] *ell. i nationaløkonomisk spr.* (sml. Forbruger [*bog*] *ell. fagl.*)

Livsstraf *nu kun jur.* (sml. Dødsstraf nul)

Motorvogn *især i fagl. spr.* (sml. Automobil nul, Bil *især dagl.*, Motor-køretøj *især emb.*)

testere *især emb., jur.* (jf. u. testamenterere: i *jur. fagspr. foretrækkes testere*).

Ved de typiske fagsprogsord har fagbetegnelserne både stilistisk og betydningsbeskrivende funktion, fx.:

Buchæng *gym.* (og altså ikke fx. *bygn.*)

Klæpaal *fisk.* (dvs. fisker-sprog, og ikke *zool.*)

Gytje 1 *fagl., især geol. og med.*

II.Lask 2 [*tandhjul*], *især tøm., [anker] ell. jærnb.*

2. Fagsprog og delvis fællessprog

Det kan altid diskuteres hvordan samfundets fælleskultur og dermed fællessproget skal afgrænses. Punkt 2 er et bredt grænseområde mellem punkt 1 og 3:

Arrestant *især jur.*, Blegselleri *gart., kog.*, Fløjtenist [*bog*] *ell. fagl.* (sml. Fløjtespiller [*bog*], Fløjtist *fagl.*), Hudafskrabning *især med.*, Kolonnade *især [bog] ell. bygn.*, Kvindesag *især polit.*, Rigssprog *især sprogv.*

Et *især* foran en fagbetegnelse kan betyde: *især* i følgende fagsprog, måske også i andre. Eller det kan betyde: *især* i fagsprog, men måske også i fællessprog. Den sidste tolkning er eneste mulighed ved oplysningen *især fagl.* (fx. Kano, Kartotek, Observatør, Rotation).

3. Fagsprog og fællessprog

Frikadelle 1 *kog.*, Mast 1 [*anker*], Sandkage *bag.* (jf. Lagkage *nul*), Søgang *især [anker]*, Zebra *zool.*

Det er ord som ikke giver nogen tekst et fagligt præg, fordi de tilhører det centrale ordforråd som ethvert barn behersker. Fagbetegnelserne har her rent betydningsbeskrivende funktion og burde derfor have været undgået.

I *Svenska Akademiens Ordbok* finder man også fagbetegnelser ved almindelige ord, fx. kok. ved köttbulle. Her har man imidlertid benyttet en særlig typografi til fagbetegnelserne, så de skiller sig ud som noget andet end stilbetegnelserne. Ved den danske ordbog har redaktørerne tydeligt følt ubehag ved at angive »brugsområdet« som »indskrænket« når ordet faktisk tilhører det almindelige sprog. Redningsplanken har ofte været det lille ord »især«, men den holder ikke altid. Tværtimod er det nok det modificerende *især* som har forplumret oplysningerne, idet *især* netop giver fagbetegnelserne den stilistiske funktion. Den oprindelige funktion blot som signaler for et fagligt eller sagligt område er bevaret ved figurerne blomst, fisk og fugl (en dyrefigur findes ikke). De betyder: dette er navn på en plante, en fisk, en fugl, og de kan ikke forbindes med *især*.

Der findes en moderne tysk ordbog som lægger stor vægt på den stilistiske karakterisering af ordforrådet: *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* 1970 ff. (hovedredaktører Ruth Klappenbach og Wolfgang Steinitz). Den omtaler problemet ved fagbetegnelserne i forordet s. 016:

»Bei Wörtern, die weit über ihr eigentliches Anwendungsgebiet hinaus bekannt sind, haben wir anfänglich auch eine fachsprachliche Zuordnung gegeben . . . in den späteren Lieferungen haben wir auf Grund von kritischen Äusserungen weitgehend auf Zuordnungen dieser Art verzichtet. Das Anwendungsgebiet ist in solchen Fällen in der Bedeutungsangabe ausgedrückt (z.B. Bug, »vorderster Teil des Schiffes« ohne Seemannssprache).«

II. Rigssprog – dialekt

En dialekts ordforråd består dels af fællesdanske ord, dels af særord (eller særbetydninger) tilhørende et større eller mindre dialektområde. ODS medtager en del af de dialektale særord, en lidt tilfældig del, fordi udvalget er bestemt af hvilke dialektord der findes i rigsmålstekster. Og fortrinsvis i rigsmålstekster som af andre grunde er tekstmateriale for ordbogen. Ved de fællesdanske ord er ordbogen ikke forpligtet til at oplyse om de også bruges i dialekterne. Ordbogen har betegnelserne *fy.*, *sjæll.*, *loll.* osv. og desuden betegnelsen *dial.* som bruges »hvor Ordet ikke udelukkende kan henføres til en enkelt Landsdel« (Redaktionsregler § 78). Den sidste blev efterhånden den mest benyttede; det skyldes bl.a. at ordbogen kunne benytte ømålsordbogens voksende ordsamlinger. Den geografiske placering er heller ikke afgørende på dette sted i ordbogsartiklen, hvor det gælder den stilistiske modsætning rigssprog – dialekt. Eksempelmaterialet kan give stedfæstelsen.

dial.: Omsnak, Svæld (= sygdom hos får), svænge (= sætte i svingende bevægelse), tjaske (= sjaske).

især dial.: Fodgang (= skridtgang), Pladder (= pløre), tjadre (= pjatte), Toplyng (= lyngtop til strøelse o.lgn.).

Man bør nok ikke tillægge det nogen særlig betydning om der står *dial.* eller det forsigtigere *især dial.*

Om betegnelsen *prov.* oplyser forkortelseslisten: »provinsiel(t) dvs. ejendommelig for provinsbyerne (købstæderne uden for Kbh.)«. Den træffes vist især ved udtaleformer, se fx. Fjende, just, og svarer her nogenlunde til det nyere begreb regionalssprog. Eksempler på andre anvendelser:

I. Hospital 1 nu næsten kun foræld., til dels ogs. prov. ell. dial., samt i navne

Folkemarked *prov.*, *nu l.br.*

Knækpølse *især prov.*

Formuleringer som *sj. i rigsspr.* fremhæver at det er rigssprog der skal siges noget om, og ikke dialekterne. Udtryksmåden kan også skyldes at redaktøren ikke har sikkert kendskab til forekomsten i dialekterne, kun en formodning. Han tager forbehold m.h.t. dialekterne når han bruger betegnelsen *rigsspr.* Eks.:

sj. i rigsspr.: II. bældet (= skaldet, bar), platbenet (= plattfodet), tjamset (= lidt fjollet)

l.br. i rigsspr.: kanhænde, Taabalde, taabet, Udskaeld

sj. i alm. rigsspr.: ryge 2.2. (= fyge med støv olgn.)

ikke i alm. rigsspr.: ryglæns, I. Paasmøre.

Når der siges *alm. rigssprog* kan disse ord evt. findes i stilistiske særformer som arkaiserende, poetisk eller spøgende sprog.

Redaktøren har ofte en viden eller en formodning om at et nu dialektalt ord tidligere har tilhørt også rigssproget. Dette kan udtrykkes ved at lade oplysningen om dialektal brug gælde udelukkende for nutidssproget. Der tages forbehold m.h.t. ældre sprog ved hjælp af ordet *nu*. Eks.:

nu dial.: Solglas 1 (= brændglas), Tordenslag 1 (= lynnedslag)

nu især dial.: II. Aron (blomsternavn), Bytting, Tjadder (= pjadder)

nu kun dial.: arrig 1 (= ond, slet), blaaslidt (= blankslidt), I. Tjatte (om person)

nu næppe br. uden for dial.: Gembælte (selskabsleg)

nu sj. uden for dial.: Tordenknald

nu l.br. uden for dial.: Fingerhandske 2

nu ikke i rigsspr.: Plankværk (sideform til Plankeværk), Tjadderगाas, Tyvebænk (= anklagebænk).

En kombination af betegnelserne *dial.* og *foræld.* kan vist undertiden udtrykke det samme:

foræld. ell. dial.: Arsbalde, Hosekone, Kandeskab

især foræld. ell. dial.: Bruddefører, Hosebaand 1 (= strømpebånd)

især dial. og foræld.: Testamente 2 (= levnedsskildring).

Dialekt kan opfattes som en form for dagligsprog, derfor kan *dial.* stå underordnet betegnelsen *dagl.:*

dagl., især dial.: (udtaleform ved) taabelig; Tordenflue

dagl., især jarg. ell. dial.: Pladder-.

Et ord kan foruden dialekt tilhøre rigssproget i en særlig stilistisk farvning (sml. ovf. formuleringer med *alm. rigsspr.*). Om ordet i dialekt har samme stilværdi tages der i reglen ikke stilling til. Eks.:

arkais. ell. dial.: Haandværksbursch, Kanaljekvinde, -kælling

poet. ell. dial.: til bunde (u. Bund 4)

især poet. ell. dial.: bænke 1 (= bringe til sæde)

[*bog*] *ell. dial.:* Brudeskare

i rigsspr. især [bog]: Taabelighed 2

højtid. ell. dial.: Bostavn, Brudefærd 2 (= brudetog)

dagl. ell. dial.: knaldre; her havde *dagl.* været tilstrækkeligt

nu vulg. ell. dial.: løbendes (sideform til part. løbende, løbe D), vaagne 3 (= vække)

dial. og vulg.: præt. brang og part. brunget (til II. bringe)

især dial. og vulg.: Bælg 4 (= mave, bug).

Der findes enkelte eksempler på at *dial.* bliver præciseret ved en underordnet bestemmelse, oftest en oplysning om at ordet tilhører ældre dialekt:

flæske 1 (= flense, skære i kød) *dagl., nærmest vulg., ell. dial. (fagl.)*

Syvn (= en uge) *dial. (nu næppe br.) ell. arkais. (sj.)*

Varmekurv *foræld. ell. dial. (gldgs.)*

vast lidt! (u. vast 2) *dial. (gldgs.)*

Vætte 2 *nu især i folkløristisk fagspr.; i dial. vist foræld.*

Dialekterne har nær tilknytning til visse fagområder, især landbrug og fiskeri. Undertiden angives det at et ord tilhører dels fagsprog, dels dialekt. Eks.:

dial. og landbr.: Bundgræs

især landbr., dial.: Kviekalv, Plag (*nul* ved Kvie, Orne)

fisk. ell. dial.: Torskemaage

væv. ell. dial.: Bygkornstøj

fagl., dial.: Rosbunke (= bunke af affaldsbrænde)

især fagl. og dial.: I. Bælg 1 (= skind)

nu især dial. og fagl.: ferske 2 (= gøre fersk, udbløde).

III. Nutidssprog – ældre sprog

For at belyse tidsbetegnelsernes brug (og misbrug) vil jeg dele fremstillingen i 3 punkter (jf. tilsvarende under fag-aspektet): Sprogstof tilhørende ældre sprog og 1. ikke brugeligt nu, 2. delvis brugeligt nu, 3. fuldt brugeligt nu om forhold eller ting fra ældre tid.

1. Ældre sprog og ikke brugeligt nu

Her skal 4 betegnelser omtales: [*kors*], *tidligere*, *foræld.*, *nu næppe br.*

1.1. [*kors*] er det mest karakteristiske tegn

[*kors*]: beafskedige, fornuftelig, Hjerneanhang, Tordenstang (= lynafleder), vende an (= anvende, II. vende 23), venerisk 1 (= som angår fysisk kærlighed).

Et ord der findes i en dialekt må ikke betegnes som dødt. Dette indskræpes i redaktionsreglernes tillæg, § 245: »Ord, der endnu findes i skaansk, maa helst ikke betegnes med kors.« Man kunne tænke sig formuleringen »[*kors*] i rigsspr.«, men den forekommer vistnok ikke. Redaktøren kan derimod sige *ikke* eller *nu ikke i rigsspr.* (jf. ovf. s. 28).

1.2 *tidligere*, *tidligere* ogs.

Disse formuleringer der – i modsætning til korstegnet – forholder sig positivt til ældre sprog, træffes ofte i artiklernes hoved (ved genusangivelse, sideformer, udtale- og bøjningsformer). Her veksler de med korstegnet:

Synspunkt, et ell. (*tidligere*) en

Vendepunkt, et ell. [*kors*] en

II. syv *tidligere* ogs. skrevet syf

III. sæbe [*kors*] skrevet sebe

Tablet sp. 524,42 (*tidligere ell.dial.*) Tabulet.

Når en nu ubrugelig underbetydning nævnes ganske kortfattet med et 'ogs.' eller 'spec.' i slutningen af hoveddefinitionen, så foretrækkes *tidligere* for korstegnet. Her har vi altså en brugsbetegnelse indbygget i definitionen:

Nedslaaeth modløshed; forsagthed; *tidligere* undertiden ogs. om . .

Tumling 3.1 ogs. (*tidligere*) om et stort bæger, der . .

tage udgangsbillet ogs. (*især tidligere*) forlade verden, dø.

Herfra er der ikke langt til formuleringer hvor den tidsmæssige oplysning ikke er givet som brugsbetegnelse, men som en integrerende del af definitionen:

Politiajudant 1 tidligere (i Kbh. indtil 1863) betegnelse for . .

1.3 *foræld.* (jf. 2.5. og 3)

I forkortelseslisten indledes den lange forklaring til »forældet sprog« med: »Som vel kan forekomme i nutiden«. Forkortelsen skulle altså ikke stå ved ord som er helt ubrugelige i det 20. århundrede. Men da ordet *forældet* jo i almindelig sprogbrug (og i andre ordbøgers terminologi) betyder 'gået af brug' kan det ske at en redaktør bruger *foræld.* i ODS på samme måde:

pim *jarg.*, *foræld.*

Slimbælg (= slimkirtel ell. -sæk) *anat.*, *foræld.*

vedliggende *især emb.*, *foræld.*

æterisk 1.1 (som har tilknytn. til luften i de højere luftlag) *foræld.*

1.4 *nu næppe br.*

»Nu næppe brugeligt« kan opfattes som en forsigtighedsvariant til korstegnet. Redaktøren tør ikke hævde at ordet er helt ubrugeligt, men han kender ikke noget eksempel på ordets brug i nutiden, og det ville undre ham om det fandtes. Nogen af redaktørerne foretrak efterhånden *nu næppe br.* for korstegnet (jf. Aage Hansen i artiklen »Ordbog over det danske Sprog« i *Danske Opslagsværker*, 1971, red. Axel Andersen, s. 114).

nu næppe br.: Køkkensvend, Rygspalte (*med.*, *nu næppe br.*), Tor-
denbrand, III. torne 1 (= sætte tjørnegærde).

Nogle af disse ord kunne man tænke sig brugt arkaiserende, poetisk eller dialektalt, men der har åbenbart ikke været citater i materialet som viste en sådan brug.

2. Ældre sprog og *delvis* brugeligt nu

Der er ret mange betegnelsesmåder her, fordi brugeligheden nu kan være karakteriseret på forskellige måder:

2.1 kors i parentes.

2.2 nu kun + angivelse af sprogsfære.

2.3 nu + betegnelse for lav frekvens.

2.4 gammeldags.

2.5 arkaiserende, forældet.

2.1 (*[kors]*)

Kors i parentes forklares i forkortelseslisten som »nu kun brugeligt i dial. og poet. ell. arkais. spr.« I tillægget til redaktionsreglerne, § 246, hedder det: betegnelsen »anvendes ogsaa ved adv.-endelsen -en, ved vbs. paa -ende og ved former paa -ere til nomina agentis paa -er.« Jeg har kun fundet tegnet i disse sidste tilfælde, se adverbiumsformerne synligen, venligen (u. synlig, venlig) og sideformen Skrivere til Skriver. Man har i øvrigt foretrukket mere oplysende formuleringer.

2.2 nu kun + angivelse af sprogsfære

Fæstemand 1 nu kun poet. ell. arkais.

Livsstraf nu kun jur.

lynslagen nu kun højtid. ell. spøg.

Vandbølge nu næsten kun fagl.

Med negativ-vendt, sammenfattende formulering:

nu ikke i alm. spr.: Plantehave, Rygve, Skrivebræt, velbyggt (u. velbygget).

2.3 nu + betegnelse for lav frekvens

nu sj. må betyde: sjældent nu, tidligere ikke eller sandsynligvis ikke sjældent.

nu sj.: Platitide (= plathed), Rygpine, Tordenlyd, tordenslagen, uelskelig.

Aagben anat., nu sj.

Hjerteklemmel nu sj. i alm. spr.

nu l.br.: bæstisk, erkendtlig, Løbetæppe (= Løber 4.7), Rygtemager.

Løbeskrivelse (= rundskrivelse) emb., nu l.br.

paradoks (adj.) [*bog*], nu l.br.

nu mindre br.: Naturlære, I. Particulier 2 (= rentier), Tilskuerbænk, ugemtylig.

uforsagt [*bog*], nu mindre br.

2.4 gldgs.

Gammeldags sprog er ifølge forkortelseslisten: »ord, udtale osv., der endnu kan bruges af det ældre slægtled.«

gldgs.: II. Aal (om indsats i l'hombre), bogstavere, Bunterad, Bøfsteg, nyt af året (= årstidens produkter, ny sp. 3,35), udføre 2.4 (= behandle skriftl. ell. mundtl.).

til dels gldgs.: jovial, Rygeværrelse.

nu lidt gldgs.: Kontorkop, tak som byder (I. Tak sp. 633,1), blive til vand (= blive til ingenting, Vand sp. 379,5).

Et ord kan være gammeldags i visse sprogsituationer og i andre have en anden stilistisk virkning:

Hosekram (= uldtøj) *foræld. ell. gldgs.* (dvs. enten brugt kulturhistorisk, om ældre tiders forhold, eller endnu i 20. årh. brugt som betegnelse for uldtøj)

Indvaaner *nu l.br., gldgs. ell. arkais.*

part. røgen (af ryge) *især gldgs. ell. dial.*

Stad 2 (= købstad) *navnlig højtid., gldgs. ell. arkais.*

Udvorteshed *lidt gldgs. ell. højtid.*

udtalen venskav (af Venskab) *gldgs., vulg. ell. dial.*

Fagbetegnelse + *gldgs.*:

Aandebogstav *sprog., gldgs.*

Sprogaand *sprog., især gldgs.*

Rygblod spec. dels (*kog., gldgs.*) om fjerkræs lunger og nyrer, der . . . dels (*vet., foræld.*) om kvægsygdom.

2.5 *arkais.* og *foræld.* (jf. 1.3 og 3)

Forkortelseslisten oplyser:

arkais. » = arkaiserende spr. (efterligning af ældre tiders spr.; jf. *foræld.*)«

foræld. » = forældet spr. ☺: som vel kan forekomme i nutiden, men kun som efterligning af ældre tiders sprogbrug (arkaismer; i bind VI ff. bruges som regel herom *arkais.*), eller naar talen er om ældre tiders forhold (historisk terminologi).«

arkais. forekommer altså først fra bd. 6, dvs. fra ordet fri.

Frille *nedsæt., nu især arkais. ell. poet.*

Gejst *nu kun spøg. ell. arkais.*

Godvilje slutn. (= elskov) *arkais.*

fare i harnisk (u. Harnisk 1.2 egl. betydn.) *arkais.*

kanaliøsk *nu kun arkais.*

Miskund (= miskundhed) *højtid. ell. arkais.*

Poltron (= kujon) *nu især arkais.*

Punkt, fællesskøn i *rigsspr. nu kun arkais.* (jf. *arkais eller dial.*, se s. 29)

tapetscre 1 (= hænge tæpper olgn. på væggene) *foræld. ell. arkais.*

Thegn *hist. ell. arkais.*

foræld. i betydningen arkaiserende:

Denne brug af *foræld.* skulle især forekomme i de 5 første bd.:

III. aa (= ejer) *poet., foræld., sj.* Verner Dahlerups prøvehæfte 1909 siger det samme i en udførligere form: »kun i poesi som efterlign. af gl. stil, især folkevisestil (sjæld.)«

arg 3 (som forstærkende udtr.: slem, led) *nu især spøg. ell. foræld.*

Bislopperske *foræld.*

Bradse (= brystsmykke) *foræld., poet., dial.*

Bymand 2 (= borger) *nu især foræld.*

3.Ældre sprog og *fuldt* brugeligt nu om forhold eller ting fra ældre tid

Det er musæumsgenstande, ældre samfundsforhold m.v. der hører til her. *Ordene* er ikke blevet forældet, de bruges når vedkommende forhold skal omtales. Ordbogens hyppigste betegnelse ved ord af denne type er *foræld.* Undertiden kan et sådant *foræld.* godt have bevaret noget af betydningen arkaiserende; det kan give en tidskolorit at nævne ældre tiders forhold. Er forældelsen sket i løbet af den sidste generation kan *gldgs.* også træffes som betegnelse her (fx. Lørdagsbræt, d.s.s. Lokumsbræt 2 som er betegnet *foræld.*).

foræld.: Firskilling 1, Halsbrynje, Hosebod, Markedsafgift, Markgreve, Pladeslager (jf. pladesmed ODS ÷), Torvefane. Trækkedreng *væv., foræld.*

Forældet betyder her »om ældre tiders forhold«. Betegnelsen kan være modificeret til *især foræld.*, en oplysning som er stærkt komprimeret og kan være vanskelig at forstå. Oversættes den til »*især* om ældre tiders forhold« kan vi opløse videre til »i de fleste tilfælde brugt om ældre tiders forhold«. Ordet kan altså også findes brugt om noget som ikke er »ældre tiders forhold«. Tingen er måske ikke helt forældet. Meningen kan også være *foræld. ell. arkais., foræld. ell. højtid.* olgn.

især foræld.: Færgested, Kancelli-, Kannik, Magnetisør, Spændebog, Stadsgrav, Tehandske, Varmebækken.

i rigsspr. især foræld.: Løjebank (jf. Slagbank især om ældre tiders forhold) jf. *foræld. ell. dial.*, se s. 28.

foræld. i denne kulturhistoriske anvendelse grænser op til fagbetegnelsen *hist.*, der forklares »udtryk fra den historiske videnskab«. Den historiske fagterminologi vedrørende fortidens genstande og forhold rummer dels ord som er dannet af historikerne (fx. Landbol, Rundby, Smaaadel; sml. arkæologiske genstande, betegnet *arkæol.*), dels ord som har været sprogets almindelige betegnelser engang (fx. Haandfæstning 2). Disse sidste kan undertiden være betegnet *hist.*, *foræld.* (fx. Byfoged, Syssekkonge, Tryghedsbrev). Ved ord for genstande og forhold der tilhører kulturen i ordbogens periode, dvs. efter 1700, bruges i reglen *foræld.*

foræld. findes altså brugt både om ord der nu er helt ubrugelige, nu delvis brugelige og nu fuldt brugelige (om forældede forhold). Oplysningen *foræld.* er derfor af tvivlsom værdi.

IV Frekvens-aspektet: fuld brugelighed – indskrænket brugelighed

Frekvenssynspunktet anlægges når et ord eller en form skønnes ikke at være den almindeligst, den hyppigst brugte udtryksmåde. Betegnelserne er: [*komet*], *sj.*, *l.br.*, *mindre br.*

Frekvensbetegnelsen står alene hvis brugen ikke kan henføres til et af de andre aspekter. Ofte kombineres den med en betegnelse af anden art, fx. bogtegnet (se s. 39) eller en fagbetegnelse (fx. tegnbunden *filos.*, *sj.*). Hvis den indskrænkede brug blot skyldes at ordet har en særlig stilværdi, så bør denne naturligvis meddeles og frekvensaspektet ikke inddrages, med mindre meningen er at ordet er sjældent eller mindre brugt inden for vedkommende særsprog (fx. Orlogsstavn *poet.*, *sj.*). Redaktørerne har ikke altid holdt sig dette klart. Når man i de første bind finder *sj.* hvor en fagbetegnelse havde været rimeligere, kan det dog skyldes manglende informationer. Oplysningerne: frembruse *l.br.*; *især poet.* og ombuldre *især poet.*, *l.br.* kan næppe sige andet end *især poet.*

[*komet*]

Forkortelseslisten oplyser: »om yderst sjældent (enestaaende) forekomst«. Tegnet forklares nærmere bd. I s. xxxvi fodnote: »den yderst

sjældne forekomst – at et ord, en ordform dukker op og forsvinder – betegnes ved en komet; saaledes bruges komettegnet, naar Oehlen-schläger kalder solnedgangstiden Aftendale, naar Hertz bruger intet-køn om Aftenrøden, naar H. C. Andersen bruger ordet Altan om en jernbaneperron . . . olgn.«

[*komet*]: Baslerier (= komplimenter, Karin Michaëlis), Bundfryse (om hård frost, Troels Lund), Saggering (= kendsgerning, Viborg), samkvemmelig (= omgængelig, Baggesen), venfattig (Grundtvig).

Begrundelsen for overhovedet at medtage så sjældne ord er enten at kildestederne har en central placering i litteraturhistorien, eller at ord-dannelsen på en eller anden måde er interessant.

sj. og *l.br.*

l.br. forklares 'lidet brugt' eller (bd. I s. xxxvi:) 'lidet brugeligt'. Om forholdet mellem sjældent og lidet brugt hedder det i fodnoten bd. I s. xxxvi: »Som den svageste betegnelse anvendes *l.br.*, som en noget stærkere *sj.*« Det kan være svært at se hvor grænsen går mellem det sjældne og det lidet brugte. Man kan være fristet til at anse den for en illusion, eller i hvert fald for at hvile på et højst individuelt skøn. Da jeg engang nævnte problemet for en af ordbogens hovedredaktører fik jeg at vide at der absolut var en reel forskel mellem *sj.* og *l.br.* Nu har jeg prøvet at finde eksempler som kan belyse grænsedragningen:

sj.

Munkebur (= klostercelle)

Røgbusk 2 (= busklignende røgsky)

ondhjertet

Skovgang 1 (= vandring i en skov)

Tjenerske

l.br.

Munkkekammer

Røgbøige

Ondsind (jf. Godsind *sj.*; *poet.*)

Skovgang 3 (= spadseresti i en skov)

Tjenerpige

De ord der bestemmes simpelthen som sjældne er i reglen individuelle dannelser, som kun er repræsenteret i materialet ved ét eller ganske få

citater. Redaktøren ville næppe selv kunne anvende ordet. Nogle af dem ligner kometord eller poetisk sprog. Ord der er »lidet brugte« kunne enhver i og for sig finde på at bruge, de står til rådighed i det almindelige sprog.

I prøvehæfterne 1909 og 1915 (Kgl. bibliotek, katalognummer 47, – 226 – 4°) benyttes betegnelserne *lidet brugt*, *sjæld.* og *usædv.* (som også findes i Molbechs ordbog). De to sidste forklares i prøvehæftet 1909 s. xi: »sjældent d.e. sprogform, som afviger fra nutidens almindelige sprogbrug.« Og »usædvanligt d.e. sprogform, som ikke bruges i det sædvanlige sprog, men som ikke strider mod nutidens sprogfølelse.«

mindre br.

Mindre brugt (eller brugeligt) forekommer kun i sidste halvdel af ordbogen og vist ikke hos alle redaktørerne (synes især brugt af Brøndum-Nielsen). Det står mig ikke helt klart om det er en variant til *l.br.* (evt. hentet fra *Svenska Akademiens ordbok*), eller om det er en betegnelse som ligger imellem *l.br.* og nul-betegnelsen.

mindre br.: Pladsmænd 1 (= opsynsmand), tørhalset, Vindskifte [*bog*], *mindre br.:* Totalsyn (sml. Totaltanke [*bog*], *l.br.*).

mindre br. kan også forstås som en fri formulering, dvs. hverken figur eller forkortelse og uden defineret plads i terminologien. En sådan udtryksmåde er i hvert fald *sjældnere*, der ikke bør opfattes som lig med *sj.*; *sjældnere* betyder *sjældnere* end noget andet eller ret *sjældent*. Eks.:

II. Blyant, en, (*sjældnere:*) et.

en smuk dag (*sjældnere* aften, morgen osv.) (u. smuk 6)

I. vaske ell. (*nu sjældnere*) vadske

i det ringeste i *alm. spr.* *nu sjældnere* (i sp. 36,38).

l.br., *sj.* osv. betyder lidet brugt osv. i »nutidens almindelige rigssprog«, evt. i hele ordets levetid (eller ordbogens periode). Et af aspekterne nutidssprog, rigssprog, almindeligt sprog kan være specielt fremdraget i brugsbestemmelsen, fx. *nu sj.* (dvs. *sj.* i nutidssprog, se s. 32), *sj. i rigsspr.* (se s. 28), *sj. i alm. spr.* Hermed udtrykkes en formodning eller viden om at den indskrænkede brug ikke gælder i ældre sprog, i dialekt eller i stilistiske særsprog.

mindre br. i alm. spr.: Vinterbader

l.br. i alm. spr.: hjertesund, Portgab (= -åbning), rygbrudt, I. toppe
1.2 (= forsyne med top)

sj. i alm. spr.: nedbygge.

Skalaen fortsætter i udtryk for fuldstændig ubrugelighed i almindeligt sprog:

ikke i alm. spr.: Plapr (= pladder, vrøvl), sidekrænge. II. taage 5
(= flakke om som i tåge).

Det er bekvemme betegnelser, når redaktøren sidder med tre citater der er specielle hver på sin måde. Læseren må så selv bedømme hvordan ordenes stilpræg er.

V. Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog

Dette aspekt rummer de udpræget stilistiske betegnelser. De omtales i redaktionsreglernes § 81:

»Til at betegne at et Ord, et Udtryk, en Betydning osv. kun bruges i en bestemt Stil ell. i en begrænset Samfundskreds haves flg. Bestemmelser:

a.	b.	c.
højtid.	dagl.	foragt.
retor.	vulg.	iron.
emb.	jarg.	spøg.
bibl.	stud.	spot.
relig.	soldat.	
poet.	skol.	
[bog]	barnespr.	

Med de her nævnte Betegnelser er naturligvis ikke alle Muligheder for Bestemmelser of Ordenes Brugsomraade udtømt; det kan derfor blive nødvendigt for Red. selv at danne en betegnelse, fx. *det højere litterære Sprog* Sp. 50.62.«

Rækkerne a., b. og c. indeholder betegnelser for henholdsvis skriftsprog, talesprog og emotionelt sprog. Det sidste har jeg valgt at udskille som et særligt aspekt.

Rækken af skriftsprogsbetegnelser (a.) svarer ikke helt til den endelige praksis. Foruden de nævnte vil jeg medtage: *avis-spr.*, *hos sprogrenserne* og *i videnskabeligt spr.* Til gengæld fik *retor.* kun ringe anvendelse; jeg har ikke noget eksempel at bringe.

[*bog*]

Figuren opslået *bog* forklares: »om ord, som kun bruges i skriftspr. ell. i litterært paavirket talespr.« Den er måske den hyppigst anvendte af alle brugsbetegnelserne. Den kan stå alene, og har så plads foran opslagsordet (hvis den gælder hele ordet), den kan modificeres med et *især* og den kan kombineres med en anden betegnelse. Eks.:

[*bog*]: besmykke, omhandle, udstramme

dødbringende, fyldestgørende, pladskrævende

feststemt (nul: festklædt, Feststemning), hjernetom

Eksistensberettigelse, Ombordtagning

Ensartethed, Nedstemthed (nul: Nedslaaethed, Oplagthed)

Arrogance, Bulletin, Eksistens, opportun, Teknik.

især [*bog*]: Hjertesorg, Jubel, Jubilar, Nationalfølelse, Rygtesmed,

Pladsmangel, Tesis, udmarvc, udkælde, Udvendighed.

[*bog*]; *især højtid.*: Byrd 2 (= afstamning)

[*bog*], *især emb.*: fraflytte

i rigsspr. nu især [*bog*] *ell. emb.*: Skolegang

[*bog*], *især poet.*: Hjertebaand

[*bog*] *ell. fagl.*: Udøver

især [*bog*] *eller fagl.*: Paafyldning, placere

[*bog*] *l.br.*: Koldsved, Omsløring, ueftersporlig

[*bog*] *nu l.br.*: fornævnt, paagyde

især [*bog*] *ell.* [*merkurstav*]: Totalsum

i stift bogspr.: være 26.1 (fx. han må anses for værende død).

højtid.

»Højtideligt sprog« kan opfattes som en modsætning til spøgende udtryksmåde. I redaktionsreglernes opstilling af betegnelserne i rækkerne a., b. og c. kunne både *højtid.* og *spøg.* måske have stået i c. Der skal dog ikke indvendes noget imod at *højtid.* er placeret som skriftsprogsbetegnelse, især da litterært påvirket talesprog er indbefattet i ordbogens skriftsprogsbegreb.

højtid.: Hvilested 3 (= gravsted), II. taage 1 (= gøre luften uklar, diset), udbuldre (*højtid.*, *nu sj.*); ved udtaleformer: Broder, egen, Fader, Moder.

især højtid.: hjertegribende

poet. ell. højtid.: II. gyde 1 (= udløse) [*bog*], *især poet. ell. højtid.*,

Tordenvogn, Tornesti, tornestrøet.

højtid. ell. arkais.: Miskund

især højtid. ell. relig.: nedbøje

især højtid. ell. bibl.: Tordenrøst

højtid. ell. fagl.: taageblaa

især højtid. ell. fagl.: paahøre

højtid. ell. spøg.: basune (jf. *basunere l.br.*), Medbroder *nu især højtid.*, *bibl. ell. spøg.*, Teuton 2 (= tysker) *især højtid.*, *poet. ell. spøg.*

højtid. ell. dial.: se s. 29.

Formuleringer med »højere stil« oln. må betyde nogenlunde det samme, men anlægger ikke noget emotionelt aspekt.

Eks.:

II. baade 1 (= gavne) *nu kun i det højere litterære spr.*

Byrde ordet tilhører *især det højere skriftspr.*

Fjæl i *rigsspr. især i højere stil.*

Idræt 2 (= dåd, bedrift) *især i højere stil.*

emb.

Betegnelsen embedssprog anvendes om ord der er karakteristiske for stilen i embedsskrivelser.

især emb.: approbere, henligge 2, indskride 2, Motorkøretøj, udfærdige 2.

Embedssprog har ofte stil og begreber fælles med handel, jura og politik. Men også andre fagbetegnelser findes kombineret med *emb.*; det er nok lidt tilfældigt hvornår fagordene har fået det officielle stempel *emb.* Eks.:

falholde *nu sj.*, *især jur. ell. emb.*

indløselig *jur.*, *emb.*, [*merkurstav*]

Kapellani *emb.*, *kirk.*

Kapitelstakst *emb. ell. landbr.*

låse vande (u. laase 3.2) *emb.*, *fisk.*

Social- navnlige *emb.*, *polit.*

II. stævne 2.1 *emb.*, *jur.*

Undertiden giver ordbogen oplysningen *ikke i officielt spr.* eller lignende. Enten som brugsbetegnelse eller i definitionen. Det er ved ord for stillinger og institutioner som er dagligdags, men kan ligne officielle, »korrekte« betegnelser:

Brandkasse 2 (= brandforsikringsselskab) *nu l.br. i officielt spr.*

Gadebetjent (uofficiel betegnelse for) politibetjent . .

Skoleborgmester *ikke i officielt spr.*

Tamburmajor *ikke som officiel betegnelse i Danmark.*

(Tilsvarende ved ord der ligner faglige betegnelser, se fx. Regulering 1, Rørbusk, Tagaas).

Betegnelser som *stift skriftspr.* og *formelt spr.* kan udtrykke en lignende stilværdi:

hosføje *især i stift skriftspr.*, *fx. emb.*

meddele 1 (= give (en) del i, overlade) *i rigsspr. nu næsten kun i mere højtid., formelt spr., især bibl., emb.*

ugerne [*bog*], *især i mere formelt spr.*

Formelt sprog kan også være talesprog, se s. 45.

bibl. og *relig.*

Det præciseres i redaktionsreglernes tillæg, § 247, hvad der må kaldes bibelsk sprog: »Betegnelsen *bibl.* bør kun bruges, hvor ordet findes ell. fandtes i en bibeloversættelse.« *relig.*, religiøst sprog, er den egentlige stilbetegnelse. Det religiøse sprog kan hente sit ordforråd fra bibelen, fra katekismus, salmer m.m. eller fra det almindelige, højtidelige sprog. *kirk.* og *teol.* er fagbetegnelser der angår kirken som institution og den teologiske videnskab.

Et ord kan altså godt betegnes *bibl.* selv om det ikke findes i redaktionstidens bibeloversættelser. Man kan endda se *nu kun bibl.* hvor samtidens bibeloversættelse har valgt en anden gløse, se fx. opbriste (hvor det oplyses at 1931-oversættelsen har briste), Vandløb 2 (= vandflod) *nu kun bibl., foræld.*

bibl.: Profetsøn, Skyldoffer, Tegn 4.4 (= jærtegn), Vognby

især bibl.: Basilisk 2, Brændoffer, Moderliv, Profetinde, sønderhugge, Tegntyder, Vandflod (sp. 406,5)

især bibl. og [bog]: profetisk

bibl., kirk.: din indgang og din udgang (u. Udgang 1.1; jf. Udgangsbøn kirk.)

relig.: den brede vej (u. III. bred 2.1), Brudgom 1.2, forgaa (sp. 480,15, = miste sin salighed), slippe (sp. 508,43 m.h.t. menneskets forhold til gud), Sjælegavn, Vredesdom

især relig.: gudfrygtig

nu især i religiøst spr.: afdø

næsten kun relig.: helliggøre

bibl. og relig.: Bud 3.2, opbygge 3.2 (= give trivsel og fremgang)

bibl. ell. relig.: miskundelig, Miskundhed

bibl., relig.: II. tornekrone

især bibl., relig.: Syndoffer, tjene 2 (= dyrke en guddom).

poet.

Ordbogens »poetiske sprog« er fortrinsvis ord fra guldalderens poesi. De har stort set bevaret deres poetiske værdi indtil midten af det 20. århundrede.

poet.: aksgul, Bauta, solhvid, Sødme-

især poet.: Dugfald, Dugperle, Maanebro

[*bog*], *især poet.:* ombælte, tornefri

poet., højtid.: tilaandc, Tvillingrige

poet., relig.: Stjernesal

især poet. ell. relig.: Brøst, nedkalde 2

poet., arkais.: fuld 9 (= meget, såre)

uden for dial. og folkloristisk spr. især poet.: I. Nøk.

avis-spr.

Betegnelsen *avis-spr.* er vist kommet i brug ved midten af 1920'erne. Mit ældste eksempel (grundet på, I. grunde 5 slutn.) er fra bd.7, 1924. Ved ordene Camouflage og camouflere kunne den overførte, ikke-militære betydning have været betegnet *avis-spr.* i stedet for [*bog*].

Redaktionens eller bladhusets interne fagsprog og fagjargon betegnes i reglen *journalist-spr.* eller *dagblads-spr.* (dagbladet som arbejdsplads). Men *avis-spr.* kan også træffes som en sådan fagbetegnelse:

Kælder 5.3 (om pladsen nederst på en avisside) *avis-spr.*

Manchet 3 (= indholdsangivelse over en avisartikel) *avis-spr.*

Reporter *journalist-spr.*, nu især om udenl. forhold

Spidsartikel *især journalist-spr.* (jf. Leder 3 *nul*)

II. Søm 1.2 slutn. *spec. i dagblads-spr.*, om søm olgn., hvorpaa aftræk af artikler anbringes til senere trykning

Telegrambureau *avis-spr.*

Udland 2 slutn. *i dagblads-spr.*: journalistik . . med udenlandske (politiske) forhold som emne.

Den stilistiske betegnelse *avis-spr.* sættes ved ord og udtryk fra aviserens tekst, som er karakteristiske for denne skriftsprogsgenre, og som via aviserne ofte går over i det almindelige sprog. Journalisterne henter naturligvis en del af deres ordforråd fra de fagområder som de behandler, det vil især være handel og politik. Men den populariserende stil kan kræve nye ord eller udtryk; enten ønsker journalisten at friske op på fagterminologien (hård, blød valuta) eller han mangler et ord (selvangive, Tillidskrise). Nydannelserne er ofte oversættelseslån. En anden type *avis-spr.* er fraser, klicheer fra den forherligende personomtale eller causerende journalistik (pligtens ofre u. Pligt 2.1; vore røde venner u. rød 4.2). Andre eksempler:

især avis-spr.: Holder 1.2 (= abonnent), interviewe, Interviewer, Europas urolige hjørne (u. Hjørne 1.1), landsskadelig, Motorfolk, opreklamere, Optræk 5.4 (optræk til noget), Offentlighed 2 (= almenheden, publikum), Rundspørge, Topklasse, udbombe, udflugte. Samfunds- *oftest [bog] (spec. avisspr.) ell. polit.*

Stikker 1.4 (= angiver) *især forbryder-jarg. og avis-spr., nedsæt.*

II. udleje *især [bog], emb., jur., avis-spr.* (det havde vel været tilstrækkeligt med *især [bog]*).

En speciel side af avissproget kan også være angivet:

især i annonce-spr.: II. tom (sp. 142,51 om umøbleret værelse). En betegnelse reklame-spr. er jeg ikke stødt på. Kun oplysningen reklame-slagord, ved Alt kan vaskes (vaske sp. 674,2).

hos sprogensere

Purismer som kun er kendt fra den person der har foreslået nydannelsen medtages normalt ikke. Puristiske dannelser som har fået en vis udbredelse, men dog har bevaret et puristisk stilpræg, kan være medtaget. De er ofte betegnet *hos sprogensere*.

hos sprogensere: Kappelstrøb, Lynne, Nidsyge, Sjælehelse

især hos sprogensere: jævnstille, Tankesæt 1

især arkais. ell. hos sprogensere: tankesnild, Udfærd.

videnskabeligt spr., videnskabeligt fagspr.

Denne sammenfattende betegnelse kan opfattes både som fagbetegnelse og som stilbetegnelse. I modsætning til *naturv.* og *fagl.* angiver den dog snarere en skriftsproggenre end en fagterminologi. Det kan også hævdes at fagsprog altid kan rubriceres som en af skriftsprogets stilarter.

især i videnskabeligt spr.: almindelig 2 (= generel), [bog] generel, I.

Kombination 1

kun i videnskabeligt spr.: anomal

især i videnskabeligt fagspr.: Kompilation, Kompilator, kompilere

[bog] ell. i videnskabeligt fagspr.: Terminologi.

Talesprog

Forkortelsen *talespr.* nævnes ikke i rækken af talesprogsbetegnelser i redaktionsreglerne, svarende til bogtegnet i skriftsprogsrækken. Den mindst specielle betegnelse er *dagl.* Men ved omtalen af alle stilbetegnelser bd. I s. xxxvi f. går man ud fra »det almindelige talesprog«, det fungerer som nulpunktet:

»Ord, der ikke bruges i det almindelige talesprog, betegnes som ejendommelige for højtidelig sprogbrug . . .« (og videre om skriftsprogsbetegnelserne). »Omvendt betegnes ord, som har et anstrøg af familiaritet eller plathed, som dagligdags . . . eller som vulgære . . . eller som jargon-ord . . . ; kan man henføre ordets brug til en bestemt sprogkreds som barnesprog, skole-, studenter-, soldaterjargon, tilføjes disse betegnelser.«

(Sml. øverst på samme side: »almindelig brugt baade i skrift- og talesproget«. Det ser ud som om man kort før forordets trykning har fortrudt formuleringen med »det almindelige talesprog« og har ændret det til skrift- og talesprog hvor det var muligt. Redaktionsreglerne, som er trykt først, har talesprog.)

Betegnelsen *talespr.* synes at have fået en dobbeltfunktion, som gør forholdet mellem *talespr.* og *dagl.* noget uklart. Den betyder talesprog modsat skriftsprog:

privaten (u. I. Privat) *talespr.* (især spøg. ell. jarg.)

pukle 2 (= arbejde strengt) *talespr.*, *især jarg. eller vulg.*

især talespr.: Hib 2 (= kritisk ell. spydig bemærkning), Kaldenavn, ugidelig.

Desuden er *talespr.* gledet ind på linje med de andre talesprogsbetegnelser, så vi får rækken *talespr.*, *dagl.*, *jarg.*, *vulg.* Betegnelsen *talespr.* angiver så det pæne samtaleprog, det man trygt kan benytte i enhver situation.

talespr.: mellemfornøjet, sætte en på plads (Plads 5.2), plaffe, ryge 5 (= fare, ile), Rykind, Rykkerbrev, Snavsetøj, det er ingen tid siden (Tid sp. 1047,5; sml. sp. 1047,15 det er mange tider siden, *dagl.*), bande og tordne (tordne 2.2 slutn.), tørmundet, ærlig talt (ærlig 6.3)

talespr., *l.br.*: Hjertestyrker, Hystade

talespr., *nu l.br.*: give på pulden (u. I. Puld).

Der findes også et *højere* eller *formelt* talesprog, som ligger skriftsproget nærmere eller udtrykker gamle høflighedsformer (sml. s. 41):

især i højere talespr.: usoigneret, II. vis-à-vis

[*bog*] ell. *højere talespr.*: øve 1 (udføre ell. gøre noget)

især [*bog*] ell. *i højere talespr.*: ægge 2 (= anspore, opildne)

især [*bog*] ell. *formelt talespr.*: i særdeleshed (= specielt, Særdeleshed 1.2)

især i mere formelt spr.: tage plads (u. Plads 5.1)

nu især i mere formelt ell. gldgs. spr.: artig 3.2 (= venlig, elskværdig)

nu kun i mere formelt spr. ell. spøg.: anbefale (i høflighedsudtryk, sp. 535,62)

dagl. (= dagligdags sprog)

jarg. (= jargon (slang))

vulg. (= vulg. spr.)

For Verner Dahlerup har *dagl.* muligvis haft et stærkere anstrøg af det platte, af lavere talesprog, end man umiddelbart vil tillægge betegnelsen i dag. Viggo Fausbøll kaldte i 1866 en ordbog for *Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale*. I indledningen sættes denne ordbogs stof i modsætning til »det rene, dannede skriftsprog«, »god stil«, »almindelig og dannet talebrug«, »dannet tale«, »ren tale«. Betegnelsen *dagl.* har dog en ret vid anvendelse i ODS.

dagl.: Billethul, Brugs, Bulehat, grinagtig, skyde hjertet op i livet (u. Hjerter 1.3), I. Krabat 2.2 (om person), plakatfuld, Planet 2.2 (om hoved, pande), være på tærne (Taa sp. 452,63), Taagehorn 2 (om person), Topmave, topmoderne, Varmekaffe

især dagl.: Hjernekasse, tjavset

dagl., spøg.: Bunddækker, Hjerteknuser, Plade 2.6 (= stor fod), Tegnelus (= tegnestift)

dagl., især spøg.: Bægersvinger, kissemissie

dagl., især spøg. ell. jarg.: Kane 3 (= seng)

dagl., spøg. ell. vulg.: have rotter på loftet (u. Loft 2.3)

dagl., jarg., ødelægge hele tegningen (u. Tegning 3.3)

dagl., især jarg.: Svipser

dagl., (vulg.) jarg.: springe op og falde ned på (springe sp. 491)

dagl., næsten vulg.: bang, beskidt, brække sig, Kæfert 2 (= rus)

dagl., sj.: Blegnæse, Bumsak (= tyksak)

dagl., l.br.: Brumbas (= brummende bas), I. Kapitel 3 (skældsord).

Ordet daglig betyder i almindeligt sprog ikke blot det mindre fine, men også og vel især: det hver dag eller hyppigt forekommende. Hvis *dagl.* læses med denne betydning så bliver *dagl., sj.* selvmodsigende. Man har ønsket at skåne læserne for dette irritationsmoment og bemærker i redaktionsreglernes tillæg (§ 247): »Betegnelsen *dagl., l.br.* undgaas helst (erstattes om muligt med talespr., l.br.)«

jarg.: Hotelrotte (= hoteltyv, -bedrager), planke den (II. planke 2), Ryger (= rygekupé), Spritter, Vejmillion (er måske avissprog)

jarg., l.br.: den er i top (= i orden, I. Top 6)

jarg. ell. lidt vulg.: Tjans

jarg. ell. vulg.: I. Klemme 6 (= tykt stykke smørrebrød), I. Vase 2.2. (= natpotte olgn.)

jarg., vulg.: ud ad lemme (I. Lem), Tegnedreng (= tegnebog), Skejs, Stakat

næsten vulg.: smide i brokkassen, festlig 3 (= grinagtig, sjov)

vulg.: Brandert, fise 2, gå med (= være kærester med; gaa sp. 487,8), II. og III. skide, vifte med tærne (= more sig, danse; Taa sp. 452,8)

især vulg.: blive ell. være varm på (varm sp. 615,53)

vulg. i forbindelse med *dial.*, se s. 29.

Betegnelsen slang er nævnt i bd. 28 i forklaringen til forkortelsen *jarg.*, men den forekommer vist slet ikke som brugsbetegnelse. Verner Dahlerup har altså ikke anvendt den terminologi som Karl Larsen benytter i sin artikel »Om dansk Argot og Slang« i *Dania III* (1895–96). Her får begreberne en definition (s. 58): »Medens Argot optræder begrænset til et Fag, en social eller selskabelig Sammenslutning, skyller Slang i store Bølger ud over hele det talte Sprog fra dets øverste Top til dets dybeste Grund . . . Slang rummer de Afvigelser, som den almindelige levende Tale frembyder i Sammenligning med Konvenienssproget.« Ordet *jargon* har Karl Larsen ikke rigtig brug for, men han foreslår: »Den subjektive Behandling, som han [dvs. ethvert menneske] giver sin Argot, sin Slang, sit Sprog overhovedet, kunde man maa- ske heldigt kalde hans Jargon« (s. 59).

Ordbogsartiklen *Jargon* taler om »det for en mindre sammenslutning, kreds ell. stand (især inden for de dannede klasser) særlige sprog, der afviger fra det normale sprog . . .«. Slang får en definition på hele 15 linjer. Den bestemmer først slang som »sprog, der . . . i udtale og ordforraad . . . afviger fra det som korrekt (»dannet«) betragtede sprog og navnlig præges af mere individuelle ell. spøgende sprogformer, slagord olgn.« Efter denne bestemmelse i al almindelighed fremhæves en del af betydningsindholdet: »især om saadant sprog brugt af de lavere samfundslag (og derfor undertiden nærmende sig bet.: simpelt sprog, vulgærsprog) . . . undertiden ogs. om det for en mindre kreds ell. en stand særlige sprog.« Denne definition harmonerer med Kaj Boms brug af ordet slang, se fx. *Slangordbogen* s. 10.

Vulgært sprog forklares i ordbogsartiklen *vulgær*, bet.3: »om sprog-(lag), udtryk: som hører til den lavere stand; som er ligefremt og drøjt; udannet; plat.« Det nævnes ikke at denne betydning på redaktionstiden havde nær tilknytning til bet.2: »(nedsæt.) som er præget af en lav tankegang, daarlig smag, mangel paa kultur, forfinelse olgn.; simpel, tarvelig; plebejisk; pøbelagtig« (sml. artiklen *plat*, betydning 2.1 og 2.2).

Brugsbetegnelsen *vulg.* angiver (i modsætning til *dagl.* og *talespr.*) et dagligsprog som var uønsket i »pæne hjem«.

Slangudtryk betegnes i reglen *jarg.*, men de kan også blot være betegnet *dagl.* eller *vulg.*, eller redaktøren kan have hæftet sig ved det spøgende element i udtryksmåden, se u. *spøg.* s. 51. Ofte kombineres betegnelserne.

soldat., skol., stud.

Vi har redaktionelle forkortelser for soldatersprog, skolesprog og studenterprog. Det er tre områder som i særlig grad har været arnesteder for slang, jfr. Karl Larsens bog *Dansk Soldatersprog* 1895.

soldat.: Byldesuger (= sygepasser), Gymnahop (*spøg., især soldat.*)
II. taage 2 slutn. (= ryge tobak), Tjansemager.

Her findes dels soldaternes slang i almindelighed, dels slang vedrørende militære forhold. Som modsætning til *soldat.* står fagbetegnelsen [*kårder*], der forklares »militært udtryk« og sættes ved ord for militært teknik, hærordning m.v. Tilsvarende er der skelnet mellem studenterproget (fx Profet 3 slutn., om professor) og de officielle betegnelser for universitetsforhold; de sidste betegnes *univ. (især univ.:* Forelæsning 2, Lektionskatalog).

Men betegnelsen *skol.*, »skole-spr.« bruges både om skolegårdens sprog (Buksevand, Pladshund, svede den), og om skolens administrative forhold (Protokol 2 slutn., Retning 3.4). Jf. med tydelig personbestemmelse:

I. Nød 6 (= hårde knips i hovedet) *dagl., især i skoledrenge-spr.*
III. mule 4 *dagl. (spec.: drengespr.) ell. dial.*

Fagslang; fagligt talesprog

Hidtil har vi betragtet fagsprog som fagterminologi modsat fællessprog. Man kan også interessere sig for modsætningen mellem de forskellige stillag som findes inden for fagsprog. Den officielle fagterminologi kan undertiden stå i modsætning til arbejdspladsens hverdagssprog og til den faglige slang. Dette kommer af og til frem i ordbogens brugsbetegnelser, men lige så ofte tilsløres det af betegnelsessystemet. Betegnelserne for de forskellige fagområder sættes ved ord af alle faglige stillag: Forkortelsen *jæg.* forklares i bd. 28 jæger-ord, jagtudtryk, men læseren må selv finde ud af hvilke ord der er neutrale fagudtryk og hvilke der er faglige slangudtryk (fx. Aadseljæger, Pusterør 1 slutn.). Redaktøren kan danne fagbetegnelser af person + *spr.* (fx. *frimurer-spr.* Kædebroder, *jordemoder-spr.* Tegneblødning, jf. u. fagaspektet s. 24). Men undertiden er det uklart om der specielt tænkes på hverdagssproget i en faglig kreds (jf. *soldat.* = soldatersprog), fx.:

arbejder-spr.: Skruebrækker, Soldat 4 (om et stativ, en stiv træbuk)
haandv., haandværkerspr.: brokke et stykke arbejde (IV. brokke 1 slutn.), på valsen (II. Vals)

i sømandssprog: 1. Busse 1 (= lille skrå) 1. Bølge 1.1: *i sømandsspr.* bruges oftest Sø (Sø 4 er betegnet *især* [*anker*]; jf. [*anker*]-*jarg.* ved Vasker 2.3 og 2.4 om fartøj og om sø der skyller ind).

Efterhånden blev det dog almindeligt at benytte efterleddet *-jarg.* til at betegne slang'en, eller at sætte betegnelsen *jarg.* ved siden af fagbetegnelsen. Eks.:

cigarmager-jarg. (III. Pul 2), *haandv.-jarg.* (Lærekammerat 2, om et snedkerredskab), *hospitals-jarg.* (Stegepande slutn.), *med.-jarg.* (torpedere 2 slutn.), *sport-jarg.* (I. Straffe), *teat.-jarg.* (III. stjerne 2; jf. *teat.* i samme betydning; brodere på huset u. brodere 2 slutn.)

polit., jarg. (Valutapukkel; jf. Sofabonde *nedsæt., især polit.-jarg., l.br.* Sofavælger *jarg.*; en anden redaktør kunne måske have valgt *avisspr.* som karakteristisk.

jarg., haandv. (Mestergris)

folkeligt spr.

Folkeligt sprog er et dagligsprog som hører hjemme i 'de brede lag' og evt. kan være dialektpræget. Kun enkelte redaktører synes at have anvendt betegnelsen, og de ville nok have valgt den flere steder hvor ordbogen nu har *vulg.*

i folkeligt spr.: Sandklod(e) (= opsvulmet testikel), Totalforening, Totalmand.

i (ældre) folkeligt (dialektalt) spr.: former som vasko, va(r)skov til III. varsko

især talespr., nu gldgs. ell. folkeligt, dial.: pleje van (u. II. van 2.2).

Med ordene 'som folkelig betegnelse for' udtrykkes en modsætning til officielt fagsprog, se definitionerne til Syvsoverdag, Troldrod, Trælus.

barnespr.

Som barnesprog betegnes dels voksnes kælesprog eller eufemismer over for børn, dels børns sproglige ukorrektheder og børnenes »fagsprog« vedrørende lege.

barnespr.: a (= forrette sin nødtørft), Dengse, Hat 3.3 (om potte), Mam, VII. visse (interj.), II. Vov, væk 1.2 slutn. (om forhold i leg), formen vække (se væk sp. 706,42), Æggeblomme 2 (om gule nipsenåle)

barnespr. ell. spøg.: borte har taget ham (II. borte 3), formen Busser u. Bukser.

dagl., især barnespr.: Bømand, Juletræ (om grantræ).

damespr., kvindespr.

Eksemplerne må tale for sig selv:

elske 3 (m.h.t. ting, forhold) *især [bog] og i damespr.*

I. Grad 1 slutn. (fx. jeg blev i den grad overrasket) *især i damespr.*

Gud (som udråb) *dagl., især i kvindespr.*

kær 2.2 (= sød, bedårende) *dame-spr.*

I. Py *dagl., især damespr.*

Skønhedssøvn *især dame-spr.*

yndig (om mænd, sp. 1086,36) *nu næsten kun iron. ell. i kvinde-spr.*

Mands-spr. er der naturligvis ikke noget der hedder; heller ikke ved ord vedrørende banden, rygning, sviren, der traditionelt tilhører den særlige mandskultur! Otto Jespersen karakteriserer mands- og kvindesprog i bogen *Sprogets udvikling og opståen*, 1926. Hans kvindesprog svarer til ordbogens. Hans »mandfolkesprog« er af syntaktisk art, det er det indfildrede embedssprog (s. 173).

VI Neutral udtryksmåde – emotionel (værdiladet) udtryksmåde

Redaktionsreglerne har under omtalen af de stilistiske betegnelser i § 81 række c: *foragt., iron., spøg., spot*. Den hyppigt anvendte *nedsæt.* hører også til her. Det er tvivlsomt om disse forkortelser er egentlige brugsbetegnelser, forstået som oplysninger der meddeler noget andet end definitionen og eksemplerne kan gøre. Det foragtende, ironiske osv. er vel netop en del af betydningsindholdet. Jf. formuleringer som: *især i nedsættende bet.* (Bogskriver 2 *l.br.*), ofte m. *nedsæt. bibet.* (Modedame), uden *dadlende bet.* (I. bramme sp. 1090,58). Ord med et sådant emotionelt betydningsindhold har ofte en definition der er formuleret med 'betegnelse for' eller lignende:

foragt. betegnelse for . . : Lønslave
 nedsæt. betegnelse for . . : Afgud 1 (*især bibl.*), Lejekaserne
 spøg. ell. (let) nedsæt. personbetegnelse: Starut
 spøg. ell. nedsæt. betegnelse for . . : Plastersmører
 spøg. betegnelse for . . : Pumpenhejmer

Lige så almindeligt er det at finde sådanne oplysninger placeret som almindelige brugsbetegnelser, i parentes foran definitionen:

foragt: Bogsluger, Pladshund 2 (om vagthavende person)
især nedsæt.: Følelscspolitik, Plafferi
især spøg. ell. nedsæt.: Topfigur 2 (= højtstående person)
nu næsten kun spøg. ell. nedsæt.: Odør
spot.: aflire, Knaldproprietær
spøg.: Basunkind, have (fået) noget på hjernen (u. Hjerne 2), Køk-
 kenregion, Umulius
spøg., sj.: Brakhjerne *spøg., l.br.:* Hjerneskuffe
dagl., spøg. olgn. se s. 46

Jeg har behandlet *jarg.* under talesprog for at følge redaktionsreglernes praksis.

Konklusion

Hvad skal man nu mene om den i indledningen omtalte finvægt? Har vi fået »en kyndig sprogiagtters velovervejede og nuancerede bedømmelse« af ordene? Svaret må blive både ja og nej. Redaktøren har til en vis grad selv kunnet bestemme hvor nuanceret bedømmelsen skulle være, både m.h.t. artiklens afdelinger og m.h.t. valget af aspekter og nuancering inden for aspektet. Ved rækker af sammensætninger må læseren være opmærksom på at der kan stå en fælles brugsbetegnelse foran rækken, fx. *Offer- bibl., religions-hist. ell. arkais., poet.* Ved de enkelte sammensætninger i en sådan række står der så kun betegnelser af anden art (her fx. *arkæol., kirk., foræld. eller sj.*), men nulbetegnelsen vil det ikke være muligt at sætte ved nogen sammensætning her. Ved faste udtryk synes redaktøren ikke altid at have givet en stilkarakteristik. Man kan altså ikke altid regne med at ingen betegnelse er ment som nul-betegnelsen, almindelig brugt både i tale- og skriftsprog. Fx. kunne 'vaske om en' (u. I. vaske 1.1) måske have været

betegnet *talespr.* Derimod er forbindelserne 'indlade sig i' og 'indlade sig på' (se I. indlade 4.2) nøje afvejet mod hinanden. Normalsproget, som står ubetegnet, kan nok siges at være en ret snæver norm. Betingelsen 'både tale- og skriftsprog' indsnævrer den betydeligt. Redaktørens bedømmelse sløres desuden af uklarhederne med hensyn til fagbetegnelsernes stilistiske funktion.

Supplementets brugsbetegnelser

Supplementet skal ikke give en fornyet ajourført vurdering af hele ordforrådet. Men visse rettelser og tilføjelser til ordbogens brugsbestemmelser er nødvendige, og det først i supplementet medtagne ordstof skal have en karakteristik. Supplementet bør principielt benytte samme system af brugsbetegnelser som hovedværket. Dog bliver visse ændringer nødvendige, især af grunde som skulle fremgå af denne undersøgelse. Det kan ikke undgås at de nuværende redaktørers bedømmelse af ordene støtter sig til 1970'ernes sprogfølelse, selv om tiden efter 1955 ikke må præge supplementet. Det er en ny situation at der ikke er sammenfald mellem redaktionstidspunktet og ordbogsartiklernes »nutidssprog« (jf. s. 23). Alligevel må det være muligt at fortsætte den gamle redaktionspraksis, med de ændringer som skal foreslås i det følgende.

I. Fællessprog – fagsprog

Som allerede nævnt bør fagbetegnelserne ikke bruges ved ord som er kendt af enhver og ikke har faglig stilværdi. Til at give den stilistiske oplysning 'fagligt udtryk' var det egentlig nok med betegnelsen *fagl.*, men det kan være praktisk samtidig at give oplysning om fagområdet.

II. Rigssprog – dialekt

Supplementet skal være forsigtigt med formuleringer som *nu kun* eller *nu især dial.*, fordi *nu* også skal dække 1970'erne (og senere). Hvis et ord skal henføres til klassisk dialekt (dialekterne som vi kender dem fra de betydelige optegnelser ca. 1850–1950), og senere er gået af brug i dialekterne, så må der vælges andre udtryksmåder. I de første ordbogsbind er der flere steder sat kors ved ord som faktisk stadig fandtes dialektalt; her kan supplementet bringe rettelserne [*kors*], *læs: i 20. årh. kun dial.* (fx. akkordere 3, ansige). Dialektordbøgerne er

ofte nyttige som kilder for dagligdags, folkelige vendinger, der normalt er tyndt repræsenteret i materialet. Et sådant citat kan uden videre anføres som eksempel ved siden af evt. andre citater (se fx. testamentere slutn.).

III. Nutidssprog – ældre sprog

Da *foræld.* er blevet anvendt i ordbogen med så forskellige betydninger bør det udgå af supplementets redaktionssprog. Det er i alle tilfælde muligt at finde andre udtryksmåder. Det skal klart fremgå om *ordet* er gået af brug, fordi en anden udtryksmåde er blevet fortrukket, eller om det er sagforholdet, *tingen* der er gået af brug i kulturen. Hvor det er muligt bør ordets hele karakteristik med hensyn til tidsaspektet gives under ordforklaringen. Der er eksempler på en sådan praksis i ordbogen, fx. formuleringer som 'om ældre tiders forhold' (se II. Skat sp. 296,20), 'ældre betegnelse for' (se Postforskud), 'en i tidligere tid anvendt' (se Kyskhedsbælte). Der er også eksempler på dobbeltpraksis hvor *foræld.* er overflødig (se Danehof, Overmester 2). Fra supplementets artikler kan nævnes: Akkomodør 2 (*teat.*) om ældre forhold: person der passer lysene på scenen (jf. Lampist). Akkompagnist ældre betegnelse for akkompagnatør.

Også *gldgs.* bør nok udgå, da det vil være uklart hvilken »ældre generation« der tænkes på. [*kors*] kan fortsat bruges ved nye artikler om ord som er absolut ubrugelige i dette århundrede, fx. afkalde (= bortkalde). Fagbetegnelse + *foræld.* eller *gldgs.* kan ofte erstattes af *i ældre fagspr.* olgn., jf. i ODS Tanketing *især i ældre filos. spr.*

De gamle artiklers *foræld.* skal supplementet dog normalt ikke gøre noget ved.

IV. Fuld brugelighed – indskrænket brugelighed

Jeg er betænkelig ved forkortelsen *l.br.* Den er uigennemskuelig, og forholdet til *sj.* er ikke umiddelbart indlysende. ODS liden 8 (1930) gør 'liden' til en stærkere indskrænkning end det er meningen i *l.br.* En bedre betegnelse for den svagere grad synes jeg vi har i *mindre br.*, og mere end to grader tror jeg ikke man kan administrere. En mere nuanceret karakteristik kan gives ved hjælp af et andet aspekt.

Supplementet skal naturligvis være yderst tilbageholdende med hensyn til sjældne ord og vendinger, men skal dog ikke afvise alle eks-

empler på orddannelser som er mulige, men lavfrekvente (fx. Afmelder, Bilistinde).

V. Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog

Jeg tror det i løbet af vort århundrede er blevet sværere at skelne mellem dagligsprog, almindeligt talesprog og det ordbogen kalder bog-sprog eller litterært påvirket talesprog. Vi skriver i dag ofte mere talesprogsagtigt og taler mere med skriftsprogsord end tidligere. Samtidig er en stor del af det traditionelt lavere talesprog blevet acceptabelt i langt flere situationer end før.

Supplementet må være forsigtigt med den stilistiske bedømmelse. Det gør ikke noget om lidt flere ord slipper uantastet gennem tale- og skriftsprogsfilteret end det var tilfældet i hovedværket. Dog skal supplementet naturligvis sætte de advarselsskilte der oplyser om ordet er stilistisk særpræget i en eller anden retning, fx. *højtid.*, *emb.*, *relig.*, *poet.*, *dagl.*, *barnespr.* Betegnelsen *vulg.* bør afgive en del af sit område til betegnelserne *dagl.* og *folkeligt spr.*; andet kan karakteriseres som ukorrekt sprog (især former af fremmedord) eller som slang (se følgende aspekt). Tilbage bliver udtryk fra et groft, lavt, simpelt dagligsprog, der ofte vælges bevidst af sprogbrugeren. Svenske ordbøger har termen »starkt vardagligt«, men den kan dårligt overføres til dansk.

VI. Neutral udtryksmåde – emotionel udtryksmåde

Da slangudtryk i reglen er spøgende, ironiserende, nedsættende eller lignende kan de siges at høre hjemme her. Jeg vil foreslå *slang*, som er veldefineret i ODS, som en mulig betegnelse her.

Man kan mene at det er en ringe detalje af redaktionsprincipperne der her er ofret så mange sider på. Specielt måske fordi supplementet ikke skal give en stilistisk karakteristik af det samlede ordforråd. Det er i nogen grad tilfældigt hvilke forbedringer og tilføjelser supplementet kan bringe, inden for dette specielle område som inden for andre områder af ordbogsstoffet. Men brugsbetegnelserne er et ømtåleligt punkt i ordbogsartiklen, fordi redaktøren her giver oplysninger som læseren ikke fuldt ud kan kontrollere på det aftrykte materiale.

Forfatter og redaktion takker Det danske Sprog- og Litteraturselskab for tilskud til afhandlingens trykning.

Konditionalsætninger i gammeldansk

Forsøg på en bestemmelse af sprogbrugen i kirkelovene

Af BENTE LIEBST HANSEN

I. Formål, metode og materiale

Jeg vil i det følgende forsøge at gøre rede for anvendelsesmulighederne for forskellige typer foranstillede konditionalsætninger i sjællandske og skånske kirkelov. Det er således formålet at finde frem til de restriktioner, der gælder for forekomsterne af foranstillede konditionalsætninger i de to kirkelove.

Det siger sig selv, at det er problematisk at ville beskrive sprog og sprogbrug i tekster, der er nedskrevet for ca. 700 år siden; den viden om et sprog og dets anvendelsesmuligheder, som modersmålsforskeren umiddelbart besidder og anvender ved sine analyser, må vi konstruere os til v. h. a. et tekstmateriale. I den følgende analyse af kirkelovene må det derfor principielt anses for fordelagtigt, at man opererer med så få og simple begreber som muligt, d. v. s. at der ikke anvendes flere inddelingsgrunde end nødvendigt. Hvor mange inddelingsgrunde det er nødvendigt at operere med, vil blive afgjort ud fra det operationelle princip, at tolkningerne skal være modsigelsesfri, d. v. s. at tolkningerne ikke må kunne afkræftes af tekstmaterialet. Med andre ord: teksterne som sådanne fungerer som verifikationsmiddel for tolkningerne. Som yderligere middel til verifikation tjener i sidste instans tolkningernes forklaringsværdi; idet man nemlig v. h. a. de modsigelsesfri tolkninger kan forklare visse faktiske forhold, må disse tolkninger med rette kunne betragtes som generalisationer, der er relevante for tekstmaterialet.

At gøre rede for anvendelsesmulighederne for de forskellige typer konditionalsætninger i de to kirkelove er altså det samme som at rekonstruere en viden om dansk sprog og sprogbrug for ca. 700 år siden. Ved denne rekonstruktion vil jeg tentativt tolke anvendelserne for de forskellige konditionalsætningstyper, idet kravet om inddelingsgrundenes ringe antal og simpelhed samt princippet om modsigelsesfrihed skal være afgørende. Dernæst vil jeg verificere disse tolkninger på et udvalgt materiale af andre ældre middeldanske tekster samt efterprøve tolkningernes mulige forklarende værdi.

Som tekstgrundlag anvendes Skånske kirkelov efter AM 28, 8° (herefter SKL) og Sjællandske kirkelov, ældre redaktion, efter Stockh. C 69 (herefter SJKL). Som verifikationsmateriale anvendes desuden Skånske lov kap. 136–163 efter AM 28, 8° (herefter SL), tyveretten i Valdemars sjællandske lov, ældre redaktion, efter Uppsala De la Gardie 46, 4° (herefter VL) og Jyske lov II kap. 86–114 efter NkS 295, 8° (herefter JL). Alle teksterne citeres efter *Danmarks Gamle Landskabslove*, hvor hver især er trykt som tekst I.

II. Rekonstruktion af restriktionerne for forskellige konditionalsætningstypers anvendelsesmuligheder i kirkelovene

II. 1. Afgrænsning af konditionalsætningen som analyseobjekt. Af de foranstillede konditionalsætninger vil der kun blive taget hensyn til de absolut foranstillede; d. v. s. at foranstillede sideordnede konditionalsætninger, der ikke står i 1. position, samt styrede foranstillede konditionalsætninger ikke kommer i betragtning. Som eksempel på den sidstnævnte slags kan anføres: »Sua skal þe næfnd uaræ, at um kirkiu ran ær, þa skal næfnd uare af kirkiu sokn«, *Danmarks Gamle Landskabslove* I 840,2.

II. 2. Første analyse af kirkelovene ved begrebet 'anatorisk'. Den første analyse af kirkelovene anvender kun én inddelingsgrund, nemlig '±anatorisk'. Analysen er rent mekanisk. Hvis en lovbestemmelse (konditionalsætning + retsregel) lader sig flytte til et sted i den forudgående kontekst uden at indholdet af den grund forstyrres, er den '÷anatorisk'. En bestemmelse er derimod '+anatorisk', hvis den ikke kan flyttes frem i teksten. En bestemmelse har funktionen '+anatorisk', enten hvor der mangler nogle underforståede indholdsstørrelser (f. eks. hvis bestemmelsen indeholder proformer som pronominer eller proverbier, der refererer til egtl. substantiver og verber i den forudgående kontekst), eller hvor der mangler visse udtryk (f. eks. fordi bestemmelsen på anden måde forudsætter den eller de forudgående bestemmelser, således hvis den indeholder en nægtelse (jfr. SKL 862,1 nedenfor Eks. 18), eller et led, der emfatisk sætter bestemmelsen i modsætning til den eller de forudgående (jfr. *sialfa*, SKL 832,2 nedenfor Eks. 3). Jeg ser i denne forbindelse bort fra kapiteloverskrifter,

der ikke står inde i den egentlige tekst, og som kun forekommer i SJKL.

De forskellige typer konditionalsætninger fordeler sig på de to funktioner på følgende måde:

Figur 1. Fordelingen af de forskellige konditionalsætningstyper i forhold til begrebet 'anatorisk'.

SKL	'÷ anatorisk'	SJKL
<i>æn um ...</i> ¹		<i>æn of ... , æn om ...</i> ²
subst. + <i>um ...</i> ³		subst. + <i>of ...</i> ⁴
.....		<i>of ...</i> ⁵
spørgeform ⁶		spørgeform ⁷
.....		<i>æn + spørgeform</i> ⁸
'+ anatorisk'		
<i>æn ...</i> ⁹		.....
<i>æn um ...</i> ¹⁰		<i>æn of ... , æn om ...</i> ¹¹
spørgeform ¹²		spørgeform ¹³
<i>æn + spørgeform</i> ¹⁴		<i>æn + spørgeform</i> ¹⁵
<i>þa um ...</i> ¹⁶		.....

En matriks, opstillet for hver af de to kirkelove, kommer da til at se således ud:

Figur 2.

SKL	'anatorisk'	SJKL	'anatorisk'
<i>æn ...</i>	+	.....	
<i>æn um ...</i>		<i>æn om, of ...</i>	
subst. + <i>um ...</i>	÷	subst. + <i>of ...</i>	÷
.....		<i>of ...</i>	÷
spørgeform		spørgeform	
<i>æn + spørgeform</i>	+	<i>æn + spørgeform</i>	
<i>þa um ...</i>	+	.....	

Hvor der ikke findes nogen markering i matriksen ud for en konditionalsætningstype, betyder det, at den pågældende type både forekommer som ' + anaforisk' og ' ÷ anaforisk'.

Det fremgår da klart af de to matrikser, at SKL og SJKL, i relation til begrebet 'anaforisk', viser variation i anvendelsen af typen *æn* + spørgesætning.

Som det ses af noterne 1–16, foreligger der langt flere afvigelser mellem de to love, end det direkte fremgår af matrikserne. Der skal derfor gives en oversigt over de parallelsteder hvor begge lovtekster har en konditionalsætning.

Figur 3. Oversigt over de parallelsteder, hvor begge tekster har konditionalsætninger.

SKL	' ÷ anaforisk'	SJKL
<i>æn um</i> . . . (5 mulige korrespondenser til SJKL ¹)		<i>æn of, om</i> . . . (2 gange) spørgeform (1 gang ¹⁷) <i>æn</i> + spørgeform (2 gange ¹⁸)
subst. + <i>um</i> . . . (2 mulige korrespondenser til SJKL ³)		subst. + <i>of</i> (1 gang) <i>æn of, om</i> . . . (1 gang ¹⁹)
spørgeform (4 mulige korrespondenser til SJKL ⁹)		spørgeform (2 gange) <i>æn of, om</i> . . . (1 gang ²⁰) <i>æn</i> + spørgeform (1 gang ²¹)
	' + anaforisk'	
<i>æn</i> . . . (5 mulige korrespondenser til SJKL ⁹)		. . . . . <i>æn of, om</i> . . . (1 gang ²²) <i>æn</i> + spørgeform (3 gange ²³) <i>of</i> . . . (1 gang ²⁴) (' ÷ anaforisk')
<i>æn um</i> . . . (14 mulige korrespondenser til SJKL ¹⁰)		<i>æn of, om</i> . . . (3 gange) <i>æn</i> + spørgeform (9 gange ²⁵) <i>æn</i> + spørgeform (2 gange ²⁶) (' ÷ anaforisk')
spørgeform 8 mulige korrespondenser til SJKL ¹²)		spørgeform (4 gange) spørgeform (1 gang ²⁷) (' ÷ anaforisk')
<i>æn</i> spørgeform (2 mulige korrespondenser til SJKL ¹⁴)		<i>æn</i> + spørgeform (3 gange ²⁸) <i>æn</i> + spørgeform (2 gange)

De henvisninger er ikke medtaget, der i noterne 1–16 står i parentes, nemlig henvisninger til steder hvor der kun findes konditionalsætning i den ene af teksterne. Hvor intet andet angives, er der identitet mellem parallelstederne i de to tekster i henseende til begrebet '± anaforisk'.

I 4 tilfælde har SKL '+anaforisk', hvor SJKL har '÷ anaforisk'.

SKL

'+anaforisk'

- 1° Um kynzimi þa ær þættæ ræt:
Æn man fæstær frænkunu sina,
 ok fræknær þæt biskop ok
 læggær a forbuþ, tækær han
 hana a forbuþ, før æn lohum
 ær delt, þa a han i ban at gangæ;
 (835,3)²⁴

- 2° Kirkiu um uihþ uarþær, skal
 æi atær uiia, num lōs
 uarþær altæræ stæn ællær
 bristi af altræ horn, æn
 þo at kirkia uarþi bōt, num
 uarþi sua spiallæþ, at æi
 þole guz ræt, at hun muhi
 u uihþ uara. *Æn um uiia skal,*
 þa skulu bōndar biskop þre
 nætær fōþæ, kapalanum half
 mark gifa, bursuæn øræ;
 (822,2)²⁶

- 3° Brytær man hælh i kirkiu
 garþe, ok dyl han, uiti mæþ
 tolf lahfastum mannum; *æn um*
man brytær i kirkiu sialfa,
aftær ællær fram, dyli mæþ

SJKL

'÷ anaforisk'

Of man fæstær sin frænkona
 oc hōrær biscop thæt oc
 læggær han thæm forboth a.
 oc tækær han hænnæ sithæn
 .i. for both før æn thæt
 worthær loghlikæ delt tha
 a. biscop han at ban|sætæ.
 (449,15)

Kirkæ of hun wighæs tha ma
 hun æy annær sinnæ wighæ[s].
 utæn thær worthær lōs altær
 sten ællær at hyrnæ bristæ
 af altær ællær at hun worthær
 swa mikælek spiallæth at thær
 ma æy guz|thiænæstæ .ij. wæræ.

Om kirkæ wigh
Æn skal man wighæ kirkæ. tha
 aghæ kirkæ!mæn at haldæ biscop
 en nat // a theræ cost. hans
 kaplan sculæ the giwæ half
 mark. oc hans burswen en øræ.
 (446,4)

æn of man|brytær hælgh .i.
 kirkægarth oc dyl han tha
 wæriæ sek mæt en tyltær eth
 tolf lagh fæstæ mæn. *æn*
brytær man i. kirkæ tha

t//olf næfndum mannum;
(832,2)²⁶

wæriae sek mæth næfnd .i.
kirkæ soghn
(449,2)

4° Æn þæsæ æræ loh um kirkiu
ran: *tækær man af kirkiu
æll//ær utæn kirkiu þæt ær
gupi ær til handæ uihþ,
ællær af kirkiu nokæt þæt
ær annær man hafir þær
lahæt, utæn lof hins ær
þær lahþe, rætæ ut ok bõtæ
a þre mark;
(827,1)²⁷*

*Tækær man af kirkæ ællær af
kirkæ garth nokæt thæt ær
guth ær til hændæ wigh.
ællær af kirkæ nokæt thæt ær
annær man hauær til halz
laght utæn hans lof ær thæt
thær laghtæ. rætæ ut thæt
han tok oc bõtæ a thre mark.
(447,7)*

Det første og det fjerde parallelsted ligner hinanden, idet SKL har funktion '+anatorisk', fordi de pågældende retsbestemmelser ikke kan flyttes frem foran henholdsvis *Um kynzimi þa ær þættæ ræt:* og *Æn þæsæ æræ loh um kirkiu ran:*, som ganske mangler paralleller ved de tilsvarende bestemmelser i SJKL. Også parallelstederne 2° og 3° kan sammenføres. Eksemplerne fra SKL er '+anatoriske', mens eksemplerne fra SJKL er '÷anatoriske' da SKL indeholder kriterier for begrebet '+anatorisk' i modsætning til SJKL. I eksempel 2° giver SKL nemlig ikke oplysninger om, hvad det er man *uiæ* skal, mens SJKL gør dette ved substantivet *kirkæ*. I eksempel 3° har SKL et beskrivende led *sialfa*, der fremhæver *kirkiu* i modsætning til den forudgående bestemmelses *kirkiu garþe*; SJKL indeholder ikke et sådant beskrivende led, og bestemmelsen står blot sideordnet til den forudgående bestemmelse uden at fremhæve, at den står i et modsætningsforhold hertil.

Betragter man nu parallelstederne 2° og 3° i forbindelse med figurerne 2 og 3, kan man konstatere følgende:

- a. I SKL har *æn* + *spørgeform* altid funktionen '+anatorisk', mens *æn um . . .* og *spørgeform* kan have både funktionen '+anatorisk' og '÷anatorisk'. Dette sidstnævnte gælder også for SJKL.
- b. I 2 tilfælde, nemlig i de ovenfor anførte eksempler 2° og 3°, har SKL typen *æn um . . .* med funktionen '+anatorisk' svarende til SJKL's *æn* + *spørgeform* med funktionen '÷anatorisk'. SJKL har

her hverken underforstået et led eller indeholder et led, der sætter den pågældende bestemmelse i emfatisk modsætning til den forudgående bestemmelse, således som SKL.

- c. SJKL har udover de nævnte 2 eksempler 3 andre eksempler på typen *æn + spørgeform* med '÷ anaforisk' funktion. D.v.s. at SJKL har i alt 5 tilfælde med *æn + spørgeform* med funktionen '÷ anaforisk' overfor i alt 17 tilfælde af *æn + spørgeform* med funktionen '+ anaforisk'.
- d. Til de tre ikke anførte eksempler fra SJKL med *æn + spørgeform* med funktionen '÷ anaforisk' svarer i SKL typen *æn um . . . 2 gange, spørgeform 1 gang*.

De tre sidstnævnte parallelsteder lyder:

SKL	SJKL
'÷ anaforisk'	'÷ anaforisk'
<p>5° <i>Æn um man liggær a dōzðæhi ok gifær gupi ehn sina, þa ma han gifa halfæn hofoplot sin, ok æi i sotum meræ; æn um þæt uil dylia arfæ hans at hanum dōþum, ok sihir præstæn, at gifæt uar, þa dyli þæt arfin mæþ tolf lahfastum mannum; æn uitni æræ til, þe ær a hōrþo ok yfir sato, ok uil þo æn arfæn i gen uitni dylia, þa uiti þæt mæþ tolf næfndom mannum i kirkiu sokn. Æn um hel man uil sik in gifæ, þa fare//han in mæþ allum hofoplot sinum.</i> (834,3)¹⁸</p>	<p><i>Æn of nokær wil giuæ .i. sotæsiæng tha ma han æy mer giuæ æn half sin houet lot. æn om hans aruinggæ wiliæ thæt dylia eftær han dōth oc sighær præst æn [at]thæt war giuæt tha//mughæ aruinggæ thæt dylia mæth tolf laghfæstæ mæn. æn ær tuiggæ mannæ witnæ til thær a hōrthæ muæ aruinggæ dylia mæth næfnd .i. kirkæ soghn. oc tho æy wildæ næfnd. æn wil man hel in .i. klostær faræ tha ma han in faræ mæth al sin houæth lot.</i> (449,11)¹⁸</p>
<p>6° <i>Æn um man ueter mishælde i bardahe ællær i rane fæþær ællær moþor, broþor ællær systur, syzkinæ bōrnum ællær næst syzkinæ bōrnum,</i></p>	<p><i>Thættæ ær ræt om kun bardaghæ. næst suskinæ bōrn. oc alt thæt thær! for innæn ær. .a. at dylia mæth næfnd! swa ær oc um kunt ran. æn worthær</i></p>

þæt skal mæþ næfnd dylia.
 Æn um ukunnæra ær, þa uiti
 mæþ lahfastum mannum. *Æn um
 mislekin uarþær præst, þæt
 skal mæþ næfnd dylia;*
 (839,2)¹⁸

præst barth. tha .a. thæt
 [mæth] næfnd at dylia .i.
 kirkæ soghn swa sum foræ//
 kirkæ ran.
 (450,11)¹⁸

7° Æn um//han tækær af kirkiu
 repd[r]øht land alt ællær af
 kirkiu þokka lande akær ællær
 æng ok kallær sik æha, uiti
 þæt mæþ næfnd kirkiu manne
 ællær rætæ ut ok bõtæ þre
 mark.

*Hoggær man i kirkiu
 skohe uefælas,* ok netær han,
 uiti mæþ þrim mannum ællær
 bõtæ tua øræ.
 (831,1)²¹

æn tækær han af kirkæ
 repdræghæn iorth alt allær!
 af tokke ællær æng. oc kallær
 sek thæt ægæ. tha væriæ sek
 mæth; næfnd .i. kirkæ soghn.
 æn bristær hanum næfnd tha rætæ
 thæt ut oc bõtæ a thre mark.

om kirkæ skogh
*Æn hugær man .i. kirkæ skog
 wandæ las.* oc dyl han//tha
 væriæ sek mæth thre mæn ællær
 bõtæ two øræ.
 (448,11)²¹

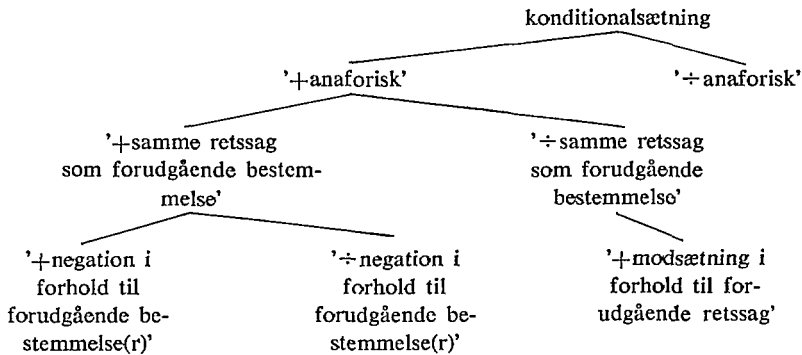
Det fremgår af parallelstederne 5°, 6° og 7°, at retsbestemmelserne med de pågældende konditionalsætninger faktisk alle står i et modsætningsforhold til de(n) forudgående bestemmelse(r), således som tilfældet var i eksempel 3°. I eksempel 5° er der tale om, at en rask mand vil gå i kloster i modsætning til de foregående bestemmelser døde eller syge mand. I eksempel 6° er der tale om mishandling af en præst i modsætning til de forudgående bestemmelser familiemedlemmer. Endelig i eksempel 7° er der tale om, at en mand stjæler fra kirkens skov, mens han i de forudgående bestemmelser stjæler fra kirkens rebdragne jord. Der er som sagt her tale om et lignende modsætningsforhold mellem en bestemmelse og den forudgående som den, der forelå i eksempel 3° i SKL.

Det kunne derfor tænkes, at begrebet 'anatorisk' skulle defineres på en noget anden måde, nemlig ikke slet så mekanisk som vi har gjort det. Vi har konstateret, at de 5 tilfælde, hvor SJKL har typen *æn + spørgeform*, tilsyneladende med funktionen '÷ anatorisk' (jfr. punkterne b) og d)), står i et modsætningsforhold, der svarer til eksempel 3° i SKL, som tydeligt nok må bestemmes som '+anatorisk' som følge af

det fremhævende 'sialfa'. Vi vil nu forsøge at inddrage dette modsætningsforhold i definitionen af '+anatorisk', således at konditionalsætningstypen *æn + spørgeform* ikke blot i SKL, men også i SJKL får markeringen '+anatorisk'. En sådan omtolkning vil få matrikserne i figur 2 til at stemme overens, hvad også tallene for SJKL synes at antyde i punkt c.

II. 3. Analyse af kirkelovene v. h. a. det reviderede begreb 'anatorisk'. Det gælder nu om at lave en ny definition på begrebet 'anatorisk', som ikke lader sig afkræfte af kirkelovene, og som lader sig verificere på kontrolmaterialet. Med henblik herpå kan følgende trædiagram med fordel opstilles:

Figur 4.

Funktionen '÷anatorisk' er defineret negativt i forhold til funktionen '+anatorisk', dvs. hvis konditionalsætningen i en bestemmelse ikke har funktionen '+anatorisk', har den funktionen '÷anatorisk'. Begrebet '+anatorisk' har det mere specificerede underbegreb 'samme retssag som forudgående bestemmelse'. Begrebet 'samme retssag som forudgående bestemmelse' defineres i relation til de implicerede parter: en bestemmelse har funktionen '+samme retssag som forudgående bestemmelse', hvis de implicerede parter overhovedet kan være de samme i den pågældende bestemmelse og den forudgående bestemmelse; hvis de implicerede parter ikke kan være de samme i den pågældende bestemmelse og den forudgående, er der mulighed for funktionen '÷samme retssag som forudgående bestemmelse', nemlig hvis den pågældende bestemmelse kan defineres som '+modsætning i for-

hold til forudgående retssag'. Begrebet '+samme retssag som forudgående bestemmelse' har det mere specificerede underbegreb 'negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)'. En bestemmelse har funktionen '+negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)', hvis den benægter eller søger at benægte sandheden af de(n) forudgående bestemmelse(r). Funktionen '÷negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)' er negativt defineret i forhold til '+negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)', d. v. s. at hvis en bestemmelse ikke har funktionen '+negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)', har den funktionen '÷negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)'. En bestemmelse har funktionen '+ modsætning i forhold til forudgående retssag', hvis et eller flere af dens led med undtagelse af de implicerede personer sammen med et eller flere led i den forudgående retssag kan betragtes som co-hyponymer i relation til et mindre specielt overordnet begreb²⁹. De allerede anførte eksempler fra SKL kan tjene til eksemplificering herpå: I eksempel 3° har vi således co-hyponymerne *brytær man hælh i kirkiu garpe* og *æn um man brytær i kirkiu sialfa*, der kan betragtes i relation til det mindre specielle overbegreb *brytær man hælh*. I eksempel 5° forekommer co-hyponymerne *Æn um man liggær a dözðæhi ok gifær guþi ehn sina* og *Æn um hel man uil sik in gifæ*, der kan betragtes i relation til overbegrebet *gifær (man) guþi ehn sina*. I eksempel 6° har vi co-hyponymerne *Æn um man ueter mishælde i bardahe ællær i rane fæþær . . . moþor, broþor . . . systur, syzkinæ bõrnum . . . næstsyzkinæ bõrnum . . . Æn um ukunnæræ ær* og *Æn um mislekin uarþær præst* i relation til overbegrebet *um man ueter mishælde i bardahe ællær i rane*. I eksempel 7° har vi co-hyponymerne *Æn um//han tækær af kirkiu repd(r)øht land alt ællær af kirkiu þokka lande akær ællær æng ok kallær sik æha* og *Hoggær man i kirkiu skohe uefælas* i relation til det overordnede *um (man) tækær af kirkiu*.

Specielt for kirkelovene gælder (indtil videre) følgende realisationer:

- ' +negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)' realiseres ved
æn um, om, of . . . (SKL 9 gange, SjKL 4 gange³⁰)
æn + spørgeform (SKL 2 gange, SjKL 8 gange³¹)
æn . . . (SKL 2 gange³²)
- ' ÷negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)' realiseres ved
spørgeform (SKL 7 gange, SjKL 4 gange³³)
æn + spørgeform (SjKL 2 gange³⁴)

- æn* . . . (SKL 2 gange³⁵)
þa um . . . (SKL 1 gang³⁰)
 '÷ modsætning i forhold til forudgående retssag' realiseres ved
spørgeform (SKL 2 gange, SJKL 1 gang³⁷)
æn um, om, of . . . (SKL 14 gange, SJKL 2 gange³⁸)
æn + *spørgeform* (SKL 1 gang, SJKL 15 gange³⁹)
subst. + *um* . . . (SKL 1 gang⁴⁰)
æn . . . (SKL 1 gang⁴¹)
 '÷ anaforisk' realiseres ved
spørgeform (SKL 3 gange, SJKL 3 gange⁴²)
of . . . (SJKL 1 gang⁴³)
æn um, om, of . . . (SKL 2 gange, SJKL 2 gange⁴⁴)
subst. + *um, of* . . . (L 1 gang, SJKL 1 gang⁴⁵)

Som det fremgår af noterne 30 til 45, er der adskillige afvigelser i de to kirkeloves anvendelse af de forskellige typer konditionalsætninger. Der skal derfor, inden en yderligere kommentering af reglerne, gives en oversigt over de mulige korrespondenser, nemlig igen over de parallelsteder, hvor begge tekster har en konditionalsætning. Som før (jfr. Figur 3) tager også denne oversigt sit udgangspunkt i SKL.

Figur 5. Oversigt over de parallelsteder, hvor begge tekster har konditionalsætninger.

SKL	'÷ negation'	SJKL
<i>æn um</i> . . . (7 mulige korrespondenser til SJKL ³⁰)		<i>æn om</i> . . . (3 gange) <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (4 gange ⁴⁰)
<i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (2 mulige korrespondenser til SJKL ³¹)		<i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (2 gange)
<i>æn</i> . . . (2 mulige korrespondenser til SJKL ³²)		. . . . . <i>æn of</i> . . . (1 gang ⁴⁷) <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 gang ⁴⁸)
	'÷ negation'	
<i>spørgeform</i> (5 mulige korrespondenser til SJKL ³³)		<i>spørgeform</i> (3 gange) <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 gang ⁴⁹) <i>spørgeform</i> (1 gang ⁵⁰) (funktionen er her '÷ anaforisk'. Denne funktionelle afvigelse er forklaret under omtalen af eksempel 4°)

<i>æn</i> . . . (2 mulige korrespon- denser til SJKL ³⁵)	. . . . . <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 gang ⁵¹) <i>of</i> . . . . (1 gang ⁵²) (funktionen er her '÷ anaforisk'. Denne funktionelle afvigelse er forklaret under omtalen af ek- sempel 1°)
'+ modsætning'	
<i>spørgeform</i> (4 mulige korrespon- denser til SJKL ³⁷)	<i>spørgeform</i> (1 gang) <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (3 gange ⁵³)
<i>æn um</i> . . . (11 mulige korrespon- denser til SJKL ³⁸)	<i>æn om</i> . . . (1 gang) <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (9 gange ⁵⁴) <i>spørgeform</i> (1 gang ⁵⁵)
<i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 mulig korrespon- dens til SJKL ³⁹)	<i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 gang)
<i>subst.</i> + <i>um</i> . . . (1 mulig korrespon- dens til SJKL ⁴⁰)	. . . . . <i>æn om</i> . . . (1 gang ⁵⁶)
<i>æn</i> . . . (1 mulig korrespon- dens til SJKL ⁴¹)	. . . . . <i>æn</i> + <i>spørgeform</i> (1 gang ⁵⁷)
'÷ anaforisk'	
<i>spørgeform</i> (3 mulige korrespon- denser til SJKL ⁴²)	<i>spørgeform</i> (2 gange) <i>æn of</i> . . . (1 gang ⁵⁸)
<i>æn um</i> . . . (1 mulig korrespon- dens til SJKL ⁴⁴)	<i>æn of</i> . . . (1 gang)
<i>subst.</i> + <i>um</i> . . . (1 mulig korrespon- dens til SJKL ⁴⁵)	<i>subst.</i> + <i>of</i> . . . (1 gang)

Hvor intet andet er angivet, forholder parallelstederne sig ens til begrebet '± anaforisk'.

Ved at sammenstille diagrammet i figur 4 med figur 5 kan følgende konstateres:

e. *spørgeform*:

Spørgeform anvendes 3 gange med funktionen '÷ anaforisk' og 3 gange med funktionen ':-negation' i hver lovtekst, og i alle 6 tilfælde er der tale om parallelsteder. *Spørgeform* anvendes ikke ved funktionen '+negation' i nogen af de to tekster. SJKL anvender *spørgeform* 1 gang ved funktionen '+ modsætning', hvor SKL har typen *æn um . . .*:

SKL	SJKL
8° <i>Æn um bøndær ok biskop skil um loh, þa skal þese skrift þera i mællin skiftæ.</i> (864,1)	<i>Skil biscop wit bøndær om logh tha skal thænnæ ræt oc thænnæ scrift thæm .i mællæn skilia.</i> (456,4)

Eksemplet i SJKL har måske snarere funktion som det mindre specificerede overbegreb, hvortil enhver af retssagerne i kirkeloven står som co-hyponym; eksempel 8° kunne i virkeligheden stå som overskrift over loven og således have funktionen '÷ anaforisk', og ikke '+ modsætning'. SKL har 4 gange *spørgeform* ved funktionen '+ modsætning', hvor SJKL 1 gang har *spørgeform*, 3 gange *æn + spørgeform*. I disse eksempler kan *spørgeform* betragtes som stilistisk variation:

SKL '+ modsætning'	SJKL '+ modsætning'
9° Stæfnæ skal manni a brofial sinni at ahøro grannæ sins. Sitær han um tua stæfningæ kuær, bõtæ huær mæþ siahs øræ ællær dyli mæþ siahs mannum. <i>Sitær han kuær at þripia stæfnu, bõtæ þre mark ællær dyli mæþ tyltær eþ. Þa skal stæfnæ fiarþa sinni i kirkiu um hælæhæn dah at ahøru præste ok kirkiu manna;</i> sitær han kuær um þe st//æfning, þa ær han sotær bæþe til botæ stæfnu ok hofþsak. (856,3)	Man a at stæfnæ annæn a sin brofiæl. at grænnæ a hørændæ. sitær han tu kal bõtæ hwær mæth sæx øræ ællær dylia hwært mæth sæx mæn. <i>sitær han thrithiæ stæfnæ. tha bõtæ thre mark. ællær dylia mæth tolf mæn. æn fiærthæ sinnæ a præst at stæ[f]næ hanum .i. scruth. kumær han æy æn tha. tha ær han fallæn!</i> bothæ for soghn oc swa fore houæth sak (454,6)

10° Uil hin bansatte sik af banni
lōsa fōrstæ ar, bōtæ stæfnu
ok sak ok þre mark fore ban;
æn um gar ofna annæt ar, bōtæ
stæfnu ok sak ok siahs mark
fore ban; æn gar ofna þriþia
ar, þa bōtæ stæfnu ok sak ok
ni mark fore b//an; *gar þæt a
fiarþæ ar*, þa bōte han stæfne
ok sak ok firitiuhu mark fore
ban ok aldrih meræ.
(860,1)

Æn hwo sum .i. ban worthær!
sæt mæth ræt skiæl. oc wil han
af ban .i. fōrstæ aar. tha
bōtæ stæfnæ oc sak. oc thre
mark. for ban. æn gær thæt a.
annæt ar. tha bōtæ stæfnæ oc
sak oc sæx mark. for ban. æn
gær thæt a thrithiæ ar. tha
bōtæ stæfnæ oc sak oc ni mark.
for ban. *æn gær thæt a fiarþæ
ar* tha bōtæ stæfnæ//oc sak.
oc firætiughæ mark. for ban
oc sithæn aldre mer
(455,5)

11° Þæmmæ ræti i gen þa gafu
bōndær biskope þriþiungs
tinde af alli sæþ sinni ok
enstaþ hem at fōre innæn
kirkiu sokn. Æn um sak
uarþær gifin bondæ, at han
hafir alziki ret af tindæ
sinum, stande fore mæþ tolf
lahfastum mannum; *uarþær
hanum sak gifin, at han hafir
sum [t] ret, ok æi alt, //uiti
mæþ en eþe sinu ællær late ut
tindæ ok bōtæ half mark.*
(862,3)

Fore thænnæ ræt hauæ bōndær
iæth biscop thrithing tindæ af
al theræ sath. oc en stæth hem
[at] fōræ .i. kirkæ soghn. æn
om man worthær with at han
hauær æy sin tindæ ræt. tha
wæriæ sek mæth en tyltær eth.
*æn witær man hanum at han
hauær sumpt ræt oc æy alt.* tha
late ut oc bōtæ a half mark.
ællær wæriæ sek mæth//sin
enæ eth
(456,1)

Det fremgår klart af disse eksempler, at SKL (tilsyneladende i modsætning til SJKL) søger variation af konditionalsætningstypen, idet der er 2 eller flere bestemmelser i træk med funktionen '+anatorisk'. Dette kan da også tjene som forklaring på SKL's anvendelse af *spørgeform* i det sidste af tilfældene, hvor SKL har *spørgeform* ved funktionen '+modsætning', mens SJKL på det tilsvarende sted har *æn + spørgeform*. Her er der tale om 3 parallelle bestemmelser med funktionen '+modsætning', nemlig *Æn um man pløhær af kirkiu . . .*, *Æn um han takær af kirkiu . . .* og *Hoggær man i kirkiu . . .*

2° Æn um man pløghær af kirkiu akre ællær [slar af] æng, ok uarþær þæt kært, biuþi til reps, um re[p]d[r]øht ær; æn af hanum repæs, þa hafi forgiort arfoþe sinu, æn um han saþe, sina sæþ, æn kirkiu ran ma þæt æi hetæ, num han uil æi repæ ok fôrær in a forbuþ. Æn um // han tækær af kirkiu repd[r]øht land alt ællær af kirkiu þokka lande akær ællær æng ok kallær sik æha, uiti þæt mæþ næfnd kirkiu manne ællær rætæ ut ok bötæ þre mark.

Hoggær man i kirkiu

schoe uefælas, ok netær han, uiti mæþ þrim mannum ællær bötæ tua øræ; æn um man hoggær uipkast, dyli mæþ tolf lahfastum mannum ællær bötæ þre mark.
(831,1)

Æn om [man]pløghær af kirkæ akær ællær æng, oc warthær thæt kærth tha biuthæ tel reps, oc til ræt mal. æn repæs af hanum; tha hauæ forgiort sit aruæth. æn kirkæ ran ma thæt æy hetæ. utæn han wil æy repæ. oc fôrær in a forboth. æn tækær han af kirkæ repdræghæn iorth alt ællær; af tokke ællær æng, oc kallær sek thæt ægæ. tha wæriæ sek mæth næfnd .i. kirkæ soghn. æn bristær hanum næfnd tha rætæ thæt ut oc bötæ a thre mark.

om kirkæ skogh

Æn hugær man .i. kirkæ skog wandæ las. oc dyl han // tha wæriæ sek mæth thre mæn ællær bötæ two øræ. æn huggær man; annæn stor with .i. kirkæ skogh tha wæriæ sek mæth en tyltær eth ællær bötæ thre mark.
(448,11)

I SKL har alle bestemmelserne i eksempel 12° funktionen ' + modsætning' undtagen bestemmelsen *æn af hanum repæs . . .*, der har funktionen ' ÷ negation'. Alle bestemmelserne med funktionen ' + modsætning' har konditionalsætningstypen *æn um . . .*, med undtagelse af det ene tilfælde med *spørgeform*. At SKL benytter sig af stilistisk variation i netop denne bestemmelse, kan begrundes ved, at mens der i bestemmelserne, der går forud for eksemplet med *spørgeform*, er tale om ran af kirkens *jord*, er der i bestemmelsen med *spørgeform* og den følgende bestemmelse tale om ran af kirkens *skov*.

Konklusion:

spørgeform er den karakteristiske konditionalsætningstype for funktionerne ' ÷ negation' og ' ÷ anaforisk' (jfr. Figur 5). Hvor *spørgeform*

ellers er anvendt, kan den i SKL forklares som stilistisk variation ved funktionen '+modsætning'; i SJKL kunne det eneste eksempel på *spørgeform*, hvor SKL havde en anden konditionalsætningstype netop forklares ved, at funktionen '÷anaforsk' var en særdeles mulig tolkning ved siden af funktionen '+modsætning' (jfr. eksempel 8°).

f. *æn um, om, of . . .*

Denne type anvendes overhovedet ikke i nogen af kirkelovene med funktionen '÷negation'. Med funktionen '+negation' har SKL 7 mulige korrespondenser til SJKL, og SJKL viser overensstemmelse i anvendelsen af typen *æn um, om, of . . .* 3 gange (i de øvrige 4 mulige korrespondenser har SJKL typen *æn + spørgeform*). Med funktionen '+modsætning' har SKL 11 mulige korrespondenser til SJKL. Her viser SJKL kun overensstemmelse med SKL i 1 tilfælde (ellers har SJKL *æn + spørgeform* 9 gange og *spørgeform* 1 gang; denne *spørgeform* er forklaret under punkt e., jfr. eksempel 8°, idet funktionen '÷anaforsk' her var en mulig tolkning).

Under funktionerne '+negation' og '+modsætning' viser SKL og SJKL 2 gange overensstemmelse i anvendelsen af typen *æn + spørgeform*; der er 1 eksempel under '+negation' og 1 under '+modsætning'. Disse 2 tilfælde lader sig i SKL indtil videre forklare som stilistisk variation, idet der i begge tilfælde er tale om mindst 2 sammenhængende bestemmelser med funktionerne '+negation' eller '+modsætning'.

'+negation'

SKL

SJKL

13° Mæn skal huær til loha takæ
 først af by sinum i lahfasta
 mann eþ; æn um æi ui//nz þær,
 tæki af kirkiu sokn; æn uarþæ
 sua mangi mæn sændær sæktæþæ,
 at æi uinnæs mæn til i kirkiu
 sokn, sær mæþ huærium, þa
 gangæ til þe sammæ mæn ok
 suæri forc allæ.
 (855,1)

Æn sæktær biscop[s] umbæzmær
 nokær man tha a han at wæriæ
 sek mæth sinæ grænnæ. æn //
 winæs hanum æy grænnæ. tha
 tækæ .i. kirkæ soghn. æn
 sæktær han swa manghæ at æy
 winz tel logh. tha sværiæ
 inbyrthæs tel allæ æræ worthæ
 (454,1)

' + modsætning'

4° Uil hin bansatte sik af
 banni løsa fōrstæ ar, bōtæ
 stæfnu ok sak ok þre mark
 fore ban; æn um gar ofna
 annæt ar, bōtæ stæfnu ok sak
 ok siah mark fore ban; æn
 gar ofna þripia ar, þa bōtæ
 stæfnu ok sak ok ni mark fore
 b//an; gar þæt a fiarþæ ar,
 þa bōte han stæfne ok sak ok
 firitiuhu mark fore ban ok
 aldrih meræ.
 (859,4)

Æn hwo sum .i. ban worthær
 sæt mæth ræt skiæl. oc wil
 han af ban .i. fōrstæ aar.
 tha bōtæ stæfnæ oc sak. oc
 thre mark. for ban. æn gær
 thæt a. annæt ar. tha bōtæ
 stæfnæ oc sak oc sæx mark.
 for ban. æn gær thæt a
 thrithiæ ar. tha bōtæ stæfnæ
 oc sak oc ni mark. for ban.
 æn gær thæt a fiarþæ ar tha
 bōtæ stæfnæ//oc sak. oc
 firætiughæ mark. for ban oc
 sithæn aldræ mer.
 (455,4)

De to pågældende funktioner er ellers udtrykt ved *æn um* . . . i SKL (jfr. dog eksemplerne på *spørgeform* som stilistisk variant, behandlet under punkt e.). Mens konditionalsætningstypen *æn um* . . . i SKL tydeligt nok må betragtes som den karakteristiske udtryksform for funktionerne '+negation' og '+modsætning', og typen *æn* + *spørgeform* indtil videre som stilistisk variant heraf, er dette mindre evident i SJKL. Her skal nu citeres de eksempler, hvor både SJKL og SKL har typen *æn um*, *om*, *of* . . . med funktionerne '+negation' og '+modsætning':

' + negation'

SKL

15° Æn um man liggær a dōzdæhi
 ok gifær guþi ehn sina, þa
 ma han gifa halfæn hofoplōt
 sin, ok æi i sotum meræ;
 æn um þæt uil dylia arfæ
 hans at hanum dōþum, ok
 sihir præstæn, at gifæt uar,
 þa dyli þæt arfin mæþ tolf
 lahfastum mannum; æn uitni
 æræ til, þe ær a hōrþo ok

Æn of nokær wil giwæ .i.
 sotæsiæng. tha ma han æy
 mer giuæ æn half sin houet
 lot. æn om hans aruinggæ
 wiliæ thæt dylia eftær han
 dōth oc sikhær præst æn [at]
 thæt war giuæt tha//mughæ
 aruinggæ thæt dylia mæth tolf
 laghfæstæ mæn. æn ær tuiggæ
 mannæ witnæ til thær a

yfir sato, ok uil þo æn
arfæn i gen uitni dylia, þa
uiti þæt mæþ tolf næfndom
mannum i kirkiu sokn.
(833,3)

hørthæ muæ aruingæ dylia
mæth næfnd .i. kirkæ soghn.
oc tho æy wildæ næfnd.
(449,6)

16° Æn þæsi lund a næfnd at
faræ: Þe ær næfndi æræ, þe
skulu annæt tuiggia suæria
mæþ þem, ær sæktæþær ær,
ællær mæþ hin, ær sæktir;
æn um annær skil sik undæn
ok uil æi huæ[r]kin suæria,
þa bõtæ han siahs øræ fore
huær stæfnæ, ær han suær æi,
utæn hanum fullæs lahæ
forfal, ok se þy atær
skyldær at suæria; æn bondæn
þæn ær sæktæþær ær se e
ufældær, til annat tuiggia
suærs.
(841,3)

æn thæsæ lund a. næfnd at
gangæ. the ær næfndæ worthæ.
the skulæ ællær sværia mæth
thæn ær sæktær ær. ællær mæth
thæn ær sæktæthæ. *æn [vm]*
nokær theræ wil sek undæn
skilia oc wil æy sværia, tha
bõtæ sæx øræ for hwær stæfnæ
ær han svær æy utæn han latær
møtæ laghæ for fal. oc se tho
atær skyld at sværia. æn
mannæn ær sæktath ær. se e.
wfældh til thæs ær annæt
theræ swærs.
(451,2)

17° Þæmmæ ræti i gen þa gafu
bøndær biscope þripiungs tinde
af alli sæþ sinni ok enstaþ
hem at føre innæn kirkiu
sokn. *Æn um sak uarþær*
gifin bondæ, at han hafir
alziki ret af tindæ sinum,
stande fore mæþ tolf
lahfastum mannum; uarþær
hanum sak gifin, at han
hafir sum[t] ret, ok æi alt, //
uiti mæþ en eþe sinu ællær
late ut tindæ ok bõtæ half
mark.
(862,1)

Fore thænnæ ræt hauæ bøndær
iæth biscop thrithing tindæ
af al theræ sath. oc en stæth
hem [at] føræ .i. kirkæ soghn.
æn om man worthær with at han
hauær æy sin tindæ ræt. tha
wæria sek mæth en tyltær eth.
æn witær man hanum at han
hauær sumpt ræt oc æy alt.
tha late ut oc bõtæ a half
mark. ællær wæria sek mæth
//sin enæ eth
(455,13)

' + modsætning':

18° tækær man af kirkiu æll//ær
 utæn kirkiu þæt ær guþi ær
 til handæ uihþ, ællær af
 kirkiu nokæt þæt ær annær
 man hafir þær lahæt, utæn
 lof hins ær þær lahþe, rætæ
 ut ok bõtæ a þre mark; æn um
 han dyl, uiti mæþ tolf mannum,
 þem ær til uarþa næfnde af
 kirkiu sokn, utæn uinum
 sinum. *Æn um man pløghær af
 kirkiu akre ællær [slar af]
 æng*, ok uarþær þæt kært, biuþi
 til reps, um re[p]d[r]øht ær;
 æn af hanum repæs, þa hafi
 forgiort arfoþe sinu, æn um
 han saþe, sina sæþ; æn
 kirkiu ran ma
 þæt æi hetæ, num han uil æi
 repæ ok fôrær in a forbuþ.
 (828,2)

Tækær man af kirkæ ællær af
 kirkæ garth nokæt thæt ær
 guth ær til hændæ wigh. ællær
 af kirkæ nokæt thæt ær annær
 man hauær til halz laght utæn
 hans lof ær thæt thær laghthæ.
 rætæ ut thæt han tok oc bõtæ
 a thre mark. æn wil han log
 fore giwæ. tha wariæ sek mæth
 næf[n]d innæn kirkæ//soghn.

Om kirkæ iorth
*Æn om [man] pløghær af kirkæ
 akær ællær æng*. oc warthær
 thæt kærth tha biuthæ tel
 reps. oc til ræt mal. æn
 repæs af hanum!tha hauæ
 forgiort sit aruæth. æn kirkæ
 ran ma thæt æy hetæ. utæn han
 wil æy repæ. oc fôrær in a
 forboth.
 (448,2)

Mens eksemplerne på anvendelse af *æn + spørgeform* i SKL som sagt indtil videre kunne betragtes som udtryk for stilistisk variation i forhold til typen *æn um . . .*, kan typen *æn + spørgeform* i SJKL ikke betragtes som en sådan stilistisk variation af typen *æn om, of . . .* Her synes det snarere at være det omvendte, der er tilfældet, men mærkeligt nok således: hvor typen *æn om, of . . .* anvendes, forekommer den i den første af to bestemmelser, der, betegnet ved deres mindre specificerede funktion, begge har funktionen '+samme retssag' (se Figur 4), hvis den pågældende bestemmelse har funktionen '+negation'; hvis den pågældende bestemmelse har funktionen '+modsætning', findes typen *æn, um, om, of . . .* desuden, hvor den forudgående bestemmelse har funktionen '+samme retssag'. I SJKL forekommer konditionalsætningstypen *æn um, om, of . . .* med andre ord i en kontekst, hvor den pågældende bestemmelse kan tolkes, som om den står i relief til bestemmelser med funktionen '+samme retssag' (dvs. i sammenhængende bestemmelser), således at den enten fremhæver introduktionen

af en ny modsætning eller introducerer negationen til den forudgående bestemmelse.

Også typen *æn* + *spørgeform* forekommer i denne position i SJKL, men det karakteristiske er, at typen *æn um, om, of* . . . hér ikke forekommer i den anden eller tredje af flere sammenhængende bestemmelser med funktionen '+negation' således som typen *æn* + *spørgeform*. At typen *æn um, om, of* . . . i SJKL netop synes at have denne specielle funktion, støttes ved den kendsgerning, at hvor SKL har den i ældre middeldansk sjældne type *æn* . . . med funktionen '+negation', anvender SJKL typen *æn um, om, of* . . . , hvor bestemmelsen er den første i rækken med funktionen '+samme retssag' (se eksempel 22°), mens typen *æn* + *spørgeform* anvendes, hvor bestemmelsen ikke er den første i rækken af bestemmelser med funktionen '+samme retssag' (se eksempel 23°). Hvor SKL derimod har typen *æn* . . . med funktionen '+modsætning' (se eksempel 27°), anvendes typen *æn* + *spørgeform*, selv om denne bestemmelse følger efter en bestemmelse med funktionen '+samme retssag'.

Med denne viden om anvendelsen af typen *æn um, om, of* . . . i SJKL indser man nu, at eksempler på netop denne type, der er opført under '+anaforisk', kan omtolkes til '+anaforisk'. Det drejer sig om følgende to eksempler:

SKL

Æn þæsæ æræ loh um kirkiu ran:
 tækær man af kirkiu all//ær
 utæn kirkiu þæt guþi ær
 til handæ uihþ, ællær af kirkiu
 nokæt þæt ær annær man hafir
 þær lahæt, utæn lof hins ær
 þær lahþe, rætæ ut ok bõtæ a
 þre mark; æn um han dyl, uiti
 mæþ tolf mannum, þem ær til
 uarþa næfnde af kirkiu sokn,
 utæn uuinum sinum. Æn um man
 pløghær af kirkiu akre ællær
 [slar af] æng, ok uarþær þæt
 kært, biuþi til reps, um
 re[p]d[r]øht ær; æn af hanum
 repæs, þa hafi forgiort

SJKL

Tækær man af kirkæ ællær af
 kirkæ garth nokæt thæt ær
 guth ær til hændæ wigh. ællær
 af kirkæ nokæt thæt ær annær
 man hauær til halz laght utæn
 hans lof ær thæt thær laghtæ.
 rætæ ut thæt han tok oc bõtæ
 a thre mark. æn wil han log
 fore giwæ. tha wariæ sek mæth
 næf[n]d innæn kirkæ//soghñ.

Om kirkæ iorth

Æn om [man] pløghær af kirkæ
 akær ællær æng. oc warthær
 thæt kærth tha biuthæ tel reps.
 oc til ræt mal. æn repæs af
 hanum; tha hauæ forgiort sit

arfoþe sinu; æn um han saþe,
sine sæþ; æn kirkiu ran ma þæt
æi hetæ, num han uil æi repæ
ok fôrær in a forbuþ. Æn um//
han tækær af kirkiu
repd[r]øht land alt ællær af
kirkiu þokka lande akær ællær
æng ok kallær sik æha, uiti
þæt mæþ næfnd kirkiu manne
ællær rætæ ut ok bôtæ þre
mark.

Hoggær man i kirkiu skohe
uefælas, ok netær han, uiti
mæþ þrim mannum ællær bôtæ
tua øræ; æn um man hoggær
uipkast, dyli mæþ tolf lahfastum
mannum ællær bôtæ þre mark.

19° *Brytær man hælh i kirkiu
garþe*, ok dyl han, uiti mæþ
toLF lahfastum mannum; æn um
man brytær i kirkiu sialfa,
aftær ællær fram, dyli mæþ
t//olf næfndum mannum; æn um
han ma þæt æi orka, ok uil han
hældær iarn bæra, þa æho þæs
20° kost. *Æn um man liggær a
døzðæhi ok gifær guþi ehn
sina*, þa ma han gifa halfæn
hofoþlot sin, ok æi i sotum
meræ; æn um þæt uil dylia arfæ
hans at hanum døþum, ok sihir
præstæn, at gifæt uar, þa dyli
þæt arfin mæþ tolf lahfastum
mannum; æn uitni æræ til,
þe ær a hørþo ok yfir sato,
ok uil þo æn arfæn i gen
uitni dylia, þa uiti þæt mæþ tolf
næfndom mannum
i kirkiu sokn. Æn um

aruæth. æn kirkæ ran ma thæt
æy hetæ. utæn han wil æy repæ.
oc fôrær in a forboth. æn
tækær han af kirkæ repdræghæn
iorth alt ællær! af tokke
ællær æng. oc kallær sek thæt
ægæ. tha wæria sek *mæth* næfnd
.i. kirkæ soghn. æn bristær
hanum næfnd tha rætæ thæt ut
oc bôtæ a thre mark.

Om kirkæ skogh

Æn hugær man .i. kirkæ skog
wandæ las. oc dyl han//tha
wæria sek *mæth* thre mæn ællær
bôtæ two øræ. æn huggær man|
annæn stor with .i. kirkæ
skogh tha wæria sek *mæth* en
tyltær eth ællær bôtæ thre
mark. *æn of man; brytær hælghe
.i. kirkægarth* oc dyl han tha
wæria sek mæt en tyltær eth
toLF lagh fæstæ mæn. æn brytær
man .i. kirkæ tha wæria sek
mæth næfnd .i. kirkæ soghn

Om siælægift

*Æn of nokær wil giwæ .i.
sotæsiæng*. tha ma han æy mer
giuæ æn half sin houet lot.
æn om hans aruinggæ wilia
thæt dylia eftær han døth oc
sighær præst æn [at] thæt war
giuæt tha//mughæ aruinggæ
thæt dylia *mæth* toLF
laghfæstæ mæn. æn ær tuiggæ
mannæ witnæ til thær a hørthæ
muæ aruinggæ dylia *mæth* næfnd
.i. kirkæ soghn. oc tho æy
wildæ næfnd. æn wil man hel
in .i. klostær faræ tha ma han

hel man uil sik in gifæ, þa fare//han in mæþ allum hofoplót sinum. <i>Æn æi æræ</i> [fleræ] næfndir um kirkiu ran. (832,1 og 833,1)	in faræ mæth al sin houæth lot. <i>æn æy æræ fleræ næfndær om</i> <i>kirke raan</i> (448,14 og 449,5)
---	--

Det fremgår tydeligt af SKL, at eksemplerne 19° og 20° lader sig bestemme ved funktionen '+anatorisk', nærmere bestemt '+modsætning', idet det angives foran og efter alle bestemmelserne, at de alle har det til fælles, at de omhandler *loh um kirkiu ran*.

SKL anvender i eksempel 20° den type konditionalsætning, der er karakteristisk for funktionen '+modsætning' (*æn um . . .*), i eksempel 19° derimod den mulige variant, *spørgeform* (jfr. eksempel 12° under punkt e.).

SjKL anvender typen *æn um, om, of . . .* i begge eksemplerne, og begge bestemmelser introducerer en ny modsætning.

Også bestemmelsen SKL 838,3 lader sig nu overføre fra '+anatorisk' til '+anatorisk':

- 21° *Æn um man ueter mishælda i bardahe ællær i rane fæþær ællær moþor, broþor ællær systur, syzkinæ børnum ællær næst syzkinæ børnum, þæt skal mæþ næfnd dylia.*
(SKL (838,3))

Dette eksempel har funktionen '+modsætning', nemlig i relation til *Um kynzimi þa ær þættæ ræt* (se SKL 835,3).

Det gælder nu om at finde en forklaring på den store forskel der er i de to teksters anvendelse af typerne *æn um, om, of . . .* og *æn + spørgeform*.

I SjKL har typen *æn um, om, of . . .* den omtalte karakteristiske positionelle anvendelse, nemlig ved introduktion af '+modsætning' og '+negation', og denne type forekommer hér aldrig i andre positioner. Derimod findes *æn + spørgeform* både i denne position og i andre positioner i SjKL. I SKL derimod forekommer *æn um, om, of . . .* såvel i den karakteristiske positionelle anvendelse som i andre positioner. Dette gælder også typen *æn + spørgeform*. De to eksempler på forekomsten af denne type i SKL blev før karakteriseret som udtryk for variation, se eksemplerne 13°–14°. Vi vil nu se bort fra denne karakteristik og i stedet anlægge det synspunkt, der antydes i SjKL.

Eksempel 13° viser da typen *æn + spørgeform* anvendt i den anden af to bestemmelser med funktionen '+negation'. I eksempel 14° er *æn + spørgeform* udtryk for funktionen '+ modsætning', den funktion, hvor SJKL har begge typer.

Hvis vi med udgangspunktet i SJKL antager, at typen *æn um, om, of . . .* markerer emfase af funktionerne '+ modsætning' og '+negation', mens *æn + spørgeform* er umarkeret, er det nu nødvendigt at beskrive restriktionerne for anvendelsen af *æn um, om, of . . .*

Konklusion:

Konditionalsætningstypen *æn um, om, of . . .* er karakteristisk for funktionerne '+ modsætning' og '+negation'. Den markerer funktionen '+negation', idet den aldrig forekommer med funktionen '÷negation'. Denne type kan endvidere defineres som markant ved at give indholdselementerne '+ modsætning' og '+negation' emfase, hvis det vil være muligt at beskrive restriktionerne for denne anvendelse.

g. *æn . . .* :

Denne konditionalsætningstype anvendes under alle tre funktioner af funktionen '+ anaforisk'.

' +negation'

SKL

2° Uarþær friþ brutin i
kirkiu garþe, hin ær brøt bōtæ
brut sin mæþ þrim markum, ok
biskop skære kirkiu [ællær
kirkiu] garþ ok beþæs æi af
bondom mera. *Æn æi orkar hin,
ær brutit hafir, þre mark,
fullæ til kirkiu mæn, sua at
þre mark se.*
(826,1)

SJKL

Warthær frit broth i. kirkæ
ællær .ij. kirkæ garth//thæn
ær frith brytær bōtæ thre mark.
oc biscop skæræ kirkæ. ællær
kirkæ garth. *æn of thæt ær swo
fatigh man thær .ij. kirkæ
brytær at han a æy thre mark.
tha aghæ kirkæ mæn at fullæ
hanum tel thre mark.*
(447,4)

23° sitær han kuær um þe
st//æfning, þa ær han sotær
bæþæ til botæ stæfnu ok
hofopsak. þa um han uil ei
bōtæ, þa skal hanum þianæstæ

kumær han æy æn tha. tha ær
han fallæn; bothæ for soghn oc
swa fore houæth sak oc tha a
præst at sætæn .i. for//both
oc æy .i. ban ath latæ for dagh

forbiuþæ ok samfynd manne ok
æi fore iamlanga i ban sætiæ,
num han spilli fore mannum
þianæstæ ok samfynd; *æn han
gþor þæt*, þa skal han i ban
sætiæ, ok hua sum hafir
samuist mæþ hanum, *bøtæ þre
mark ok lata sæ of banni sla.*
(858,3)

oc iæmlinggæ. num thæs at han
spiællær thiænæstæ for kirkæ
mæn|æn gþor han that tha a
han .i. ban at latæn. oc hwo
sum sitæn hauær samfund mæth
hanum tha lata sek [aff] bannæ
sla. oc *bøtæ thre mark.*
(454,12)

' ÷ negation'

24° Æn um man pløghær af kirkiu
akre ællær [slar af] æng, ok
uarþær þæt kært, biuþi til
reps, um re[p]d[r]øht ær;
æn af hanum repæs, þa hafi
forgiort arfoþe sinu, æn um
han saþe, sina sæþ; æn kirkiu
ran ma þæt æi hetæ, num han
uil æi repæ ok fōrær in a
forbuþ.
(829,1)

Æn om [man] pløghær af kirkæ
akær ællær æng. oc warthær
thæt kærth tha biuthæ tel reps.
oc til ræt mal. *æn repæs af
hanum!* tha hauæ forgiort sit
aruæth. æn kirkæ ran ma thæt
æy hetæ. utæn han wil æy repæ.
oc fōrær in a forboth.
(448,3)

25° Um kynzimi þa ær þættæ ræt:
Æn man fæstær frænkunu sina,
ok fræhnær þæt biscop ok læggær
a forbuþ, tækær han
hana a forbuþ, fōr æn lohum ær
delt, þa a han i ban at gangæ;
æn um til lohe kumbær, þa skal til
næfna siahs mæn a hans uah ok
siahs a hænnæ, ok þo
a þæn uah ær ky[n]zimi þera
tæls samman, ok suæri sundær
ællær samman.
(835,3)

Of man fæstær sin frænkona oc
hōrær biscop thæt oc læggær
han thæm forboth a. oc tækær
han hænnæ sithæn .i. for both
fōr æn thæt worthær loghlikæ
delt tha a. biscop han at ban! =
sætæ. æn kumær thæt til loghæ
//tha a man thær til at næfnæ
sæx mæn! a. hans wagh oc sæx
mænnæ a. *hæn!næ* wagh. oc tho
a. thæn wagh ær theræ byrth
tæls sæmæn.
(449,15)

' + modsætning'

<p>26° Æn um man liggær a døzdæhi ok gifær guþi ehn sina, þa ma han gifa halfæn hofoplot sin, ok æi i sotum meræ; æn um þæt uil dylia arfæ hans at hanum døþum, ok sihir præstæn, at gifæt uar, þa dyli þæt arfin mæþ tolf lahfastum mannum; æn <i>uitni æræ til, þe ær a hørþo ok yfir sato</i>, ok uil þo æn arfæn i gen uitni dylia, þa uiti þætmæþ tolf næfndom mannum i kirkiu sokn. (834,1)</p>	<p>Æn of nokær wil giwæ .i. sotæsiæng. tha ma han æy mer giuæ æn half sin houet lot. æn om hans aruinggæ wiliæ thæt dylia eftær han døth oc sighær præst æn [at] thæt war giuæt tha//mughæ aruingæ thæt dylia <i>mæth</i> tolf laghfæstæ mæn. <i>æn ær tuiggæ manna witnæ til thær a hørthæ</i> muæ aruingæ dylia <i>mæth næfnd</i> .i. kirkæ soghn. oc tho æy wildæ næfnd. (449,9)</p>
---	---

Konditionalsætningstypen *æn* ... (som kun forekommer i SKL) kan ikke betragtes som variant af *æn um*, *om*, *of* ... , fordi den i modsætning til *æn um*, *om*, *of* ... også kan have funktionen ' ÷ negation'.

Konklusion:

Konditionalsætningstypen *æn* ... kan have alle tre funktioner inden for funktionen ' + anaforisk': ' + negation', ' ÷ negation' og ' + modsætning'. Ved funktionen ' + negation' anvendes denne type både i den første af sammenhængende bestemmelser med funktionen ' + samme retssag' og længere nede i rækken.

h. *subst.* + *um*, *of* ... :

Denne konditionalsætningstype anvendes i SKL og SJKL med funktionen ' ÷ anaforisk', samt i SKL med funktionen ' + modsætning'.

' ÷ anaforisk'

SKL	SJKL
<p>7° <i>Kirkiu um uihþ uarþær</i>, skal æi atær uiia, num løs uarþær altæræ stæn ællær bristi af altræ horn, æn þo at kirkia</p>	<p><i>Kirkæ of hun wighæs</i> tha ma hun æy annær sinnæ wighæ[s]. utæn thær worthær løs altær sten ællær at hyrnæ bristæ af altær</p>

uarþi bōt, num hun uarþi sua
miok spiallæþ, at æi þole guz
ræt, at hun muhi u uihþ uara.
(821,4)

ællær at hun worthær swa
mikælek spiællæth at thær ma
æy guz|thiænæstæ .ij. wæræ.
(445,6)

' + modsætning'

28° *Kirkia um lōs uarþær*, bōndær
skulu mæþ biskops uilia
præst til uælia.
(824,1)

Æn om kirkæ worthær lōs tha
skulæ kirkæ mæn præst tækæ
til mæth biscops wilia.
(446,9)

Konklusion:

Konditionalsætningstypen *subst. + um, of . . .* kan betragtes som en mulighed, dels ved funktionen '÷anaforisk' (jfr. den allerførste af lovbestemmelserne i JL: *Barn of thæt wrihær æristnæth standæ arf oc æi ældær*), dels ved funktionen '+anaforisk'. Mere kan egentlig ikke siges ud fra disse få eksempler. Ud fra eksempel 27° kunne man dog tænke sig, at konstruktionen emfatiserer det substantiv, der står foran *um, of*.

i. *æn + spørgeform*:

I SKL anvendes denne konditionalsætningstype ialt 3 gange med funktionerne '+negation' og '+modsætning'. I SJKL er denne type den karakteristiske for funktionerne '+negation' og '+modsætning'; desuden anvendes den her 2 af 6 mulige gange ved funktionen '÷negation', hvor ellers *spørgeform* er den almindelige udtryksmåde. Ud fra bestemmelsen af typen *æn um, om, of . . .* under punkt f. kan følgende konkluderes om typen *æn + spørgeform*.

Konklusion:

æn + spørgeform er den i forhold til typen *æn um, om, of . . .* umarkerede type, idet den anvendes med funktionen '+anaforisk' overhovedet. I forhold til typen *æn um, om, of . . .* er den neutral i henseende til at fremhæve indholdselementerne '+modsætning' og '+negation', hvis det vil være muligt at beskrive restriktionerne for anvendelsen af *æn um, om, of . . .*

Ud fra bestemmelserne af de forskellige konditionalsætninger i punkterne e. til i. kan følgende skemaer opstilles for hver af de to kirkelove.

Figur 6.

SKL		'÷anatorisk'	'÷anatorisk'		
sædvanlig form	spørgeform 2 gange	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'
		æn um ... 7 gange	spørgeform 5 gange	æn um ... 11 gange	'÷negation'
anden form	subst. + um ... 1 gang	æn + spørgeform 2 gange æn ... 2 gange	æn ... 2 gange	spørgeform 4 gange æn + spørgeform 1 gang subst. + um 1 gang	'÷negation'

Figur 7.

SjKL		'÷anatorisk'	'÷anatorisk'		
sædvanlig form	spørgeform 3 gange	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'
		æn + spørgeform 7 gange	spørgeform 3 gange	æn + spørgeform 14 gange	'÷negation'
anden form	subst. + om ... 1 gang of ... 1 gang	æn om, of ... 4 gange	æn + spørgeform 2 gange	æn om, of ... 2 gange spørgeform 2 gange	'÷negation'

Figur 6 og 7 samt punkterne e. til i. berettiger da til følgende konklusion: *spørgeform* og *subst. + um, of ...* må betragtes som umarkerede i henseende til begrebet 'anatorisk', fordi disse former både forekommer med funktionen '+anatorisk' og '÷anatorisk'. Man kunne nu tænke sig, at også typen *om, of ...* kunne forekomme med funktionen '+anatorisk', således at enhver type, der kan have funktionen '÷anatorisk' også kan have funktionen '+anatorisk' og således bestemmes som umarkeret. Endvidere har forholdet mellem typerne *æn um, om, of ...* og *æn + spørgeform* vist sig at være således, at typen *æn um, om, of ...* er den markerede i henseende til funktionen 'negation', mens *æn + spørgeform* er den umarkerede, idet *æn um, om, of ...* kun har

funktionen '+negation', og *æn* + *spørgeform* har begge funktioner. Typerne *æn* . . . og *æn* + *spørgeform* har nøjagtig de samme funktioner, de er begge markerede i henseende til begrebet 'anatorisk', idet de har funktionen '+anatorisk', og idet de kan bruges i alle tre anatoriske funktioner.

En matriks, som også skulle være relevant for ældre middeldanske lovttekster udover kirkelovene, kommer da til at se således ud:

Figur 8. Matriks gældende for ældre middeldanske lovttekster. Kun de markerede tilfælde er angivet.

	'anatorisk'	'samme retssag'	'negation'
subst. + <i>um</i> , <i>om</i> , <i>of</i> . . .			
<i>um</i> , <i>om</i> , <i>of</i> . . .			
<i>spørgeform</i>			
<i>æn</i> . . .	+		
<i>æn</i> + <i>spørgeform</i>	+		
<i>æn um</i> , <i>om</i> , <i>of</i> . . .	+		+

II. 4. Verifikation af tolkningerne på et andet materiale og efterprøvning af tolkningernes forklaringsværdi. Ved hjælp af matriksen og oplysningerne om, hvormange gange de forskellige konditionalsætnings typer er anvendt (se Figur 6 og 7), kunne man opstille følgende teori:

I en tekst, hvor typen *æn um*, *om*, *of* . . . forekommer, forekommer nødvendigvis også de mindre specifikke typer *æn* + *spørgeform* og *spørgeform*, men ikke omvendt; i en tekst, hvor *æn* + *spørgeform* forekommer, forekommer nødvendigvis også typen *spørgeform*, men ikke omvendt.

Det må desuden anses for at være et almindeligt logisk princip, at jo større anvendelse en tekst gør af de markerede typer, jo større prægnans må teksten have.

Vi vil nu vende os mod kontrolmaterialet. Vi vil dels verificere de endelige bestemmelser af begreberne 'anatorisk', således som de fremgår af konklusionerne i punkterne e. til i.; dels vil vi undersøge, om den ovenfor opstillede teori kan bekræftes.

Først skal valget af kontrolmaterialet begrundes. Det fremgik af

eksemplerne 20° og 21° under punkt f., at den største vanskelighed ved analysen af kirkelovene ligger i afgørelsen af '+anatorisk' og '÷anatorisk'. Ved at vælge et sammenhængende afsnit af lovbestemmelser, der alle klart omhandler tyveri, møder vi kun én gang problemet, nemlig i den allerrørste bestemmelse, den eneste der bestemmes med funktionen '÷anatorisk'. At vi i kontrolmaterialet kun har ét eksempel på funktionen '÷anatorisk', er irrelevant, idet verifikationén gælder bestemmelsen af de markerede typer.

Skemaerne for anvendelsen af de forskellige konditionalsætningstyper ser således ud for hver af de tre lovtekster:

Figur 9.

SL		'÷anatorisk'	'+anatorisk'		
sædvanlig form	spørgeform 1 gang	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'
		spørgeform 12 gange	spørgeform 20 gange	spørgeform 47 gange	spørgeform 47 gange
anden form	.....	æn + spørgeform 2 gange	æn + spørgeform 1 gang	æn + spørgeform 2 gange	æn + spørgeform 2 gange

Figur 10.

JL		'÷anatorisk'	'+anatorisk'		
sædvanlig form	spørgeform 1 gang	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'	'÷negation'
		æn + spørgeform 5 gange	æn + spørgeform 7 gange	æn + spørgeform 17 gange	æn + spørgeform 17 gange
anden form	.....	spørgeform 2 gange	spørgeform 3 gange oc + spørgeform 1 gang of... 1 gang	spørgeform 13 gange of... 5 gange æn of... 2 gange subst. + of... 1 gang vtæn + spørgeform 1 gang	spørgeform 13 gange of... 5 gange æn of... 2 gange subst. + of... 1 gang vtæn + spørgeform 1 gang

Figur 11.

VL		'÷anaforisk'		
sædvanlig form	spørgeform 1 gang	'÷negation'	'÷negation'	'÷modsatning'
		æn + spørgeform 3 gange	spørgeform 7 gange	æn + spørgeform 19 gange
anden form	.....	.....	oc + spørgeform 4 gange æn + spørgeform 1 gang om ... 1 gang	spørgeform 4 gange æn om ... 1 gang

Det fremgår af Figurerne 9 til 11, at bestemmelserne af de begreber, hvorved 'anaforisk' defineres, kan betragtes som verificeret: forholdet mellem konditionalsætningstype og funktion i SL, JL og VL svarer til forholdene i kirkelovene, og som vi før forudså, må typen *um, om, of* ... bestemmes som umarkeret i henseende til begrebet 'anaforisk'. JL og VL har udover de typer, der anvendes i kirkelovene, typen *oc + spørgeform*, og JL desuden typen *vtæn + spørgeform*. Vi skal ikke her komme nærmere ind på disse typer, men blot konstatere, at de forekommer i tekster, der i det hele anvender flere forskellige sætningstyper end i kirkelovene. En ting skal imidlertid fremhæves, nemlig at JL adskiller sig fra de andre lovtekster ved at anvende typen *æn + spørgeform* som sædvanlig form også ved funktionen '÷negation'. Dette må tolkes som udtryk for prægnans, idet *æn + spørgeform* er den markerede og *spørgeform* den umarkerede type i henseende til begrebet 'anaforisk'.

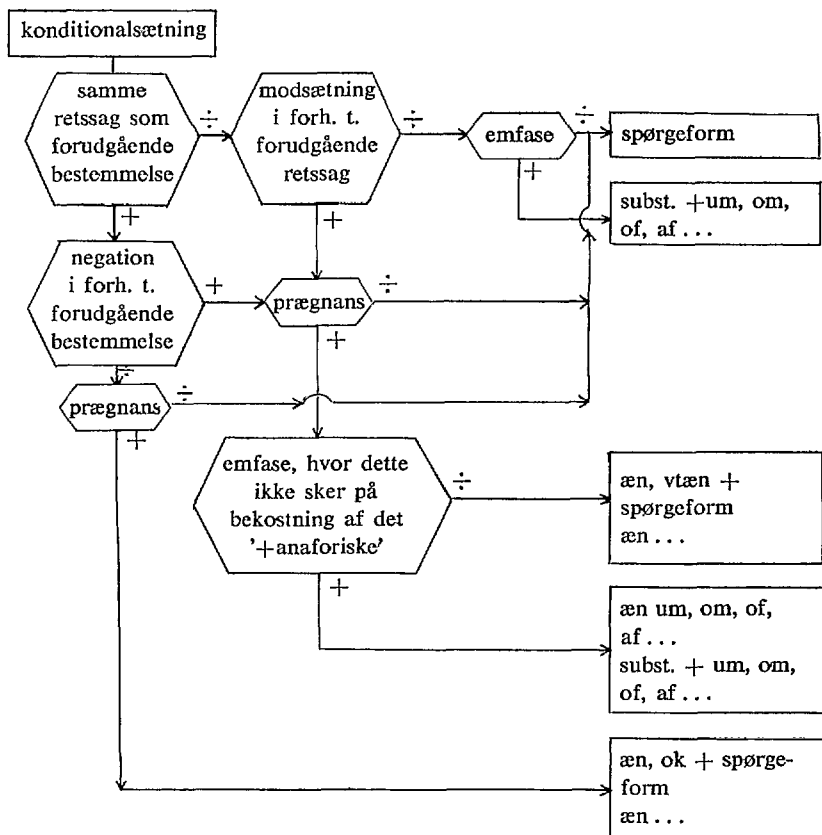
Også teorien om konditionalsætningstypernes forekomster bekræftes ved de tre skemaer. SL anvender færrest forskellige typer, og *spørgeform* er langt den dominerende type; udover *spørgeform* anvendes *æn + spørgeform* sporadisk og aldrig *æn um*. JL og VL må betragtes på linie med SJKL i henseende til prægnans: ved funktionerne '÷negation' og '÷modsatning' dominerer *æn + spørgeform* over *æn um, om, of* ...

Idet såvel konklusionerne vedrørende forholdet mellem konditionalsætningstype og funktion som teorien om forekomsterne af konditionalsætningstyperne således er blevet bekræftet, må tolkningen af tekstene i henseende til begrebet 'anatorisk' anses for sandsynliggjort.

Med hensyn til teksternes prægning kan anføres: Det er før blevet omtalt (jfr. punkt f.), at SKL i modsætning til SJKL omhyggeligt angiver de indholdselementer, som de '+anatoriske' bestemmelser forholder sig til, i bestemmelser, der enten står foran gruppen af de '+anatoriske' bestemmelser eller både foran og bagefter disse. Denne form for prægning må nu fastslås som forudsætningen for, at SKL kan anvende typen *æn um, om, of . . .* i et så relativt stort omfang, som den gør, fordi det '+anatoriske' element netop støttes ved disse bestemmelser, således at SKL, uden at det går ud over det '+anatoriske', kan tillade sig at fremhæve '+modsætning' og '+negation'. At tyverikapitlerne i landskabslovene ikke anvender typen *æn um, om, of . . .* relativt så ofte som SJKL, kan forklares ved, at tyverikapitlerne består af én gruppe med langt flere '+anatoriske' bestemmelser end hver af de enkelte grupper af '+anatoriske' bestemmelser i SJKL; det må nemlig i langt højere grad være på bekostning af det '+anatoriske' indhold, at fremhævelsen af '+modsætning' og '+negation' sker i en gruppe med mange '+anatoriske' bestemmelser end i en gruppe med få. I denne forbindelse kan der henvises til andre kapitler af VL, hvor typen *æn um, om, of . . .* forekommer relativt hyppigere, for eksempel til kapitlerne om lemlæstelse §§ 89 til 127. I modsætning til kapitlerne om tyveri består disse kapitler næsten udelukkende af bestemmelser med funktionen '+modsætning'. Det '+anatoriske' forstyrres her ikke så let, fordi der er tale om parallelitet, en opremsning af modsætning på modsætning; en fremhævelse af funktionen '+modsætning' ved typen *æn um, om, of . . .* sker derfor ikke på bekostning af det '+anatoriske', som jo netop er definitionen på denne type konditionalsætninger. Den relativt ringe forekomst af typen *æn um, om, of . . .* i tyverikapitlerne i VL og JL kan med andre ord forklares ved det store antal '+anatoriske' bestemmelser og disses vekslende '+anatoriske' funktioner: '+negation', '÷negation' og '+modsætning'. Vi har hermed fundet restriktionerne for anvendelsen af typen *æn um, om, of . . .* (jfr. konklusionerne i punkterne f. og i.: typen kan kun anvendes, hvor emfase af '+modsætning' og '+negation' ikke sker på bekostning af det '+anatoriske'.)

III. Konklusion

Restriktionerne for anvendelsesmulighederne af de forskellige foranstillede konditionalsætningstyper i de undersøgte tekster lader sig nu fremstille ved rutediagrammet i figur 12.

Figur 12.

Restriktionerne for anvendelsesmulighederne af de forskellige typer foranstillede konditionalsætninger. At en bestemmelse betegnes ved '+samme retssag som forudgående bestemmelse' vil sige, at de implicerede parter overhovedet kan være de samme i den forudgående og den pågældende bestemmelse; at en bestemmelse betegnes ved '+modsvætning i forhold til forudgående retssag' vil sige, at et eller flere led i den pågældende bestemmelse er co-hyponyme med et eller flere led i den forudgående retssag; at en bestemmelse betegnes ved '+negation i forhold til forudgående bestemmelse' vil sige, at sandheden af de(n) forudgående bestemmelse(r) benægtes eller søges benægtet i den pågældende bestemmelse.

De konditionalsætninger, der følger minuspilen ved 'modsætning i forhold til forudgående retssag' er '÷anatoriske', mens konditionalsætningerne, der følger den tilsvarende pluspil og pluspilen fra 'samme retssag som forudgående bestemmelse' er '+anatoriske'. Ved stilistisk variation anvendes typerne *spørgeform* og (den i kirkelovene sjældne) *um, om, of, af* . . .

IV. Efterskrift

Det har stået som et problem for forskningen, hvorvidt kirkelovene oprindeligt er affattet på dansk eller latin. Diderichsen⁵⁰ hævder, at kirkelovens store antal af konditionalsætninger med indledende *æn* afviger så væsentligt fra landskabslovene, at det er mest sandsynligt, at de dansksprogede kirkelovstekster er sekundære i forhold til de latinske.

Eftersom anvendelsen af konditionalsætninger med indledende *æn* viser de samme anvendelsesmuligheder i kirkelovene og landskabslovene, kan konditionalsætningstyper med indledende *æn* ikke tjene til kriterium for kirkelovens eventuelle latinske herkomst.

NOTER

(1) Følgende er fælles for notationen i noterne 1–16: henvisningerne med indekstal angiver, at SKL og SJKL ikke anvender den samme type konditionalsætning på det korresponderende sted. Indekstallet angiver korrespondensen, således at til eksempel *æn + spørgesætning* i SJKL 446,4¹ i note 8 korresponderer med *æn um* . . . i SKL 822,2¹ i note 10. Parentes om henvisningen angiver, at parallelteksten ikke anvender konditionalsætning på det korresponderende sted. Noterne 1–8 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen '÷anatorisk': SKL har *æn um* . . . ialt 7 gange: 828,2; 833,1; 834,3¹³; (838,3); 839,2¹⁷; (863,2); 864,1²⁰. – (2) SJKL har *æn of, om* . . . ialt 4 gange: 446,9²; 448,2; 448,14¹⁰; 449,5. – (3) SKL har *subst. + um* . . . ialt 2 gange: 821,4; 824,1². – (4) SJKL har *subst. + of* . . . ialt 1 gang: 445,6. – (5) SJKL har *of* . . . ialt 1 gang: 449,15¹⁴. – (6) SKL har *spørgeform* ialt 4 gange: 824,2; 825,3; 831,1⁸; 832,1¹⁰. – (7) SJKL har *spørgeform* ialt 4 gange: 446,10; 447,7⁴; 456,4²⁰. – (8) SJKL har *æn + spørgeform* ialt 5 gange: 446,4¹; 448,11⁸; 449,2¹¹; 449,11¹³; 450,11¹⁷; (453,11). – (9) Noterne 9–16 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen '+anatorisk': SKL har *æn* . . . ialt 5 gange: 826,1³; 829,1⁰; 834,1¹²; 835,3¹⁴; 858,4²². – 10) SKL har *æn um* . . . ialt 19 gange: 822,2¹; 827,4³; 829,3⁷; 831,2⁰; 832,2¹¹; (832,3); 833,3; 836,2¹⁵; 838,1¹⁶; (839,1); (839,3); 841,3; (844,2); 850,1¹⁰; (853,2); 854,1²⁰; 854,4²¹; 859,3²³; 862,1.

(11) SJKL har *æn of, om* . . . ialt 4 gange: 447,4³; 449,6; 451,2 (her har ud-

giveren indsat et *vm*; da der intet steds ellers i SJKL eller i VL overhovedet efter Stockh. C 69 findes konstruktionen *æn...*, er der ingen grund til at betvivle korrektionen); 455,13. – (12) SKL har *spørgeform* ialt 10 gange: 827,14; 843,1; 843,3¹⁸; 856,2; 856,3; (857,4); (859,1); 860,1²⁴; 862,3²⁵. – (13) SJKL har *spørgeform* ialt 4 gange: 451,9; 454,5; 454,6; 454,8. – (14) SKL har *æn + spørgeform* ialt 3 gange: (852,4); 855,1; 859,4. – (15) SJKL har *æn + spørgeform* ialt 20 gange: 447,11⁵; 448,3¹⁰; 448,5⁷; (448,8); 448,12⁹; 449,9¹²; 450,1¹⁵; 450,5¹⁰; 451,11¹⁸; 453,1¹⁰; (453,8); 453,9²⁰; (453,11); 453,12²¹; 454,1; 454,12²²; 455,3²³; 455,4; 455,5²⁴; 456,1²⁵. – (16) SKL har *ha um...* ialt 1 gang: (857,3). – (17) SKL 864,1 ~ SJKL 456,4. – (18) SKL 834,3 ~ SJKL 449, 11; SKL 839,2 ~ SJKL 450,11. – (19) SKL 824,1 ~ SJKL 446,9. – (20) SKL 832,1 ~ SJKL 448,14.

(21) SKL 831,1 ~ SJKL 448,11. (22) SKL 826, 1 ~ SJKL 447,4. – (23) SKL 829,1 ~ SJKL 448,3; SKL 834,1 ~ SJKL 449,9; SKL 858,4 ~ SJKL 454,12. – (24) SKL 835,3 ~ SJKL 449,15. – (25) SKL 827,4 ~ SJKL 447,11; SKL 829,3 ~ SJKL 448,5; SKL 831,2 ~ SJKL 448,12; SKL 836,2 ~ SJKL 450,1; SKL 838,1 ~ SJKL 450,5; SKL 850,1 ~ SJKL 453,1; SKL 854,1 ~ SJKL 453,9; SKL 854,4 ~ SJKL 453,12; SKL 859,3 ~ SJKL 455,3. – (26) SKL 822,2 ~ SJKL 446,4; SKL 832,2 ~ SJKL 446,4; SKL 832,2 ~ SJKL 449,2. – (27) SKL 827,1 ~ SJKL 447,7. – (28) SKL 843,3 ~ SJKL 451,11; SKL 860,1 ~ SJKL 455,5; SKL 862,3 ~ SJKL 456,1. – (29) Jfr. John Lyons: *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1969, p. 453 ff. – (30) Følgende er fælles for notationen i noterne 30–45: henvisningerne med indekstal angiver, at der er tale om henvisning til alle konditionalsætninger, hvor begge tekster har konditionalsætning på parallelstedet. I modsætning til notationen ved noterne 1–16 står henvisningerne med indekstallene hér i kontrast til henvisningerne med parentes, idet parentes, ligesom i noterne 1–16, angiver, at parallelteksten ikke anvender konditionalsætning på det korresponderende sted. Indekstallene angiver korrespondensen. Noterne 30–32 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen 'negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)': *æn um, om, of...*: SKL: 822,2²; 827,4⁸; (832,3); 833,3¹⁷; 841,3²⁴; 850,1²⁷; (853,2); 854,4²⁰; 862,1³⁸. SJKL: 447,4⁰; 449,6¹⁷; 451,2²⁴; 455,13²⁸.

(31) *æn + spørgeform*: SKL: (852,4); 855,1³⁰. SJKL: 446,4²; 447,11⁸); 453,1²⁷; (453,8); 453,12²⁰; 454,12³⁴; 454,1³⁰. – (32) *æn...*: SKL: 826,1⁰; 858,3³⁴. – (33) Noterne 33–36 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen 'negation i forhold til forudgående bestemmelse(r)': *spørgeform*: SKL: 827,1⁷; 843,1²⁵; 843,3²⁰; 856,2³¹; 857,2³³; (859,1); SJKL: 451,9²⁵; 454,5³¹; 454,8³³. – (34) *æn + spørgeform*: SJKL: 448,3¹⁰; 451,11²⁰. – (35) *æn...*: SKL: 829,1¹⁰; 835,3²⁰. – (36) *ha um...*: SKL: (857,3). – (37) Noterne 37–41 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen 'modsatning i forhold til forudgående retsag': *spørgeform*: SKL: 831,1¹²; 856,3³²; 860,1³⁷; 862,3³⁰. SJKL: 454,6³²; 456,4⁴⁰. – (38) *æn um, om, of...*: SKL: 828,2⁰; 829,3¹¹; 831,2¹³; 832,2¹⁵; 834,3¹⁰; 836,2²¹; 838,1²²; (839,1); 839,2²³; (839,3); (844,2); 854,1²⁸; 859,3³⁵; (863,2); 864,1⁴⁰. SJKL: 446,9³; 448,2⁹. – (39) *æn + spørgeform*: SKL: 859,4³⁶. SJKL: 448,5¹¹; 448,11¹²; 448,12¹³; 449,2¹⁵; 449,9¹⁸; 449,11¹⁰; 450,1²¹; 450,5²²; 450,11²³; 453,9²⁸; (453,11); 455,3³⁵; 455,4³⁰; 455,5³⁷; 456,1³⁰. – (40) *subst. + um, om, of...*: SKL: 824,1³.

(41) *æn*...: SKL: 834,1¹⁸. – (42) Noterne 42–45 indeholder henvisninger til konditionalsætninger med funktionen '÷ anaforisk': *spørgeform*: SKL: 824,2⁴; 825,3⁵; 832,1¹⁴; SJKL: 446,10⁴; 447,2⁵; 447,7⁷. – (43) *of*...: SJKL: 449,15²⁰. – (44) *æn um, om, of*...: SKL: 833,1¹⁰; (838,3). SJKL: 448,14¹³; 449,5¹⁰. – (45) *subst. + um, om, of*...: SKL: 821,4¹. SJKL: 445,6¹. – (46) SKL 822,2 ~ SJKL 446,4; SKL 827,4 ~ SJKL 447,11; SKL 850,1 ~ SJKL 453,1; SKL 854,4 ~ SJKL 453,12. – (47) SKL 826,1 ~ SJKL 447,4. – (48) SKL 858,3 ~ SJKL 454,12. – (49) SKL 843,3 ~ SJKL 451,11. (50) SKL 827,1 ~ 447,7.

(51) SKL 829,1 ~ SJKL 448,3. – (52) SKL 835,3 ~ SJKL 449,15. – (53) SKL 831,1 ~ SJKL 448,11; SKL 860,1 ~ SJKL 455,5; SKL 862,3 ~ SJKL 456,1. – (54) SKL 829, 3 ~ SJKL 448,5; SKL 831,2 ~ SJKL 448,12; SKL 832,2 ~ SJKL 449,2; SKL 834,3 ~ SJKL 449,11; SKL 836,2 ~ SJKL 450,1; SKL 838,1 ~ SJKL 450,1; SKL 838,1 ~ SJKL 450,5; SKL 839,2 ~ SJKL 450,11; SKL 854,1 ~ SJKL 453,9; SKL 859,3 ~ SJKL 455,3. – (55) SKL 864,1 ~ SJKL 456,4. – (56) SKL 824,1 ~ SJKL 446,9. – (57) SKL 834,1 ~ SJKL 449,9. – (58) SKL 832,1 ~ SJKL 448,14. – (59) Paul Diderichsen: *Dansk prosahistorie* I.1, 1968, pp 75–76.

Romantismen i Danmark!

Stendhal (Henri Beyle) og Prosper Mérimée

I. del: Henri Beyle

Af LEIF EMERERK

Motto: »Forfatteren: Jeg stjæler ikke. Jeg har kun stjålet et par kapitler og ideer nu og da, og det regner man ikke med.« M. A. Hansen: *Midsommerfesten*.

Indledende

Det følgende er første del af en i den positivistiske videnskabstradition tilbleven afhandling i to dele om den europæiske romantisme i Danmark. Første del behandler modtagelsen af Henri Beyle her i landet og en diskussion af, i hvor høj grad han muligvis har påvirket danske forfattere – og på hvilken måde.

Anden del af afhandlingen behandler de samme problemstillinger i forbindelse med Prosper Mérimée og Danmark i tidsrummet 1820–1900.

Af praktiske grunde vil konklusion og bibliografi først fremkomme med artiklens anden del.

Henri Beyle

Beyle yndede at maskere sig ved hjælp af en række pseudonymer. Det vigtigste var navnet de Stendhal, Winkelmanns fødeby. Af de mange han bruger, kunne dette rent litterært være det vigtigste, idet det viser i hvilken retning Beyles æstetiske smag går. Rubow mener,¹ at Beyle og G. B. er elever af Winkelmann i deres opfattelse af italienerne som et skønhedens folk, et folk af modeller. Dette er dog kun delvist rigtigt. Beyle og George Brandes var begge begejstrede for italienerne, men ikke fordi de i dem så edle Einfalt und stille Grösse, men fordi de i italienerne fandt det dionysiske, passionen. Bedre ville det have været at tolke dette pseudonym som Beyles udsagn om sit tilhørsforhold i det hele taget, ikke bare med henblik på den bildende kunst, men totalt,

nemlig det 18. århundrede, hvis filosoffer han gerne læste, f.x. Helvétius: »De l'ésprit« og Cabanis: »Rapport du physique et du moral de l'homme.« Erich Auerbach siger i sin *Mimesis*²:

»Stendhal whose realism has sprung from resistance to a present which he despised, preserved many eighteenth-century instincts in his attitude . . . , above all the figure of Napoleon remains alive in him, the heroes of his novels think and feel in opposition to their time, only with contempt do they descend to the intrigues and machinations of the post Napoleonic present . . . In Stendhal the freedom of passions still has much of the aristocratic loftiness and of the playing with life which are more characteristic of the ancien régime than of the nineteenth-century bourgeoisie.«

Denne opfattelse af Beyle udvider billedet af ham som åndstype, idet det intellektuelle hos ham suppleres med det stærkt emotionelle. De fleste af Beyles mænd har en rem af Don Juans hud, således dog at han går ind for deres passion. Auerbach ser i Beyle grundlæggeren af den realistiske roman³. Bertil Nolin gør opmærksom på, at Paul Bourget hos Beyle opdager det, der inden for romantekniken kaldes *indre monolog*, et stilfænomén der for alvor slår igennem med James Joyce og William Faulkner⁴. Indre monolog og stream of consciousness er i Beyles forfatterskab et konstituerende træk. Hans personer er bestandigt optaget af deres egne tankeforløb. Det er således Beyles psykologiske realisme, hans indsigt i handlingers årsager og hans forsvaret for personen, der gør ham interessant. Og som jeg senere vil komme ind på, er det da også dette træk i forfatterskabet, der kan bruges herhjemme, men først relativt sent. M.h.t. selve det stilistiske træder han her i landet tilbage til fordel for en forfatter af samme skole, Mériméc. Inden jeg går over til at redegøre for Beyles Stilling i Danmark med hensyn til hans udbredelse for en større kreds og hans påvirkning på danske forfattere i tidsrummet 1820–1900, vil jeg så kort som muligt give et rids af forløbene i de to store romaner *Le rouge et le noir* og *La chartreuse de Parme*.

Le rouge et le noir

Det episke forløb er dette, at Julien Sorel, søn af en fattig bonde, bliver ansat som huslærer af byen Verrières ærekære borgmester M. de

Rênal. Hans kone, et naturtemperament af rousseausk støbning, bliver forelsket i den unge, smukke Julien, der som plebejer altid er på vagt over for sine omgivelser. Der opstår et erotisk forhold mellem de to, et forhold den lille by efterhånden ved god besked med. Den eneste, der er uvidende, er den bedragne ægtemand. Inden der sker en katastrofe, får den gamle sognepræst sendt Julien på et præsteseminarium. Juliens passion er imidlertid ikke at blive præst, selv om han udadtil lader, som om det er tilfældet. Napoleons dagbog fra St. Helena bliver Juliens bibel i stedet for Bibelen, som han nøjes med at lære udenad, hvilket imponerer borgmesterens omgangskreds, der er misundelig på borgmesteren over den fortræffelige huslærer, hvis eneste og skjulte lidenskab det er at gøre lykke: »Cette ardeur secrète dont il me parle, c'est mon projet de faire fortune.«⁵ For at kunne realisere sine ønsker lader han til at begynde med, som om han også er forelsket, idet han ræsonnerer som så, at det er hans pligt at være det, og at det bør være sådan, når man plejer omgang med de rige. Denne forstillelse udvikler sig imidlertid til en oprigtig lidenskab for Mme de Rênal. En lidenskab der kun tilsyneladende holdes nede under opholdet på seminariet og i Paris, hvortil han kommer efter at have gennemgået præsteskolen, hvor han i kraft af sin overlegne begavelse rager langt op over de andre seminarister. Denne overlegenhed skaffer ham stillingen som sekretær for Markis de la Mole, som efterhånden får større og større respekt for Juliens intelligens og personlighed. Den kreds af adelsmænd, der kommer hos markisen, føler sig distanceret og prøver at såre den fattige sekretær. Kun en foruden markien fatter sympati for Juliens selvskabte moral, hans datter Mathilde de la Mole, som i Julien ser en ærgerrighed og stolthed, der synes at høre et svundet århundrede til. Hun har på grund af den sociale forskel anfægtelser, men hun hengiver sig alligevel helt til Julien, da hun ser, at han er ved at glide fra hende, mens han derimod, der også tror at være forelsket, prøver at gøre sig løs af forholdet netop på grund af den sociale forskel. Forholdet får imidlertid følger. Markien raser, men Mathilde, der er betaget af sin mand, som er det prædikat hun bruger om Julien, er lige ved at få trumfet sin vilje igennem med hensyn til et giftermål. Da dukker der et brev op fra Mme de Rênal, som bagtaler Julien som en skørlevner. På det nærmeste er Mme de Rênal tvunget af den nye sognepræst, der er ude efter Juliens skalp. Julien, der er uvidende om dette, drager af sted til Verrières for at dræbe Mme de Rênal. Dette mislykkes. Julien bliver kastet i fængsel. Dér modtager han besøg af begge sine

elskerinder, af hvilke han foretrækker Mme de Rênal, der gør ham fuldstændig lykkelig, og hvis følelser for ham er af en renere karat end Mathildes, idet de er møntet mere på en anden tids egenskaber end på Julien selv. Hans følelser for borgmesterfruen er blusset op igen, og hun gengælder lidenskabeligt hans. I fængslet lever de deres følelser fuldt ud, *de er sig selv*. Ikke på noget tidligere tidspunkt har deres gensidige kærlighed været så lykkelig. Da dommen for mordforsøget skal forkyndes, står Julien frem og opfordrer ligefrem retten til at dømme ham til døden. Han bliver henrettet. Mme de Rênal dør kort tid efter sin elsker. Den stolte Mathilde begraver med sine hænder den elskedes hovede. Den lykkelige Julien oprindeligt går på jagt efter den materielle. Lidenskaben, lover han sig selv, må for enhver pris holdes udenfor. Men efterhånden går det således, at Julien glemmer sin koldsindighed og bliver overlistet af lidenskaben. Han giver i fængslet, mens der endnu er håb for hans redning, afkald på sit oprindelige mål. Da han med borgmesterfruen når det højeste, er hans individuelle udvikling så langt fremskreden, at han på grund af sin indsigt ikke kan vende tilbage til den stadige forstillelse. Derfor er det, han opfordrer juryen til at afsige dødsdom.

Romanen er struktureret ud i en lang række scener, som alle hver for sig giver bogens tema, forholdet individ – omgivelser. Iflg. bogens egne præmisser kan personerne så handle på to måder: dels kan de sige eller gøre, hvad de egentlig har lyst til at sige eller at gøre – altså lidenskabens og individualitetens ret. Ved denne fremgangsmåde ville de imidlertid skaffe sig en duel på halsen, eller det intrigante og magtfulde samfundshierarki ville skubbe dem ud i mørket. Dels kunne de sige og gøre de ting som miljøet, omgivelserne, forventer af dem. På den måde ville de stige i de magthavendes agtelse og derved gøre sig håb om at gøre sociale fremskridt. Julien foretrækker primært, at gøre det sidste ved at trække i præstekjolen, som er den hurtigste genvej til succes. Således er han altid på vagt overfor sine omgivelser. Ind imellem disse konfliktgivende situationer får vi indblik i de beregninger, individet foretager, og de processer, der får det til at handle, som det gør (jvf. citatet p. 92, som også viser, at individet stikker afgørende ting under bordet for sine omgivelser), eller vi får at se ved forfatterens indsigt, hvad det uden forstillelsens tvang egentlig rummer:

»Après tant de contrainte et de *politique* habile, seul, loin des regards des hommes, et par instinct, ne craignant pas Mme de Rênal, il se

livrait au plaisir d'exister, si vif à cet âge, et au milieu des plus belles montagnes du monde . . . , le jour, dans l'intervalle des leçons des enfants il venait dans ses rochers avec le livre unique règle de sa conduite et objets de ses transport. Il y trouvait à la fois bonheur, extase et consolation dans les moments de découragement».⁶

Man kan således ikke kalde Julien for en opportunist eller kyniker. Idet han vælger forstillelsen, vælger han jo samtidig tilværelsen. Da han i retten træder frem som det nøgne menneske går det ham galt, idet miljøet *ikke kan acceptere individualiteten*. På grund af sin sociale underlegenhed bliver han tvunget til at benytte de våben, omgivelserne giver ham, hvilket han et langt stykke tid til fulde forstår. Da han imidlertid forsøger at dræbe Mme de Rênal, vælger han både i overført og i bogstavelig betydning sine egne våben. Hans *lidenskab* handler i stedet for hans omtanke. Han har således sat sig uden for konventionen, som straffer ham med døden. Han har forsyndet sig på to planer: han ville fri af den sociale mindreværdsfølelse og han ville fri af middelmådigheden. Det er næsten ved at lykkes for ham. Det sidste opnår han til fulde, da han bliver kastet i fængsel, hvor han isoleres og bliver ene med sine følelser. Der føler han sig for første gang i sin tilværelse fri og lykkelig. Vi har således et episk forløb, der når frem til at vise, at den erotiske lidenskab kun kan trives *uden* sociale omgivelser. Når kærligheden bliver alene tilbage i mennesket er det lykkeligst. Dette tillader samfundet imidlertid ikke, og Julien må gå til grunde, fordi han sætter sig udenfor. Han bliver dømt til døden *ikke* så meget på grund af mordforsøget som på grund af sin lidenskabelighed, der gør ham til et selvstændigt individ. Julien dør, Mme de Rênal dør: »Mme de Rênal fut fidèle à sa promesse. Elle ne chercha pas en aucune manière à attenter sa vie, mais trois jours après Julien, elle mourut en embrassant ses enfants.«⁷ Mathilde lever videre, fordi hendes følelser hele tiden har været bestemt af andre idealer end lidenskabens. Inderst inde ville hun vise en tid, der vælger den gyldne middelmådighed, at hun er hævet over den, og at hun ikke er bange for at sætte sig ud over den sociale orden. Når hun udsmykker den vilde bjerghule, hvori Julien begravnes, med kostbart marmor, sætter hun sin kærlighed til Julien i forhold til noget andet end kærligheden selv, nemlig omgivelserne – og disses krav om omdannelsen af natur til kultur: »Par les soins de Mathilde, cette grotte *sauvage* fut *ornée* de marbres sculptés à grands frais en Italie.«⁸ Denne udadrettede og tings-

liggjorte bevægelse er afgørende for, at Julien, der har anet dette årsagsforhold, foretrækker Mme de Rênal.

Jeg har af flere grunde bredt mig over denne romans tematik. Som nu levende kan jeg kun føle mig fanget af et så væsentligt spørgsmål, som det der behandles i Beyles bog, det erotiske forhold til miljøet (brugt i ordets videste betydning). Endvidere afstikker *min* tolkning Beyles forhold til sin samtid og den romantiske skole og Georg Brandes: som eksistensfortolkende er Beyle af rousseausk type, som stilist klassisk med sin lapidariske, prunkløse stil. Og som vi senere skal se, er det denne *blanding af passion og klarhed*, der gør, at han får den største betydning for mennesket George Brandes.

La chartreuse de Parme:

I denne roman er intrigen den, at bogens hovedperson Fabrice del Dongo i ungdommelig begejstring drager med på Napoléons felttog til Waterloo. Af samme grund blir han af det autoritære Østrig betragtet som revolutionær, og han må flygte til Parma, hvor han ved hjælp af sin tante skal gøre karriere som gejstlig. Under forskellige og forvirrede omstændigheder dræber han en mand. En række intrigante og misundelige får ham efter en tids landflygtighed i en præsteskole lokket tilbage til Parma, hvor han bliver fængslet. Der bliver han forelsket i kommandantens datter, som han dyrker i afstand. Hun bliver også forelsket i ham efter mange moralske overvejelser. I Fabrices celle realiserer de deres lidenskab, og de når således den højeste lykke. Fabrices tante, som selv er forelsket i sin nevø, får ham befriet, da hun erfarer, at man vil forgive ham, og at han er forelsket i fængselskommandantens datter, som er særdeles smuk. Under stærkt pres fra sin fader lader hun sig modvilligt gifte bort til en overordentlig rig adelsmand, for hvem hun selvfølgelig ikke nærer varme følelser. Fabrice bliver efter befrielsen fra fængslet generalvikar for biskoppen, men trods sin sorte kjole glemmer han ikke sin kærlighed. Ad mange bagveje får han genoptaget forholdet til Clélia, som har født ham en søn. Nu er der imidlertid sket det samme som i *Le rouge et le noir*: omgivelserne gør krav på dem begge, og den førhen lykkelige passion forvandles til en smertefuld og ulykkelig kærlighed, der tager livet af dem. Hertuginde, Fabrices tante, som bliver gift med Parmas første-minister, da hun indser, Fabrice er tabt for hende, dør også, fordi hen-

des giftermål med den geniale greve, der er lidenskabeligt forelsket i hende, alligevel ikke er nogen god løsning på hendes eksistentielle problem. Greven lever videre, fordi han som Mathilde de la Mole egentlig har et andet motiv end det erotiske for dets egen skyld: Han vil bekræfte over for sig selv, at han endnu besidder evnen til at være elsker. Som i *Le rouge et le noir* ser vi, at den rene lidenskab ikke tåler at have sociale omgivelser, idet dette vil bringe konflikter, der i værste fald er dødbringende. For at en følelse af erotisk art således skal komme til fuld og lykkelig udfoldelse, kræver den, at de to elskende skaber deres eget miljø, et miljø som holder sig fri af andre mennesker. Det vil da sige, at disse to romaners tema er det, at ethvert menneske må skabe sig sin egen moral. Den højeste lykke er realisationen af passionen, men denne nås kun i kraft af den størst mulige individualisme, i social forstand, isolation.

Beyle og Frankrig i det 19. årh.:

Mérimée skriver i sit essay om Beyle: »Personne n'a su exactement quels gens il voyait, quels livres il avait écrits, quels voyages qu'il avait fait.«⁹ Det er klart, at når interessen for Beyle ikke er overvældende i hans eget land, så er den det heller ikke udenlands. Mens Beyle endnu lever, leverer Balzac en begejstret omtale af *La chartreuse de Parme* i *Revue Parisienne* (1840), men den har ikke virket stimulerende på lysten til at læse Beyle, der selv regnede med først at blive læst omkring 1880, hvilket dog ikke kommer til at passe, idet Taine i 1864 efter andres forsøg skaffer Beyle den plads, han med rette bør indtage i litteraturhistorien. Han analyserer i *Essais de critique et d'histoire Le rouge et le noir*. Beyle virkede i sin justemilieu samtid for provokerende. Man brød sig ikke om det, der var alt for voldsomt og revolutionerende, hverken i Frankrig eller i Danmark. Enten brugte man fortielsens metode, eller man tog afstand fra ham i meget moralske vendinger.

Beyle og Danmark 1820–1900:

Her i landet er det Georg Brandes, der for alvor får Beyle introduceret. Det sker med *Den romantiske Skole i Frankrig*, 1882. Før ham har P. L. Møller været på færde med en oversættelse af Beyles Byron-

essay, men denne oversættelse har ikke bevirket noget særligt med hensyn til Beyles udbredelse for et større publikum. Højst har han formidlet Beyle til Goldschmidt, som i midten af tresserne læser ham. Fenger mener, at P. L. Møllers oversættelse i *Figaro* 1866, skulle være G. Brandes' første bekendtskab med Beyle. Dette er, såvidt jeg kan se, ikke rigtigt, men til dette spørgsmål vil jeg senere vende tilbage.

Der går lang tid inden der oversættes noget af Beyle i bogform. Først 1897 oversættes *Le rouge et le noir* til *Præst og Socialist* af den efter den tids vurdering venstreorienterede Carl Michelsen. I 1900 oversætter han *La chartreuse de Parme* til *Hoffet i Parma*. (I 1914 udsendes *Abbedissen*, 1925 *Stendhals Italien*, et udvalg af *Chroniques italiennes*, 1952, 1963 og 1967 genudsendes Carl Michelsens oversættelser af henholdsvis *Præst og Socialist (Rødt og Sort)* og *Hoffet i Parma*. Såvidt jeg kan bedømme er oversættelserne rent filologisk udmærkede. Imidlertid er der det at sige til oversættelserne af *Le rouge et le noir*, at de betydningsbærende mottoer, denne roman har foran hvert kapitel, er udeladt i den danske udgave. Endelig er der i begge de oversatte romaner byttet om på nogle afsnit, men det har, såvidt jeg kan bedømme, ingen betydning for en helhedsfortolkning af bøgerne.

Anmeldelser af oversættelserne har ikke været til at finde, hverken i *Politiken*, *Berlingske Tidende*, *Tilskueren*, *Ude og Hjemme* eller *Nær og Fjærn*. Stikprøver i legebiblioteker 1897–1900 har givet negativt resultat. Alene af oversættelsernes antal og oversættelsesårene kan man konkludere, at Beyle var en forfatter for de få interesserede.

Første gang han omtales her i landet på tryk er i *Brevduen*, 1824, hvor han nævnes som Rossinis biograf, og samtidig bringes der uddrag af hans *Vie de Rossini* 1823. Som selvstændig kunstner omtales han ikke. Man bemærker, at det især er afsnittene, der omhandler Rossinis økonomiske forhold, der er oversat, og ironisk nok er det pengebegæret, Beyle ofte langer ud efter. Den omtale tyder ikke på særligt kendskab til ham som forfatter af *De l'amour* 1822 og *Racine et Shakespeare* 1823–25. Den næste tidsskriftomtale af Beyle finder vi i *Den danske Bie* 1831, nr. 4:

»Hvem har ikke læst eller i det Mindste hørt tale om Rom, Neapel og Florents ved Hr. de Stendhal eller hans Promenader i Rom? Meget Faa i det Mindste iblandt dem, som ikke troe Tiden spildt

ved at ofre nogle Timer daglig til Lecture. Men af alle dem, som have smilet til de pikante Sarkasmer eller de levende Billeder af de italienske Sæder, som Hr. de Stendhal udkaster, er maaske meget Faa, som have tvivlet om, at forfatteren jo var et locomoverende væsen eller i det Mindste noget mere, end en Skygge eller et Intet. Men det er ikke Tilfældet. Hr. de Stendhal har aldrig været til uden i Hr. Beyles levende Phantasie, der – Gud veed af hvad Sort litterær Caprice – maaske a la Walter Scott – tog sig den uskyldige Fornøjelse at irlede Critikerne og spørge med Publicum ved at udgive sine Værker under et opdigtet Navn. Den samme pseudonyme Hr. de Stendhal findes endvidere på Titelen af en nye Roman, som Hr. Beyle nylig har opvartet Publicum med, og som længe har været set i Møde, ifølge flere Journalers velvillige Udbasuneringer. Dens Titel er »Rouge et noir« og dens Hensigt dobbelt, nemlig at skildre de to Kræfter, som nyligen stredes indbyrdes om enevælden over Frankrige, Despotismen og Jesuitismen, og for det andet at levere en troe Skildring af de franske Sæder, saadanne som de ere for Tiden i Paris og Provindserne. Hr. Beyle kan have været meget heldig i Udførelsen i den første af disse Opgaver, men hvis den sidste er lykkedes for ham ligesaagodt – stakkels Frankrige, da er det at beklage! Thi hele dets Befolkning bestaaer da kun i en Hob Hyklere, Forrædere, Menedere, Mennesker uden Troe og Love, uden Hjerte, uden Ære. Kort sagt Uhyrer af levende Skabninger i lange og korte Kjoler. Det var vor Hensigt at levere her en kort Analyse af dette hans sidste Værk, men da det er saa fuldt af Rædsler og Infamier, disse Vederstyggeligheder i det selskabelige Liv, som, om just de ikke udgyde Blod, dog dræbe alligevel som Dolken, frygtede vi for at meddele vore Læsere og især vore smukke Læserinder ligesaa ubehagelige Følelser, som det har været for os og udsætte derfor sine die vor Revue af dette Værk.«

Af denne anmeldelse kan man se to ting. Dels har anmelderen forstået noget af, hvad det er der foregår i den nævnte roman – men afviser den moralsk indigneret og ser ikke dens positive ideal, og dels ser det ud, som om romanen har været ventet med længsel her i landet. Det sidste er dog ikke tilfældet, idet artiklens forfatter har skrevet sit værk i Paris. Endvidere lyder det også som lidt af en overdrivelse, at *Promenades dans Rome* skulle være særlig meget læst herhjemme på et så tidligt tidspunkt. I hvert fald kan det kun komme til at dreje sig

om en meget lille kreds, nemlig den der kunne læse fransk. Af oversættelser i bogform findes intet, og iøvrigt var det læsende publikum på det tidspunkt mest germansk orienteret i æstetisk henseende. Det ser ud, som om skribenten glemmer, at han ikke skriver for et fransk publikum, og at han iøvrigt ikke har større kendskab til Beyles øvrige forfatterskab. I *Portefeullen* for 1839 står der to noveller »Italienerinden« og »Franceska«. Begge noveller har romerske motiver, og mange ting peger på Beyle som forfatteren, bl. a. opfattelsen af nydelsesbegrebet og den klare stil. Men i hans produktion findes der ingen noveller, der har forbindelse med de to i tidsskriftet. Dertil kommer så det tematisk vigtige, at begge noveller tilfredsstiller tidens anden samvittighed, den gode, det etiske. Havde novellen været af Beyle var novellen forblevet i den første samvittighed, som hører til en lavere kategori, den skønne, det æstetiske. Med andre ord: det ville ikke ligne Beyle at tage moralsk stilling til sine egne episke forløb, som det er tilfældet i de to tidsskriftnoveller, hvor det gode sejrer over det skønne og det passionerede.

Først 1866 sker der noget afgørende. Posthumt bringes i *Figaro* P. L. Møllers oversættelse af Beyles Byronessay, og han er den første dansker, der skriver positivt om Beyle:

»Et af de eminenteste Talenter i den nyere franske Litteratur var Henri Beyle, eller de Stendhal, det pseudonyme Navn, under hvilket han publicerede sine betydeligste Værker, og især er den litterære Verden bekendt. Hans Skrifter udmærke sig ved deres Rigdom paa aandrig og dybsindig Iagttagelse, ved et filosofisk og ægte æstetisk Blik paa Livet, og hans Romaner ere ligesom Balzacs, ikke blot underholdende Fortællinger, men virkelige Studier . . . Selv Kritiken syntes ikke at forstaae eller bemærke ham, der var saa at sige kun en af hans samtidige Colleger, der tog Notits af ham, men denne ene var unægtelig ligesaa god som tyve og veiede mere end hele den øvrige Kritik; det var Balzac, som i sin Revue Parisienne helligede ham en entusiastisk Artikel.«

Selv om dette i al korthed rammer ned i det, Georg Brandes senere får ud af bekendtskabet med Beyle, så tror jeg ikke som Fenger¹⁰, at det er her G. B. får tilskyndelsen til at studere ham nærmere. P. L. Møller har læst både Taines og Balzacs essays om Beyle og har draget nytte deraf. Georg Brandes' bekendtskab med ham starter sikkert

hos Taine, som han netop i 1866 studerer ivrigt samtidig med, at han er stærkt optaget af striden om tro og viden. Først omkring 1880 læser han i forbindelse med udarbejdelsen af *Den romantiske Skole i Frankrig* (1882) Balzacs og Zolas opsatser om Beyle, der for disse to er århundredets store psykolog.¹¹

Beyles påvirkning på danske forfattere:

I dette afsnit er min fremgangsmåde den, at jeg ved hjælp af brev-materiale, evt. erindringer og litteraturhistorikers hentydninger har fået en række udsagn, der antyder en eller anden form for påvirkning. Jeg har så, i så stor udstrækning det har været mig muligt, søgt enten at bekræfte eller at afkræfte disse udsagn. Efter gennemgangen af Mérimée vil jeg så konkludere m. h. t. det 19. årh.s periodisering på grundlag af de komparatistiske resultater.

Carl Bernhard:

Vilhelm Andersen nævner i sin litteraturhistorie, at Carl Bernhard i sin roman *Lykkens Yndling* (1837) er påvirket af *Le rouge et le noir* (1830). Forløbet er i denne roman det samme som i Beyles. Den fattige student Ditmar nærer lidenskab for at komme opad på den sociale rangstige. Forskellige aladdinagtige tilskikkelser hjælper ham til at blive sekretær for en tysk diplomat, grev Tesch. Denne har en smuk søster, som Ditmar selvfølgelig forelsker sig i. Den unge grevinde, som er enke, skal giftes med en anden, som hun ikke er forelsket i, hvilket hun bliver i den ambitiøse opkomling Ditmar. De får et forhold til hinanden, og de beslutter efter mange hændelser at lade sig hemmeligt vie. Undervejs til dette bryllup, som skal foregå i Spanien, bliver deres skib sejlet i sænk, og de drukner i hinandens arme, og netop da er deres kærlighed lykkeligst. Her som hos Beyle gælder det, at lidenskaben må isolere sig for at kunne nå den største udfoldelse og lykke. Der kan således tales om en tematisk overensstemmelse mellem de to romaner, og jeg kan da konkludere derhen, at karaktertegningen, opfattelsen af miljøet som en stadig modstander, jagten på lykken og opfattelsen af *lidenskaben som en livsform* der gør mennesket lykkeligst, men som samtidig bringer det i konflikt med det bestående samfund,

giver grundlag for at tale om påvirkning fra Beyle til Bernhard med hensyn til *tematik*, hvorimod der stilistisk ikke er nogen forbindelse mellem de to forfattere. Bernhard skriver bredt og fører intrigen frem som den olympiske fortæller, der har overblik over enhver situation, Beyle er kort og tilbageholdende.

Meir Goldschmidt:

Knud Wentzel finder det i sin afhandling om Goldschmidt svært at påvise nogen speciel indflydelse fra Beyle før 1867. Der kan højst blive tale om, at en eventuel påvirkning indgår i den samlede indflydelse, Goldschmidt får fra den franske litteratur. Efter 1867, hvor G. begynder at skrive om det erotiske, skulle der imidlertid kunne blive tale om påvirkning helt ned i det litterære lån. Der bliver da tale om en ret kraftig påvirkning fra *De l'amour* til *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*, der kommer i 1867.

I *Ravnen* fra 1867¹² citerer G. en anekdote fra *De l'amours* 25. kapitel. Denne handler om amour de vanité, en af Beyles fire kategorier: amour-passion, amour goût, amour physique og amour de vanité. Dette tillader at drage vidtgående konklusioner i forbindelse med Beyles påvirkning af G. Den citerede anekdote i *Ravnen* er fra et prosateoretisk synspunkt mere end en litterær identifikation. Forholdet mellem de elskende i anekdoten spejler naturligvis forholdet mellem de to elskende i *Ravnen*: kærlighed (amour de vanité) kræver lighed. Det, Beyle gør, er at han anskueliggør det psykologiske ved det konkrete, en anekdotes forløb. Hans metode er så at sige behaviouristisk, idet han slutter fra det ydre, fra personernes handlemåde til deres sjælelige tilstand. Det spændende er nu, at G. i et kort glimt forsøger sig med den samme litterære metode, der anskueliggør de psykologiske processer. Anbringelsen af Beyles anekdote på det nævnte sted i »Ravnen« kan i fiktionens sammenhæng ses som en ytring fra den kvindelige parts side: hun tør ikke give sig hen i et erotisk forhold til den egentlig elskede, fordi de socialt ikke er ligestillede, hvorfor han ikke er fuldkommen, og således ikke værdig til hendes kærlighed, som er influeret af den sociale situation. I stedet for at forklare, hvad det er, der er galt, i en digression af abstrakt karakter, viser han det nu i en anskueliggørelse, der ganske vist kan tage sig ud som digression, men

som har karakter af det konkrete. Det er altså et forsigtigt forsøg med den metode, der senere bliver til den realistiske og objektive roman, der driver en livstolkning og en psykologisk indsigt helt ud i anskueliggørelsen, handlingen og replikken, som da passende kan kaldes sjælelivets anekdoter. Vi har således at gøre med en på den ene side blot og bar litterær identifikation, som i og for sig er ganske betydningsløs, idet det samme udmærket kunne være udtrykt ved abstrakte »olympiske« udredninger fra forfatteren. På den anden side står vi over for et forsigtigt og opgivet – men fremadpegende – forsøg på en ny romanteknik, der prøver at distancere sig fra den idealistiske prosa for nærme sig den realistiske. Vi har et træk, der viser kontinuiteten i den litterære udvikling.

I *Ravnen*¹³ er der en slagscene fra den slesvigske krig, hvor G. gør brug af centralperspektivet, idet Søkapitajn Winther, som deltager i krigen, ser hvad der foregår fra sit point of view og kun det. G. undlader at være den autoritative fortæller, der har overblik over hele situationen på en gang. Denne brug af centralperspektivet, læseren ser med Winthers synsvinkel, kan meget vel være hentet hos Beyle, der i *La chartreuse de Parme* anvender samme synsvinkelteknik i beskrivelsen af Fabrices indtryk fra slaget ved Waterloo, hvor læseren kun oplever, hvad Fabrice oplever. G. er dog langt fra så konsekvent i sin brug af denne metode, og hans krigsscener er langt fra så intensive og voldsomme som Beyles.

De l'amour falder i to dele. Første del behandler nøje de forskellige slags kærlighed og disses faser. Anden del viser, hvorledes den udfolder sig i forskellige lande i overensstemmelse med nationalkarakteren. I 1867 udsender Goldschmidt sin bog *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*, hvorom Wentzel mener, at Goldschmidt hos Beyle blot har fået ideen til sin bog, at han ikke har omsat Beyles principper til fiktion. Det er ikke rigtigt. I indledningen til »Hertugen af Villa-Medina«¹⁴ står:

»Man har forklaret hans Handlemaade af, at han var stolt indtil Vanvid, og at hans Forfængelighed ikke tillod ham at elske en Kvinde for hendes Persons, men for hendes Rangs Skyld eller formedelst den Glans, som en Fornemmeres Kjærlighed kastede paa hende. Der gives unægtelig Folk af denne Art, og den Slags Kjærlighed kalde Franskmændene amour-vanité.«

Alene det, at G. refererer til Beyle i sit portræt af hertugen, godtgør, at han netop er tilskyndet til at omdanne Beyles teori til fiktion. I *De l'amour* står¹⁵

»... le roi Louis de Hollande, se rappellent encore avec gaicté une jolie femme de la Haye, qui ne pouvait pas se résoudre a ne pas trouver charmant un homme qui était duc ou prince. Mais fidèle au principe monarchique, dès qu'un prince venait a la cour, on renvoyait le duc: ...«.

Goldschmidt har ikke blot læst Beyle, men er, som jeg har søgt at argumentere for, også påvirket af ham m. h. t. beskrivelsen af kærligheden og m. h. t. romantekniske forsøg. Og da er det især med hensyn til det sidstnævnte vigtigt at fastholde dette, da det får konsekvenser i forbindelse med mit forsøg på at periodisere det 19. årh. på en anden måde end den gængse.

Georg Brandes:

Som det skal vises, finder Georg Brandes i Beyle som menneske bekræftelse på sine egne indre rørelser. Forholdet mellem de to er udtryk for et åndeligt fællesskab, som tillader mig at drage vidtgående konsekvenser med hensyn til Georg Brandes' stilling i det 19. årh.'s smagshistorie. Bekendtskabet med Beyle daterer sig iflg. Fenger¹⁶ til tiden omkring 1866, hvor han er i gang med sine Taine-studier og således umuligt har kunnet undgå at læse Taines begejstrede essay om Beyle fra 1864. Første gang G. B. på tryk omtaler Beyle er i anmeldelsen af Goldschmidts *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*¹⁷.

»Poesien synes her at træde i Videnskabens Spor, paa Studiet af den sammenlignende Anatomi og Filologi er fulgt sammenlignende Erotik, grundlagt af den geniale Beyle i hans Bog »L'amour«.

Næste gang, G. B. omtaler Beyle, er i et brev til den ordrige Troels-Lund, for hvem han ønsker, at »Du ville ligesom jeg forelske dig i saadanne Forfattere som Beyle (nommé Stendhal), hvis ordknappe Stil har en egen Charme«. Fra nu af bliver Beyle holdt op som et forfat-

terideal, hvorefter den ny prosa bør danne sig. I sin anmeldelse af Bergsøes *Fra den gamle Fabrik* opfordrer han den brede Bergsøe til at være aristokratisk og selektiv i sin kunst.¹⁸

I essayet om Goldschmidt hedder det:¹⁹

»De flest mulige Kjendsgerninger eller Tanker paa det mindst mulige Rum, Sammentrængthedens, Korthedens, den faste Forms Ideal . . . Den gode Stil er andet end den ærlige Stil, det oprigtige uskrømtede Udtryk for, hvad Forfatteren har følt og tænkt, saaledes som han har følt og tænkt det . . . En betragter kun Sagen, men tænker ikke paa Fremstillingen . . . En Anden ser som den Første kun paa Sagen og giver, helt opfyldt af den, en saadan Fremstilling, at Læseren som Forfatteren glemmer Formen over Indholdet. Denne Stil der ophæver Stilen, er uden Tvivl den bedste.«

Også i G. B.s egen produktion ser vi spor af Beyle. Fx. kan indledningsforelæsningsens élan og anskuelige sprog være inspireret af Beyle. I *Kritiker og Portraiter*²⁰ kan man se en beylesk anskuelighed anvendt i forbindelse med Hertz »Tre Dage i Padua«, og i omtalen af Richardts »Declarationen«²⁰ kan man genkende en anden beylesk anekdote. Den fulde udfoldelse af anskueliggørelsen, det ikke-lyriske billede, er anekdoten. Georg Brandes overtager Beyles forkærlighed for denne udtryksmåde²¹:

»For Beyle er Begivenheden, Historien altid kun et Eksempel, et Specimen af en almindelig Samfundstilstand, eller af en Raceejendommelighed, som det er ham magtpaaliggende at oplyse.«

Hermed jævnføres hans indledning til *Den romantiske Skole i Tydskland*, 1873,²²

»Jeg vil paa den ene Side stræbe at tage Litteraturhistorien saa psykologisk som muligt, gaa saa dybt ned som jeg kan, gribe de Sjælerørelser, der længst tilbage, inderst inde forberede og frembringe den hvergang foreliggende Litteratur. Dertil maa jeg bede Dem om at see saa uhildet som muligt ind i Dem selv. Og jeg vil paa den anden Side søge at fremstille Resultatet i saa udvortes og haandgribelig plastisk Form som muligt. Kunne det lykkes mig at give den dulgte Følelse og den abstracte Idee, der overalt ligge til Grund, i en

præcis og anskuelig Form ligesom i Silhuet og Profil, da var min Opgave løst. Helst drev jeg altid Princippet ud i Anekdoten. Først og fremmest fører jeg da overalt Literaturen tilbage til Livet.«

Georg Brandes viser her, at han føler sig på bølgelængde med Beyles metode, hans klassiske stils *ésprit* og klarhed. (I forbindelse med studiet af Beyle hjemlåner han dennes yndlingsfilosoffer, der alle er fra det 18. årh., Helvétius, Cabanis og de Tracy). Han skriver om Beyles stilistiske dannelse i *Kritiker og Portraiter*²³:

»Beyle har et saadant Had til det Abstracte, at han, selv hvor han forsøger sig som Philosoph, aldrig raisonneer uden i Eksempler og Anekdoter.«

I *Den romantiske Skole i Frankrig*²⁴ står der:

»Han har dannet sig efter Montesquieu, han minder hist og her om Chamfort, han er beundrer af Paul Louis Courier, der ligesom han selv fra Militærstanden var gaaet over til Literaturen, og hvis billedløse Sprogs forstandsklare og klassiske Renhed tiltalte ham i højeste Grad.«

Så langt kunne Georg Brandes jo ligesågodt have fortrukket det 18. årh.s digtere. Men to ting skiller ham fra dette. I *Portraits historiques et littéraires*²⁵ dadler Beyle og Mérimée Racine for hans mangel på vilje til i sine værker at skildre »mœurs«, hans mangel på »couleur locale«. Ved dette begreb forstås der dels skildringer af vilde og eksotiske miljøer og dels, som hos Beyle og Mérimée, evnen til også at beskrive samtiden og dennes miljøer sandt i positivistisk betydning. Det er denne sidste definition af begrebet, Georg Brandes overtager. Derfor kan han bedre lide *Le rouge et le noir*, som skildrer sin samtid erfaringsrigtigt, end *La chartreuse de Parme*'s mange usandsynlige intriger og forklædningsscener, der forekommer en nutidslæser usande, så at man »kun undtagelsesvis har den sikre Følelse af at have Virkelighedens Grund under Fødderne«²⁶. I anledning af *Niels Lyhne* skriver G. B. til Edvard Brandes²⁷:

»Forunderligt som den mangler Unterbau, Grundstene, Tidsfarve ca. 1840–50, Heltens Ungdom. Ramme, Lokaliteter. Lutter abstract Indvendinghed.«

Det ene, der adskiller G. B. fra det 18. årh.s forfattere, er altså, at han foretrækker samtidsskildringen, da den kan efterkontrolleres. Det andet er så begejstringen for Beyle som »Observateur du coeur humain«:

»Han var helt igennem og udelukkende Psycholog; som iagttagende Tourist, som Gransker af gamle Krøniker, som Roman- og Novelleforfatter kun Psycholog. Han studerede bestandig kun Menneskesjælen og han er en af de første Moderne, for hvem Historien som Videnskab reducerede sig til et psykologisk Problem . . . Om Lykken drejede alle hans Tanker sig. Ved Karakter forstod han et Menneskes til Sædvane blevne Maade at søge Lykken paa, og da han blandt de forskjellige Racer foretrak den italienske, var det fordi Italiens Mænd og Kvinder syntes ham at gaa sikrest og ad den lige Vei til Lykken. Som selvstændig, original og lidenskabelig Natur satte han som første Betingelse for Lykken den at være sig selv og kun stole paa sig selv . . .

Vi see dem ikke blot ind i Sjælen, men vi see – som hos ingen anden Forfatter – de psykologiske Love, i Kraft af hvilke de handle eller de føle som de gør. Ingen anden Forfatter eller Romandigter skaffer sin Læser i den Grad den Fornøjelse, som ledsager fuldstændig Indsigt. . .

Jeg for min Deel see i ham ikke blot en Hovedrepræsentant for Slægten fra 1830, men et uoverspringeligt Led i Aarhundredets store Ideebevægelser; thi han har som Sjæleforsker havt en ikke ringere Efterfølger og Fortsætter end Taine og som Digter en ikke ringere Efterfølger og Lærling end Prosper Mérimée«. ²⁹

Den første indflydelse fra Beyle til G. B., der blev gjort rede for, var den stilistiske, der som nævnt starter allerede i 1867, samtidig med han bebrejder Paludan-Müller, at den psykologiske interesse i *Adam Homo* skubber den æstetiske i baggrunden.²⁹ Denne indflydelse fra Beyle (og Mérimée) holdt sig næppe længere i G. B.s egen produktion end til 1870, hvor han i sin disputats har disse to forfattere som stilistiske forbilleder. Senere foretrækker han en mere smidig og farvet sprogføring. Det psykologiske mesterskab er da hovedsagen for G. B.

Omkring 1870 begynder Georg Brandes at gøre sig fri af den hegeliske æstetik, der bedømmer kunstværkerne efter ideale kategorier, for til gengæld efter at have fået blik for den psykologiske beskrivelse at

give sig til at læse litteratur som et menneskeligt dokument, hvorved han får sig selv bekræftet, og det sker altså gennem bekendtskabet med Beyle. G. B. og Beyle mødes først og fremmest i deres fælles syn på lidenskab. Jeg har været inde på, at Beyle tolker lidenskab som værende ude af stand til at eksistere i et miljø, men samtidig som det eneste, der kan gøre et menneske lykkeligt. Brandes, der i 1869 selv var den ene af personerne i en hektisk kærlighedshistorie, finder hos Beyle støtte i sin handlemåde, der bringer ham i modsætning til det snerpede borgerskab. Kærligheden er, siger han, en dårlig fornøjelse, hvis den ikke er en stor glæde. Denne modstand mod at føle smerte er inspireret af Beyles romanpersoner, der næsten alle søger at unddrage sig smerten, de eller det, der søger at trænge sig ind på de elskende (jvf. p. 91–96). Når Georg Brandes i *Kritiker og Portraiter*³⁰ skriver:

»Naar en Kvinde elsker, hvad er saa mere naturligt, end at hun siger det, sprænger alle Hensyn og gjør Afstanden saa kort som mulig mellem den første Tilstaelse, det første Kys og det første Favntag.«

så er det et hårdt slag mod det etiske Danmark. I sammenhæng med dette må Georg Brandes' begejstring for italienerne ses. Han mener, at dette folkeslag altid er rede til at tjene lidenskab (se p. 106). Som Fenger gør opmærksom på,³¹ er det Beyle der giver G. B. den følelsesmæssige støtte, Mill den saglige begrundelse i »the subjection of women« for emancipationen. Det er klart, skal man dyrke lidenskab, må begge køn stå lige overfor hinanden. Brandes' sociale og »politiske« slagord »Kampen mod Samfundet« er i allerhøjeste grad motive-ret i det erotiske. Beyles fiktive kærlighedsforløb er et spejl for hans egen situation, der bringer ham i det modsætningsforhold til danskerne, som efterhånden isolerer ham fuldstændigt. I striden om tro og viden står han alene. I sagen om lidenskabens ret og dens naturlige udfoldelse er han ene. Denne ensomhedspositur gør, at han må skabe sig en »udansk« moral, der indbringer ham nogle drøje hug fra borgerskabet, som er bange for den kulturelle »revolution«. Denne kraftige individualisme hæver ham, som det også er tilfældet med Julien Sorel og Mathilde de la Mole, op over de snerpede omgivelser. Georg Brandes skriver i 1880 følgende citat fra *Le rouge et le noir* i sin dagbog:

»Mon esprit, j'y crois; car leur fais peur évidemment à tous. S'ils osent aborder un sujet sérieux, au bout de cinq minutes d'un conver-

sation ils arrivent, tout hors d'haleine et comme faisant une grande découverte, à une chose que je leur répète depuis une heure.»

1882:³²

»Det dybest liggende Træk hos Beyles Hovedpersoner, der alle, maalt med den gængse Morals Maalestok, ere i højeste Grad samvittighedsløse og usædelige, er det, at de selv indenfra have skabt sig en Moral. Det er det som alle Mennesker burde kunne gjøre, men som kun de mest udviklede Mennesker naar til, og herpaa beroer deres mærkværdige Overlegenhed over andre Personligheder, som vi har truffet i Bøger eller i Livet.«

Vi ser her, hvorledes G. B. læser sig ind i de fiktive personers livsforløb, som bekræfter de rørelser, han selv er udsat for, og som i sammenhæng med de andre citater viser, at Georg Brandes' holdning i sædelighedsfejden og i artiklerne 1889–90, »Aristokratisk Radikalisme« og »Det store Menneske Kulturens Kilde«, ikke alene er en litterær attitude, ikke alene et spil for galleriet, men resultatet af en årelang selvbekræftelsesproces. Beyle støtter ham i denne accentuering af individualismen.

Dette er også tilfældet med hensyn til Georg Brandes' forhold til Italien. Begge indfører de »Skjønheden« i deres etiske fædrelande. Georg Brandes skriver om Beyle:³³

»Først og sidst tilbeder og forguder han Skjønheden som Enthousiast og det saavel i Livet som i Musiken, i den bildende Kunst og i Litteraturen.«

Heroverfor stilles Georg Brandes egen begejstring for det »Skjønne« i afsnittet om Fru de Staël, hvor han er betaget af den katolske kunst-udfoldelse og kunstglæde, hvor det hedenske og det humane mødes i en subtil enhed. I afsnittet om kampen mod de protestantiske fordomme viser han, hvorledes det italienske folkeliv bør betragtes med kunstneriske øjne. Denne æstetiske begejstring ses endvidere i essayet om Chr. Winther (1876), hvor de gennemgående epiteter på hans kunst er skønhed og varme, »Som i et Kraftuddrag er nemlig her al den Sødmæ og al Duft ved vort Land sammentrængt.«

Vi har her i forholdet mellem Beyle og Georg Brandes med to for-

mer for påvirkning at gøre. Dels den *stilistiske*, som dog ikke er af lang varighed, inderst inde foretrak Georg Brandes et mere musikalsk sprog end lovsproget. At han for en kort periode foretrækker denne stil, kan tilskrives det åndelige fællesskab, han iøvrigt finder sig til rette i hos Beyle og den litterære situation, hvor prosaen stod overfor at skulle forny sig. Dels det nævnte *menneskelige* forhold, at Beyles støtter hans udvikling hen imod den ensomme. Egentlig, kan der konkluderes, er bekendtskabet med Nietzsche, som også sætter stor pris på Beyle, blot slutfasen i en proces, hvor bekendtskaber med Beyle virker som en katalysator i en udviklingsproces, der isolerer ham fra sine landsmænd efter 1890. Georg Brandes er med sin hæmningsløshed, sin oppositionstrang, sin kulturrevolutionære indstilling *romantist* i europæisk forstand. Hans eksistensform og hans litterære holdning er i den grad knyttet sammen til en positur mod det bestående, at han med rette, i modsætning til dem, der ellers i litteraturhistorien bærer prædikatet, kan kaldes således.

»Kun er der det at mærke, at hans Romantik er stærke Sjæles Romantik og kritiske Sjæles; den er det Element af Sværmeri indtil Galskab og af Ømhed indtil Selvopofrelse, der undertiden findes i ellers faste og rationelle Charakterer. Denne Romantik i Beyles gennemreflekterede Personligheder virker som det fineste og stærkeste Sprængstof.«

Disse ord,³⁴ som er møntet på Beyle, kan for en nutidig læser med ligeså stor rigtighed og virkning møntes på Georg Brandes selv.

Sophus Schandorph:

Den 19/12-1882 skriver denne til Georg Brandes i anledning af *Den romantiske Skole i Frankrig*:

»Skulde jeg fremhæve det Parti, der mest har grebet mig, tror jeg, at jeg vil nævne Henri Beyle. Maaske er det fordi, det er mig helt nyt, det er det dybeste, mest psykologisk Indtrængende, som jeg har set om denne Forfatter, der fra min Ungdom har interesseret mig saa meget.«

Ved nærmere eftersyn i Schandorphs to romaner, *Uden Midtpunkt* (1878) og *Thomas Friis Historie* (1881), viser det sig at denne interesse ikke har smittet af på Schandorphs egen produktion, således at der ikke kan blive tale om påvirkning. Nok nævnes Beyle i sidstnævnte roman, men det er påvirkningsmæssigt uden betydning. I *Uden Midtpunkt* udrulles en erotisk intrige mellem en fattig huslærer og husets datter, der, bl. a. på grund af den sociale forskel, har betænkeligheder. Med støtte i ovennævnte brev kunne det tage sig ud, som var dette forhold en omdannelse af Beyles begreb amour de vanité til fiktion. Men, da der ellers ikke er nogen ligheder i karaktertegningen og tematiken, må det konstateres, at der blot har været interesse for Beyle. Der er snarere tale om en Turgenjev-problematik.

J. P. Jacobsen:

Da *Marie Grubbe* udkom 1876 var kritikens stillingtagen til romanen som bekendt højest forskellig. Men en ting var alle enige om, nemlig at der var tale om påvirkning fra Mérimée. Peter Hansen skriver i *Nær og Fjern*³⁵.

»Det er lutter Folk, hvis Stils og Pensels Styrke bestaaer i at give os naturtro Interieurer fra svundne Tider. J. P. Jacobsen har som sagt været en flittig og talentfuld Elev. Ulrik Chr. Gylenløves Død kan taale Sammenligning med Dødsscenen i Mérimées »Fra Bartholomæusnattens Tid«.

Iøvrigt lider anmelderen ikke »Alt dette Sjælesmuds og Blod.« Georg Brandes skriver i sin anmeldelse i *Det 19. Aarh.*, 1876:

Der er denne anskuelige og tilbageholdende Fortællemaade noget, der røber Paavirkning af enkelte Mestere i den moderne franske Literatur som Prosper Mérimé og Gautier . . . , og noget i Analysens Skarphed som har en tilfældig Parallel hos Flaubert«.

Den 3/5-1877³⁶ skriver J. P. Jacobsen til Georg Brandes:

». . . og De skal heller ikke tro, at jeg lader mig forvirre eller forstyrre af Peter Nær og Fjerns Fremstilling af mig som Prøvekort

paa de brandeske Teorier. Jeg har det omvendt som Heine og kan sige – Nennt man den meinigen Namen/Dann werden die Bessten genannt –. Thi foruden at Anmelderne hyppigt lade mig optræde sammen med Dem, følger der en hel Asgaardsrej: Mérimée, Bjørnson, Shakespeare! Taine, Zola osv., . . . jeg tilstaar, jeg har lært af dem allesammen (dog ikke af Zola eller Daudet, som jeg først gjorde Bekendtskab med efter at min Bog var udkommet), men jeg vil sige, at jeg har lært mere af Beyle og Shakespeare end af Mérimée, . . .«

(I 1883, da *Det moderne Gjennembruds Mænd* udkommer, afstår Georg Brandes i ovennævnte stykke fra at nævne navne, men anvender i stedet ordet »Sjæle-Analyse«, bagved hvilket Beyle ligger.)

Med udgangspunkt i Jacobsens brev og støtte i Kjeld Elfelts lille essay i *Festskrift til Valdemar Vedel*, 1935, hvori han hævder, at de to forfattere ligner hinanden i deres egotisme, at J. P. Jacobsen, der ikke fra sit eget liv kendte noget til lidenskaber, har lært en del hos Beyle, og at han har digtet den lidenskab, han ikke selv kom i berøring med, ind i sine kvinder, vil jeg prøve at eftervise, hvad det er, Jacobsen kan bruge hos Beyle. I *De l'amour* står der:³⁷

»L'amour est comme la fièvre, il nait et s'éteint sans que la volonté y ait la moindre part . . . , mais quand l'amour perd de sa vivacité, c'est-à-dire de ses craintes, il acqieirt le charme d'un abandon d'une confiance sans bornes, une douce habitude vient émousser toutes les peines de la, et donner au jouissances un autre genre d'intéret.«

Dette bliver i *Marie Grubbe* til:³⁸

»For Elskov det er en Giæring ud i Blodet; det trænger og blærer sig op, det sætter Varme og tager paa Vei saa ingen Mennesker ret er selv saalænge, det staaer paa, men siden hen saa klarnes det af som anden gærendes Stof og bliver mere sagte og blid; mindre hed og bespendt.«

I *Niels Lyhne* hedder det om forholdet mellem Niels mor og hans far:³⁹

»At hun blev forelsket i ham var næsten en Selvfølge. Der var endelig engang En derudefra Verden som havde levet i de store fjerne Byer, . . .«

I *De l'amour* står der:⁴⁰

»Dans une âme parfaitement indifférente, une jeune fille, habitant un château isolé au fond d'une campagne, le plus petit étonnement peut amener une petite admiration, et s'il survient la plus légère espérance, elle fait naître l'amour et la cristallisation.«

Det sidste ord er *Beyle* den første til at anvende i en erotisk sammenhæng. Tidligere⁴¹ har han givet en forklaring på det billede der ligger i ordet:

Aux mines de sel de Saltzbourg, on jette, dans les profondeurs abandonnés de la mine, rameau d'arbre éfeuillé par l'hiver; deux ou trois mois après on le retire couvert de cristallisations brillantes. . . .«

I *Niels Lyhne* bliver dette til:⁴²

»Men Kærligheden var i deres Hjerter, og var der dog virkelig ikke, ligesom krystallerne i en overmættet Opløsning, og er der dog ikke før en Splint eller blot et Fnug af det Rette sænker sig i Væsken, og ligesom ved et Trylleslag skilles de slumrende Atomer ud, saa de fare mod hinanden til Møde, kilende sig sammen, Nit i Nit, efter usporlige Love, og er i et Nu Krystal . . . Krystal. Saadan var det ogsaa en ubetydelighed, der lod dem føle, de elskede.«

Goethe bruger i et af sine naturvidenskabelige skrifter det samme billede, men i en æstetisk sammenhæng og ikke en erotisk, som det her er tilfældet. Sammenholdt med de øvrige ligheder, der er mellem Jacobsen og *Beyle*, må det være sandsynligt, at det ikke er Goethe, men derimod *Beyle*, der har givet ham impulsen til den nævnte situations forløb. Dette underbygges af en yderligere tematisk lighed mellem *Beyle* og Jacobsen. *Beyle* mener i *De l'amour*, at kærligheden gennemløber syv faser: 1. l'admiration 2. on se dit: quelle plaisir de lui donner des

baises, d'en recevoir! etc. 3. l'espérance 4. l'amour est né 5. la première cristallisation commence 6. le doute naît 7. seconde cristallisation. Dette forløb følger stort set alle de erotiske intriger i J. P. Jacobsens to romaner. Han går dog det skridt videre, at hvert enkelt kærlighedsforhold ender i en skuffelse. Således har Elfelt sikkert ret, når han mener, at den stadige gentagelse af det samme erotiske forløb i de to romaner synes at vise, ligesom de direkte lån, at Beyle har haft en stor indflydelse på Jacobsens forfatterskab.

Erik Skram:

I 1879 udsender han sin bog *Gertrude Colbjørnsen*, hvori han hævder, at den gensidige lidenskab er det eneste, der legaliserer ægteskabet. Jeg har ikke kunnet finde direkte lån fra Beyle i romanen. Men da han var en af Brandes' varmeste tilhængere, vil jeg mene, at Beyles erotiske motivverden via G. B. er nået til Skrams roman(er). Der er altså ikke tale om direkte påvirkning, men om at Brandes kan have formidlet denne specifikke tematik til den skandinaviske kulturkreds. Bogen og dermed det meste af hans forfatterskab, som romanen er repræsentativ for, kan også være under indflydelse af George Sands ægteskabsromaner. Men jeg vil lade spørgsmålet stå åbent, da det ikke er let at håndtere den slags påvirkninger, fordi der ikke er konkrete lån at gå ud fra.

Johannes Jørgensen:

I romanen *Sommer* fra 1892 står der:⁴³

»Men Havet, det er som Beyle. Det er den samme luftige Frihed, den samme vage Uendelighed. Mine Tanker sættes i samme ubestemmelige og storslaaede Bevægelse ved at betragte Havet som ved at læse »La chartreuse de Parme« og Rouge et Noir«. Stemninger skyller ud og skyller ind som Dønninger mod Stranden og bruser vage ud mod sølvlys Horisont, ud mod Grænser, man ikke kender og heller ikke ønsker at støde imod . . . Byron, Beyle, Baudelaire – dér har du Hovedhjørnenene, hvorover min Sjæl har bygget sine Drømmeslotte, de dybe hede Brønde, Hvoraf mit Væsen suger Næring gennem trefoldig Rod.«

Denne bekendelse må tages med et vist forbehold, idet Beyle helt er blottet for den lyrisme, som Jørgensen dyrker så meget i sine fem ungdomsromaner. Længslen efter uendeligheden findes ikke i nogen af de to romaner, han nævner, og de erotiske forløb, som Beyle opererer med, har han ikke anvendt. Det, han evt. måtte have lært af Beyle som psykolog, kan ikke eftervises. Der kan blot konstateres, at Jørgensen tolker Beyle om til sit eget temperament.

NOTER

(1) Paul V. Rubow: *Georg Brandes Brillen*, p. 48f. – (2) Erich Auerbach: *Mimesis*, p. 425. – (3) *Ibid.*, p. 416. – (4) Bertil Nolin: *Den gode européer*, p. 271. – (5) *Le rouge et le noir*, p. 45. – (6) *Ibid.*, p. 50. – (7) *Ibid.*, p. 508. – (8) *Ibid.*, 508. Min udhævning. – (9) Pr. Mérimée: *Portraits historiques et littéraires*, p. 165. – (10) H. Fenger: *Georg Brandes' Læreaar*, p. 280.

(11) In: *Revue Parisienne* (Balzac), *Le roman expérimental 1880* og *Les romanciers naturalistes 1881* (Zola). – (12) Cit. efter 7. udg. 1912, p. 213. – (13) *Ibid.*, p. 156 ff. – (14) *Poetiske Skrifter* vol. VI, p. 204. – (15) Cit. efter *De l'amour* 1959, p. 6. – (16) H. Fenger: *Georg Brandes' Læreaar*, p. 280. – (17) *Dagbladet* 29.11.1867. – (18) *Illustreret Tidende* 21.11.1869. – (19) *Kritiker og Portraiter*, p. 387 f. – (20) *Ibid.* pp. 224, 240.

(21) H. Fenger: *Georg Brandes' Læreaar*, p. 283. (Jvf. *Kritiker og Portraiter*, p. 498 og *Den romantiske Skole i Frankrig*, p. 311.) – (22) p. 4. – (23) p. 497. – (24) p. 340. – (25) p. 181. – (26) *Den romantiske Skole i Frankrig*, p. 337. – (27) *Edvard og Georg Brandes' Brevveksling*, vol. II, p. 81f. – (28) *Den romantiske Skole i Frankrig*, pp. 311, 333, 334. – (29) H. Fenger: *Georg Brandes' Læreaar*, p. 292. – (30) p. 488.

(31) H. Fenger: *Georg Brandes' Læreaar*, p. 285. (32) *Den romantiske Skole i Frankrig*, p. 331. – (33) *Kritiker og Portraiter*, p. 500. – (34) *Den romantiske Skole i Frankrig*, p. 339. – (35) *Nær og Fjern*, nr. 247 1876. – (36) *Edvard og George Brandes' Brevveksling*, vol. III, p. 127. – (37) *De l'amour* 1959, p. 16 f. – (38) Cit. efter *Samlede Skrifter* 1918⁸ vol. I, p. 114 f. – (39) *Ibid.* vol. II., p. 10. – (40) *De l'amour*, p. 15.

(41) *Ibid.* p. 8 f. – (42) *Samlede Skrifter* vol. II, p. 216. – (43) *Udvalgte Værker*. vol. I, p. 142.

Dansk folkeminddeforskning 1953–1973

Af IØRN P1Ø, GUSTAV HENNINGSEN og BIRGITTE RØRBYE

I.

I 1953 skrev Inger Margrethe Boberg sin *Folkeminddeforskningens historie*, der snarest må betegnes som én stor katalog over, hvem der skrev hvad og hvornår, ikke blot i Danmark, men i hele Nord- og Mellemeuropa. Over for forskningens aktuelle situation havde Boberg ikke megen optimisme tilovers: man har:

ikke rigtig syntes, at de mange kræfter, der i tidens løb er blevet sat ind på folkeminddeforskningen, har givet resultater . . . Hvor man ikke helt har forladt folkeminddeforskningen, har man undertiden søgt at ændre dens præg, f. ex. ved, som det først er sket i Frankrig, at gøre den til en *samfundsvidenskab*, en blanding af *sociologi* og *filosofi*. Eller man har som i Rusland lagt vægten på det *psykologiske*, så man er mere interesseret i »traditionsbærerne« og den folkelige psyke end i traditionen selv (1953 Boberg).

Det som bekymrede Inger Boberg mest – det at folkeminddeforskningen hentede impulser fra den moderne sociologi og psykologi – er interessant nok det, der skulle vise sig at indeholde i det mindste kimen til en virkelig fornyelse af denne gamle hæderkronede disciplin. På baggrund af Bobergs pessimisme er det også paradoksalt at konstatere, at der vel aldrig nogen sinde før i dansk folkeminddeforsknings historie er skrevet og udgivet så meget i en tyveårig periode, som tilfældet er med årene 1953 til 1973.

Mange synspunkter er blevet anlagt og prøvet på det stof, der siden Svend Grundtvigs tid har været folkeminddeforskningens traditionelle arbejdsområde: folketro, folkeskik, folkedigtning og folkemusik. I de første 100 års egentlige folkeminddeforskning, som er skildret af Boberg – altså fra Grundtvig i 1846 skrev efterskriften til de engelske og skotske folkeviser og til 1953 – interesserede man sig næsten udelukkende for traditioner indsamlet blandt almuens på landet før industrialiseringen. I de sidste 20 år har folkeminddeforskere imidlertid i høj

grad fået øjnene op for de traditioner, man møder i de mangfoldige andre miljøer af vort samfund, de traditioner, som findes, og som fandtes tidligere, ikke blot på landet, men også i byerne og i hovedstaden. Og hvor folkemindeforskerne tidligere arbejdede med tekster, sætter de nu i næsten lige så høj grad fokus på teksternes miljø eller kontekst – her forstået som den sammenhæng, som traditionerne – f. eks. viserne og melodierne – hører sammen med eller er et produkt af. Yderst enkelt kan man udtrykke det sådan, at hvor man tidligere behandlede traditionerne mere én-dimensionalt, mere litterært-filologisk, behandler man dem nu i stadigt stigende grad tre-dimensionalt – i deres tidsmæssige, rumlige og sociale dimension. Man søger kort sagt at analysere og at forstå traditionerne i en etnologisk sammenhæng. Herhjemme er disse nye synspunkter blevet fremmet og udviklet i forbindelse med de mange og store indsamlingsprojekter, der er blevet afviklet de sidste tyve år, både inden for vise-, eventyr- og folketrosforskning. Intensiveringen i feltarbejdet er for en stor del et direkte resultat af, at man tidligt inddrog båndoptageren og filmkameraet, når man ville beskrive traditionerne og deres funktion i vort samfund (1971 Bregenhøj). Bistået af disse hjælpemidler kunne man mere nærgående end nogensinde før skildre væsentlige sider af den danske folkekultur.

De sidste tyve års fornyelse inden for denne disciplin hænger også sammen med, at en ny generation af forskere er dukket op på arenaen: i 1955 blev undervisningen i nordisk folkemindvidenskab genindført ved Københavns Universitet efter en pause, der havde varet lige siden Axel Olriks død, og i 1967 blev der oprettet et universitetsinstitut, *Institut for folkemindvidenskab*, hvortil der nu, i 1973, er knyttet en professor, en lektor og en amanuensis. Omkring 1960 afsluttede de tre første magistre deres konferens i det nye fag og omkring 1970 fulgte endnu syv folkemindemagistre. Generationsskiftet har i høj grad præget den gamle institution, *Dansk Folkemindesamling* (oprettet i 1905 af Olrik). I 1953 var der to arkivarer og en konsulent i folkemusik – men nu i 1973 er der seks arkivarer, hvoraf den ene er ansat ved samlingens videnskabelige station, der er oprettet i 1971 i forbindelse med *Folkemusikhuset i Hoager*. Af betydning for hele forskningsmiljøet var det også, at det nyoprettede *Nordisk Institut for Folkedigtning* i perioden 1959–72 havde sæde i København. Nævnes må endelig de to »tidsskriftsinstitutioner«, *Danske Studier* (grundlagt i 1904 af en folkemindeforsker og en sprogmand) som har

fulgt en del af udviklingen i afhandlinger og ikke mindst i anmeldelser, og *Folkeminder* (1955 til 1971) udgivet af *Foreningen Danmarks Folkeminder* – ligeledes ved en folkemindeforsker og en sprogforsker. Betegnende for de sidste års forskning er det at *Foreningen Danmarks Folkeminder* nu har koncentreret sin virksomhed om en årbog, *Folk og Kultur*, som man er fælles med folkelivsforskerne om.

Samarbejdet med folkelivsforskerne har i det hele taget spillet en stor rolle for fornyelsen af dansk folkemindeforskning. Dette samarbejde er både blevet praktiseret på institutionel basis i form af de aktuelle feltarbejder, som Dansk Folkemuseum og Dansk Folkemindesamling har organiseret i fællesskab, og på mere privat basis under udarbejdelsen af den store kulturhistorie *Dagligliv i Danmark*, som førte Troels Lunds *Dagligt Liv i Norden* op til nutiden.

I debatten om fagets placering inden for den samlede kulturforskning er de fleste i dag vel enige om at anbringe folkemindeforskningen som en særlig disciplin under den almene etnologi, forstået som læren om mennesket som kultur- og gruppevæsen. Folkemindeforskeren er efter denne opfattelse en etnolog med folkeminder som speciale. Hvad enten man nu deler denne opfattelse eller ej, så må det dog konstateres at have været af afgørende betydning for dansk folkemindesvidenskab, at man for alvor har brudt med de stærke isolationstendenser som gjorde sig gældende – såvel på det faglige som på det institutionsmæssige område – indtil begyndelsen af halvtredserne. I en introduktion til faget, udgivet i *Dansk Historisk Fællesforenings* skriferække, udtrykkes det således: »Først når man har tænkt et så snævert afgrænset fag som folkemindeforskningen ind i en større faglig sammenhæng, kan man med held beskæftige sig med detaljerne« (1971 Piø).

En af de væsentlige ting som folkemindeforskeren og etnologen er fælles om er feltarbejdet hvor man koncentrerer sig om lokalsamfund eller andre subkulturelle gruppedannelser i makrosamfundet. Etnologen vil her i særlig grad interessere sig for de økologiske og sociale forhold, der har betinget bevarelsen eller udviklingen af lokalsamfundets eller gruppens karakteristiske kulturformer. Omvendt vil folkeminde- og folkelivsforskeren koncentrere sig om et udvalg af åndelige, respektivt materielle kulturelementer eller institutioner og undersøge disse i forhold til lokalsamfundet eller gruppen som helhed. For nogle folkemindeforskere er studiet af de sociokulturelle helheder imidlertid ved at blive et mål i sig selv, således at delene – de ballader eller bøndergårde som det var opgaven at analysere i videst muligt sammen-

hæng – helt tabes af syne. Men heri ligger vel nok også den væsentligste forskel fra etnologerne: det er nemlig efter manges opfattelse stadigvæk traditionerne og menneskers traditionelle adfærd der er folkemindeforskningens egentlige arbejdsfelt.

Nogle er gået over til at kalde faget for *folkloristik* – lige som man gør det i andre skandinaviske lande og i USA, og nægtes kan det heller ikke at betegnelsen *folkeminder* kan virke vildledende, når man ser hvad den nye forskergeneration arbejder med. Interessant nok er det iøvrigt blevet påvist (1971 Piø), at Grundtvig, da han lancerede ordet *folkeminder* i Danmark, kun brugte det som en populærvidenskabelig term. Begrebet *folkeminder* er en glimrende betegnelse, når man gerne vil give andre mennesker – offentligheden – en idé om, hvad man er interesseret i at få indsamlet, men som videnskabelig betegnelse er, og var, det lige så uhåndterligt som det engelske ord *folklore*.

Nogen klaring på begreberne fik man da der i 1959 ved Københavns universitet oprettedes en lærestol i folkelivsforskning eller, som det hed, *materiel* folkekultur. Dette implicerede nemlig, at det fire år tidligere indførte fag, nordisk folkemindvidenskab, var at opfatte som en lærestol i *åndelig* folkekultur. Men forholdene kompliceredes snart igen, da faget materiel folkekultur efter en nyorientering i 1971 blev omdøbt til europæisk etnologi:

Europæisk etnologi er en gren af den almene etnologi, hvis opgave det er at studere mennesket som kulturvæsen. Europæisk etnologi indtager imidlertid en selvstændig stilling på grund af fagets særlige forskningstradition og den metodik, som studiet af de europæiske miljøer kræver. I mange lande omfatter faget foruden materielt og socialt miljø også den folkelige tro og digtning, men i Danmark er dette område udskilt som en særlig disciplin, Nordisk folkemindvidenskab.

hedder det i studieplanen (1971 Studieplan). Her omtales og placeres folkemindeforskningen altså som en gren af europæisk etnologi, der særligt beskæftiger sig med folkelig litteratur og religion, og som i Danmark er udskilt som et selvstændigt fag. I studieplanen for nordisk folkemindvidenskab er faget dog ikke slet så skarpt afgrænset:

Folkemindvidenskab kan defineres som den videnskab, der har til formål at indsamle og studere den del af folkekulturen, der især

giver sig udtryk i folkedigtning med ældre litteratur og triviallitteratur (folkeligt læsestof), musikalsk folkekultur, folkeskik af ældre og nyere dato og folketro med de religiøse bevægelser. En del af disse kulturelementer er traditionsbundne og kan derfor bedst studeres i deres historiske forløb, medens andre er nyere innovationer, der har særlig betydning for forståelsen af kulturdynamikken i nutidskulturen (1969 Studieplan).

Hvad enten man beskæftiger sig med nordisk eller europæisk folkekultur, må der uvægerligt komme store overlapninger mellem de to søsterdiscipliner.

Hos den helt unge generation af folkemindeforskere, de der blev magistre i 1970 og 1971, finder man en stærk tendens til at anvende fagets metoder på områder, som man tidligere ville have afvist som irrelevante, og et gennemgående træk ved deres magisterforelæsninger er den søgende holdning, når det gælder indholdet af faget folkemindevidenskab. En af dem udtrykker det sådan:

Det som især tegner en specifik videnskab er fagets målsætning; i det hele taget den problemstilling, som forskerne interesserer sig for. Folkloristikken har imidlertid haft meget svært ved at etablere sig som fag . . . Selv om der trods alt ikke er så mange definitioner, som der er forskere, må man erkende, at folkloristikken er en videnskab præget af stærkt individuelle afgrænsninger . . . Jeg opfatter . . . folkloristikken som en videnskab, der søger at forstå menneskets traditionelle udfoldelser og holdninger. Et folkloristisk fænomen kan derfor ikke behandles isoleret, men må for at få sin fulde betydning ses i en social og historisk sammenhæng. Forskeren må således beherske en hel række metoder og kunne gøre brug af erfaringer fra nabovidenskaberne (1972 Rørbye).

Forelæsningen drejede sig iøvrigt om massemedierne som folkloristisk arbejdsfelt med eksempler hentet fra ugebladsnoveller med kærlighedsmotiver, temaet for forelæserens konferensspeciale (1970 Rørbye). En anden forelæser, der havde skrevet speciale om amatørteatre som en social institution, talte om folkemindevidenskab og kulturpolitik; en tredje, hvis speciale var en strukturanalyse af en festskik i et øsamfund, talte om forholdet mellem folkemindevidenskab og etnologi. En fjerde talte om folkemusikkens placering inden for folkeminde-

videnskaben, en femte om sin analyse af sagn som kilder til folketrosforskningen, og en sjette gjorde rede for sine synspunkter på studiet af nutidig folkekultur og formulerede følgende målsætning: »Det jeg mener er vor opgave, er at finde frem til de holdninger eller forhold, der betinger folks måder at leve sammen på.« (1972 Mathiesen). De seks magisterforelæsninger er udgivet og er et væsentligt bidrag til den hjemlige debat om fagets placering (1972 Forelæsninger).

II.

Efter ganske kort at have ridset de helt store linjer op inden for folkemindeforskningen i perioden 1953 til 1973, vil vi i det følgende gøre rede for, hvad der så rent faktisk blev skrevet og udgivet i perioden. Vi vil prøve at se, på hvilken måde og i hvilket omfang de nye tanker og ideer overhovedet slog igennem inden for folkemindeforskningen.

Fra slutningen af 1950'erne til midten af 1960'erne mærkede man først og fremmest den nye kurs inden for viseforskningen. Det hele begyndte i virkeligheden ikke særligt teoretisk: en række unge »hjemlige vise-etnografer« blandt folkemindeforskerne genopdagede simpelthen vise- og sangtraditionen i Danmark. Hidtil havde den samlede danske viseforskning drejet sig om middelalderballaderne, og i 1956 kom en stor og grundig oversigt over deres århundredgamle forskningshistorie (1956 Dal), men så opdagede man dels, at mange mennesker stadig kunne synge disse middelalderballader – de gamle folkeviser – dels, at folk kunne lide at synge viser, der nok var yngre end middelalderballaderne, men dog gamle: det gjaldt ikke mindst de viser der særligt i det 19. århundrede blev produceret som skillingsviser (1960 Knudsen, 1962 Stougård Hansen, 1963 Encvig).

Man opdagede også at viserne virkelig betød noget for de mennesker, der sang dem, og derfor gav man sig til at sætte disse sangere og deres viser i centrum. Man indsamlede materiale – viser, samtaler og beretninger – der kunne belyse de enkelte sangere og deres miljø (1961 Knudsen, 1973 Nielsen). Som etnografen, der er på visit i en kultur, der ikke er hans egen, rejste man rundt og indsamlede mange steder i landet. Resultatet af disse indsamlinger var imponerende, ikke blot kvantitativt, men også kvalitativt. En af de meget perspektivrige teorier, der dukkede op, var den, at »kun de viser, som er sande, huskes og synges – det vers og den melodi, som sangeren ikke længere tror på, falder bort eller laves om.« (1961, 1962 Knudsen).

Fra midten af 1960erne blev interessen for sangernes forhold til deres viser så stor, at man koncentrerede sig om enkelte sangere og deres repertoarer. Noget helt tilsvarende foregik inden for folkemusikken, hvor spillermændene – de få der overhovedet var tilbage – kom i fokus. Samtidig blev begejstringen for alt det nye, man opdagede, så stor, at man følte, at de gamle viser og de gamle melodier ikke blot var noget, der burde studeres videnskabeligt i traditionel forstand. Det var værdier der inspirerede én selv; de måtte også kunne inspirere andre, ikke mindst unge mennesker af i dag. Det foreløbige resultat af denne nye folke-bevægelse i forbindelse med folkesangen og folkemusikken er, at der i tilslutning til Dansk Folkemindesamling i 1971 blev oprettet en selvejende institution, Folkemusikhuset i Hoager, syd for Holstebro. Det er et inspirerende centrum for en række aktiviteter omkring spillermænd og visesangere, hvoraf to – som de første herhjemme – er blevet statsansatte, for at de kan tilføre vort kulturliv en fornyelse ved at spille og synge det gamle for de unge.

I slutningen af 1950erne begyndte man også at interessere sig mere etnologisk for skillingsviseproduktionen som en institution i samfundet (1959 Piø). En række undersøgelser er publiceret og en af de mere perspektivrige teorier, der er fremkommet i forbindelse med dette stof, er teorien om viseproducenternes betydning som kultur-entreprenører, når det gælder innovationer inden for den samlede danske vise-tradition (1969 Piø).

Innovationerne kunne være tidens litterære kunstviser, som viseproducenterne lod udsende som billige pirat-tryk; en litteraturhistoriker har i et par arbejder taget sig for at studere hvad der i grunden sker, når en sådan vise, som man altså kender »urformen« til – f.eks. Öhlenschlägers ballade om Vilhelm – går over i folketraditionen. Der kan ligefrem opstilles elementære regler for, efter hvilke principper sangerne omformer viserne (1971 Rossel). Disse mere litterært-folkloristiske undersøgelser står som en modvægt til den etnologisk orienterede viseforskning, der ellers helt har præget de sidste tyve års forskning. De etnologisk-funktionalistiske synspunkter er ikke blot blevet anlagt på det nyere stof, men også på middelalderballaderne. Det gælder en undersøgelse af før-gregorianske melodistrukturer i danske folkeviser og en anden undersøgelse af forholdet mellem danseviser og arbejdsviser (1957, 1962 Knudsen), og det gælder et par studier af trylleviserne, hvor forfatteren undersøger en række sagn- og eventyrviser og forsøger en nærmere bestemmelse af de folketrosvæsener, som

optræder heri. Et af de bemærkelsesværdige resultater er opdagelsen af, at havmanden i »Agnete og havmanden« ikke hører hjemme i nordisk folketro, og at den skønne »middelalderballade« formentlig først er digtet engang i 1770erne (1969, 1970 Piø). Den del af de overnaturlige væsener, som falder ind under betegnelserne fabeldyr og sagnfolk har iøvrigt fået deres oversigt i håndbogen af samme navn (1967 Holbek & Piø).

Periodens største og vel nok mest betydelige bedrift er dog firebindsværket *Dagligliv i Danmark*, hvor praktisk talt alle sider af dansk folkekultur behandles gennem fire århundreder. Folkloristerne har skrevet en væsentlig del af dette værk, idet der er store artikler om overtro, viser, skikke og underholdning. Stærkest står bindet om det 19. århundrede, hvor man har de store folkemindeindsamlinger at bygge på, noget svagere står det 17. og 18. århundrede, hvor kilderne er mere begrænsede, og svagest står det 20. århundrede, hvor kilderne simpelthen er overvældende, og den folkloristiske metode desuden ikke var rigtigt udviklet til at behandle folkekultur i industri- og massesamfund. Værkets sigte er beskrivende. Man finder så at sige ikke ét eneste i traditionel forstand teoretisk bidrag bortset fra, hvad en og anden har smuglet ind i noterne. Men ser man på anvendelsen af det historiske kildemateriale, møder man ofte noget, som ikke er kulturhistorie i almindelig forstand. Det gælder f.eks., når folketroen om bjergfolk bliver analyseret i relation til almindelige menneskers dagligliv (1961 Piø), og det gælder, når en hekseproces fra Falster udnyttes til rekonstruktion af en klog kones kundekreds i det 17. århundrede (1969 Henningsen). I begge tilfælde er der tale om, hvad man med en ny amerikansk betegnelse kalder for etno-historie. Metoden består i at stille etnologiske spørgsmål til et historisk materiale og analysere det med særligt henblik på, hvad de historiske data faktisk siger om tidligere etnografiske tilstande. Betegnelsen etnohistorie dukker først op i en helt ny artikel (1973 Henningsen), men metoden har længe været praktiseret af folkeminforskningen, og hvis *Dagligliv i Danmark* skiller sig ud fra den klassiske kulturhistorie i Troels Lund, er det vel netop ved, at mange af artiklerne har denne etnohistoriske dimension.

De betydeligste folkloristiske enkeltarbejder, der er udkommet efter 1953, er nok dem, der på moderat vis har indkorporeret de nye synspunkter på dét traditionelle emneområde, folkloristerne har arbejdet med siden Svend Grundtvigs tid. Det gælder studierne af en række af

de optagelses- og indvielsesskikke, man kender rundt omkring fra i samfundet (1960 Henningsen, 1964 Henningsen). Og det gælder fremfor alt periodens eneste disputats, nemlig om linjedåbsskikkene. Forfatteren gør her op med den gamle forskning, der så hedenske ritualer ligge og lure under næsten alle nyere skikke. I adskillige tilfælde er der dog langt snarere tale om festlige »sociale markeringer«. Det er der f.eks., når man klæder sig ud og nøder dem der første gang passerer ækvator til at gennemgå en parodisk dåbshandling (1961 Henningsen).

Inden for studiet af folketro er der kommet en hel række bøger og afhandlinger skrevet af forfattere som hver især er specialister i områder som overtroen er knyttet til. Det drejer sig om læger, tandlæger, farmaceuter, dyrlæger og forstmænd, men kun de færreste af disse arbejder kan siges at være af væsentlig betydning for denne del af folkemindeforskningen. Blandt de få, der bør fremhæves, er et par store bøger om djævlbesættelser og hekseprocesser skrevet af en kulturhistoriker (1953, 1960–61 Bæksted) og en jurist (1966 Jacobsen).

De parapsykologiske fænomener har altid interesseret mange, og i slutningen af 1950'erne indsamledes et ret betydeligt materiale om syner og varsler blandt folk over hele landet. Det blev til en fortræffelig, men noget tendentiøs bog, idet forfatteren – der ellers var bekendt for sin store nøgternhed – gør sig store anstrengelser for at bibringe læseren sin overbevisning om disse fænomeners virkelige eksistens (1957 Hansen).

Interessen for studiet af de kloge folk har været tiltagende, og der foreligger et par meget grundige afhandlinger og bøger om en række både mere og mindre kendte kloge folk i forrige århundrede og helt op mod vor egen tid (1960–61 Hansen, 1957 Ellekilde, 1973 Biering). I disse arbejder lægges hovedvægten på at give de bedst mulige og de bredest mulige personal- og kulturhistoriske oplysninger til belysning af de kloge folk, der beskrives. Anderledes er det i et nyere arbejde, der sin lidenhed til trods dog er af principiel betydning: i konklusionen af afhandlingen, der tager sit udgangspunkt i en båndoptaget samtale med en klog mand, formulerer forfatteren sit synspunkt således: »Det er således rimeligt at lægge noget mindre vægt på selve beskrivelsen af hjælpen, herunder metoderne og helbredelsen. Derimod må man i stigende grad redegøre for den trossammenhæng, hvori hjælpen af syge mennesker er en del.« (1972 Rørbye).

De mest udbredte overtroforestillinger har man med et lidt uvidenskabeligt, men meget træffende udtryk kaldt for »den lille overtro«:

at banke under bordet, at ønske ved stjernesked og at tro, det betyder uheld, når en sort kat løber over vejen. Herom er der blevet skrevet et par populære bøger, der på beskeden vis søger at markere det nye syn på overleveringen ved ikke blot at gennemgå stoffet rent typologisk og traditions-historisk, men ved også at fremlægge stoffet sådan, at man virkelig får rede på, hvad denne overtro betyder for mennesker i dag. Betegnende nok er der i den ene af bøgerne et helt kapitel, hvor folk fortæller om deres eget forhold til overtroen (1973 Piø).

Ved siden af overtroen og viserne er børnefolklore nok det område inden for folkemindeforskningen, hvor der er foregået den største aktivitet. Samtidig med, at de »hjemlige vise-etnografer« drog rundt i landet i slutningen af 1950'erne, begyndte man nemlig også at interessere sig for, hvad børn sang og fortalte, ja, for hvad børn underholdt hinanden med i det hele taget, når de voksne ikke var til stede. Tidligere havde man kun interesseret sig for de rim og remser og sange, som gamle mennesker kunne huske fra deres barndom. Nu begyndte man at gå direkte til børnene af i dag for at studere traditioner, mens de virkelig var i brug og havde en funktion. Resultatet blev en række bøger og afhandlinger, hvor så at sige alle sider af børnenes traditionsstof tages op til behandling: blandt andet har en lærer udgivet et par bøger og afhandlinger om og med historier, sketche, rim og remser, ganske særligt fra en skole i Københavns omegn (1965 Kaas Nielsen), og et tidsskrift har bragt et temanummer med artikler og oversigter over, hvad der er sket inden for børnefolklore (1971 Nord-Nytt).

Fortællestoffet har været noget forsømt i de sidste tyve år, men dog mere i periodens anden halvdel end i dens første. I slutningen af 1950'erne kom et par små monografier over en skæmtehistorie og over et eventyr (1954, 1957 Bødker) og i forbindelse med en nyudgave af Æsop i Christian Pedersens oversættelse har udgiveren skrevet intet mindre end fablens historie. Han konstaterer i øvrigt det principielt meget vigtige, at »fablen, som vi kender den, er en litterær foretælse i nøje sammenhæng med en bestemt retorisk, nu uddød tradition: at den ofte betjener sig af motiver, som har sidestykker i nyere mundtlig tradition, ændrer intet ved dette forhold« (1961–62 Holbek).

Der er også kommet en meget grundig sproglig-stilistisk analyse af en enkelt eventyrfortællers fortælle teknik, skrevet af en litteraturforsker (1968 Lundbo Levy). De for en folkemindeforsker mest perspektivrige afhandlinger, der er skrevet om fortællestoffet, er dog nok de to der behandler den hidtil oversete genre: skrønerne (1961, 1963 Hen-

ningsen). Heri vises med stor tydelighed, hvor væsentligt det er ikke blot at studere teksterne, men også konteksten – det vil sige fortællerne og de miljøer, hvori der fortælles. Resultatet af analyserne formuleres sådan: »skrønegenren er en særlig måde at fortælle en særlig tekstklasse på, men da det afgørende er skrøneattituden, kan man i virkeligheden omsætte næsten hvad som helst til skrøner.« Det der foregår er altså en »omstilling af stoffet, som vi kan kalde attitudefarvning« (1961 Henningsen).

Som det vil fremgå af det hidtil sagte, så er der vel kommet mangfoldige afhandlinger og bøger i denne tyve-årige periode, men man kan nok undre sig over så få teoretiske bidrag, der er imellem. Denne undren bliver ikke mindre, når man ser, hvor mange kræfter og hvor megen tid nogle forskere har ofret på at udgive tekstsamlinger, antologier og kataloger. Det er udgivelser, der spænder meget vidt i hele deres anlæg.

Der er f.eks. blevet udarbejdet en stor katalog – et leksikon – over terminologier inden for folkedigtningen i almindelighed (1965 Bødker) og en mindre inden for gådegenren (1964 Bødker). I øvrigt er der netop inden for folkedigtningen kommet en række væsentlige udgaver. Det gælder ikke mindst det i 1853 påbegyndte storværk, *Danmarks gamle Folkeviser*, der omsider er blevet ført så langt frem at der nu kun mangler registerbindet og melodibindet (1933–58, 1960–65 *Danmarks gamle Folkeviser* X:1–2). Det gælder også en repertoireudgave med alle de viser en enkelt sangerske fra første halvdel af dette århundrede kunne synge (1956 Schjørring). Hertil kommer et par meget betydelige udgaver med fortællestof, nemlig de to udgaver med eventyr indsamlet i midten af det 19. århundrede og indsendt til Svend Grundtvig. Eventyropskrifterne gengives diplomatarisk, således at vi her for en gangs skyld får traditionen uretoucheret, som den nu er blevet nedskrevet af to af Grundtvigs allermest pålidelige optegnere. Udgiveren har møjsommeligt gennem søgt jyske arkiver og fundet biografiske oplysninger om eventyrfortællerne (1958, 1963–67 Bødker).

Ordsprogene har også i perioden fået deres standardudgave (1969 Kjær & Holbek) med en meget fin og informativ indledning, hvor udgiverne – en sprogforsker og en folkemindeforsker – skriver om ordsprogenes stil og form, struktur, oprindelse og udbredelse. Udgaven indeholder 4000 danske ordsprog »fra skrift og tale gennem 600 år.«

Når man skal hævde et fags selvstændighed kan man enten satse på teoretiske eller stofflige landvindinger. Dansk folkemindeforskning har i

1950-erne og 1960-erne i det store og hele bevæget sig i den sidste retning. Der har været diskussion på enkelte områder, men ingen generel debat om faget. Der er blevet gjort en masse status – som nu også i denne oversigt – og fremsat en masse kritik af ældre forskningsmetoder, men endnu kan man kun ane omridsene af en ny folkloristisk metodologi, som virkelig vil være i stand til at forny denne gamle disciplin inden for den samlede kulturforskning. Det er at håbe at de bedste forsøg i 1960erne på afgørende måde vil komme til at præge 1970ernes og 1980ernes forskning. I 1960erne brød faget sin isolation og opdagede andre forskningsfæller end sprog- og litteraturforskerne, nemlig folkelivsforskerne, socialantropologerne, kultursociologerne og mange andre; i 1970erne kastede man sig ud i en række helt nye forskningsområder; kun fremtiden vil vise om det virkelig kan lykkes for folke-mindeforskningen at bevare sit eget ansigt i den stadigt omsiggribende skare af kulturforskere af alle mulige observanser.

III

*Selektiv bibliografi 1953–1973.**

1933–58.

Danmarks gamle folkeviser X:1. Tekst-tillæg. Af H. Grüner-Nielsen, afsluttet af Karl-Ivar Hildeman. 479 s.

1953

Boberg, Inger M. *Folkemindeforskningens historie i Mellem- og Nordeuropa.* 382 s. (*D*)anmarks (*F*)olke(m)inder 60. *English summary.*

Brunsmann, Johan *Køge Huskors (1674).* Med indledning og noter ved Anders Bæksted. 320 s. *DFm* 61. *English summary.*

1954

Bødker, Laurits »Den lange løgn«. *Danske Studier* 1954 109–26.

1955–71

Folkeminder. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder.

1956

Dal, Erik *Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark.* 448 s. *English summary.*

Ellekilde, Hans »Sidsel Jensdatter«. *Hardsyssel Årbog* 50 (1956) 150–83.

* Hvis intet andet er anført, er trykkestedet København.

Schiørring, Nils (ed.) *Selma Nielsens viser. Et repertoire af folkelige sange fra det 19. århundredes slutning*. 188 s. DFM 66.

1957

Bødker, Laurits »The Brave Tailor in Danish Tradition«. *Studies in Folklore, in honor of Stith Thompson*. Bloomington, 1–23.

Ellekilde, Hans »De kloge koner i Tjørnehoved«. *Præstø Årbog* N.R. 5:1 (1957) 5–58.

Hansen, H. P. *Syner og varsler. Parapsykologiske fænomener*. 259 s. *English summary*.

Knudsen, Thorkild »Præmodal og pseudogregoriansk struktur i danske folkevisemelodier«. *Dansk Musiktidsskrift* 32 (1957) 63–68.

1958

Clausen, Karl *Dansk folkesang gennem 150 år*. 338 s.

Levinson, Niels *Folkeeventyr fra Vendsyssel*. Udgivet af Laurits Bødker. xvi + 312 s. DFM 68. *English summary*.

1959

Piø, Iørn *Skillsviserne om Christiansborg Slots brand 1884*. 60 s.

1959–60

Bæksted, Anders *Besættelsen i Tisted 1696–98*. I–II. vi + 570, vii + 300 s. DFM 69. *English summary*.

1960

Henningsen, Henning *Behøvling og hønsning. Indvielses- og optagelsesskikke i håndværkerlav*. 56 s.

Knudsen, Thorkild »Folk synger«. *Folkeminder* 1960 1–12.

1960–65

Danmarks gamle folkeviser X:2. Tekst-tillæg. Udgivet af Erik Dal og Iørn Piø. 429 s.

1961

Ellekilde, Hans *Danske Folkeminder. Udvalgte afhandlinger og artikler. Udg. på forfatterens halvfjerdsårsdag den 17. februar 1961*. 229 s.

Henningsen, Gustav »Kunsten at lyve lodret. Omkring en kommerciel indsamling af norske sømandsskrøner«. *Vestfold-Minne*. Tønsberg. (1961) 64–99 = »The Art of Perpendicular Lying – Concerning a Commercial Collecting of Norwegian Sailor's Tall Tales«. *Journal of the Folklore Institute* II:2 (1965) 180–219.

Henningsen, Henning *Crossing the Equator. Sailors' Baptism and Other Initiation Rites*. 324 s.

- Knudsen, Thorkild »Ingeborg Munchs viser«. *Folkeminder* (1961) 89–104.
- Knudsen, Thorkild »Model, type og variant«. *Dansk Musiktidsskrift* (1961) 79–92 = »Model, Typus und Variante«. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 10:2 (1961) 177–189.
- Holbek, Bengt (ed.) *Æsops levned og fabler. I–II. [I Facsimileudgave. (1961) II. Indledning og noter. (1962)]* vi s. + 184 bl., 299 s.

1962

- Knudsen, Thorkild »Arbejdsviser og danseviser«. i: *Nordisk Seminar i Folkedigtning*, s. 135–41. = »Arbeitslied und Tanzlied«. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 11 (1962) 185–88.
- Knudsen, Thorkild »Om sandhed i viserne«. i: *Nordisk Seminar i Folkedigtning*, s. 127–34.
- Nordisk seminar i folkedigtning. Ålborg 10.–11. september 1961*. Udgivet af Laurits Bødker. viii + 144 s.
- Stougård Hansen, Karen »Breve med folkeviser«. *Folkeminder* (1962) 122–136.

1963

- Brøndegaard, V. J. »Albatrossen og sømanden. Et kapitel af den maritime folklore«. *Handels- og Søfartsmuseets Årbog* 22 (1963) 11–147.
- Christensen, Nikolaj *Folkeeventyr fra Kær herred*. Udgivet af Laurits Bødker. Iviii + 316 s. *DFm* 73. *English summary*.
- Enevig, Anders *Prinser og vagabonder*. 133 s.
- Henningsen, Gustav »Det store skib og den store gård. ATT 1960 H og E«. *Folkeminder* (1963) 196–213 = »The Great Ship and the Great Farmhouse AT 1960 H and E«. *Journal of the Folklore Institute* III:1 (1963) 50–69.
- Piø, Iørn *Bank under bordet eller fem små kapitler af dagliglivets overtro*. 85 s.
- »Folkedigtning«. i: *Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. I*, 139–170.
- »Folketro«. i: *Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. I*, 171–208.

1963 ff

- Nord-Nytt*. Udgivet af Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe (NEFA).

1963–64

- Steensberg, Axel (ed.) *Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. I–II*. 682 + 720 s.

1964

- Bødker, Laurits i samarbejde med Brynjulf Alver, Bengt Holbek & Leea Virtanen *The Nordic Riddle: Terminology and bibliography*. 101 s.

Henningsen, Henning *Rus, deposits og pennalismе. Indvielsesskikke blandt studenter og skoleelever*. Christiansfeld. 69 s.

Stougård Hansen, Karen (ed.) *Gamle viser i folkemunde*. Århus. 79 s.

1965

Bødker, Laurits *Folk Literature (Germanic)*. 365 s. (*International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore II*).

Kaas Nielsen, Erik *Det lille folk*. 126 s.

1966

Holbek, Bengt *Jeppe Aakjær. Jyske Folkeminder*. DFM 76. 264 s.

Jacobsen, J. C. *Danske domme i trolddomssager i øverste instans. Indledning og kommentar*. 329 s.

Piø, Iørn *Folkeminder og traditionsforskning*. 81 s.

1967

Holbek, Bengt & Iørn Piø *Fabeldyr og sagnfolk*. 512 s.

Nielsen, Svend »Skillingsviser udsendt af familien Tribler i perioden 1812–42«. *Folkeminder* (1967) 167–198.

1968

Clausen, Karl *Folkevisе og nymodens sang i Napoleonstiden. Bidrag til en slesvigsk sanghistorie efter aktstykker og håndskrevne viser, samtidige sangbøger, mundtlig overlevering. Bind I. Introduktion. Sangens kår i et slesvigsk sogn*. 130 s. DFM 78. German summary.

Lundbo Levy, Jette *Hans i vadestøvlerne. En studie i mundtlig fortælle teknik*. 152 s. DFM 79. English summary.

1969

Henningsen, Gustav »Hekseforfølgelser«. i *Dagligliv i Danmark 1620–1720*. s. 353–376.

Henningsen, Gustav »Trolddom og hemmelige kunster«. i *Dagligliv i Danmark 1620–1720*. s. 161–196.

Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år. [Af] Iver Kjær og Bengt Holbek. 335 s.

Piø, Iørn »Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition. I. DgFT 33 Germand Gladensvend og DgFT 60 Valravnen«. *Danske Studier* (1969) 48–71.

– *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren*. 126 s. + 6 upag. bl.

Steensberg, Axel (ed.) *Dagligliv i Danmark 1620–1720*. 761 s.

Studieplan for nordisk folkemindedevidenskab i København. i: *Studiehåndbog for det filosofiske fakultet*, (1969).

1969–70

DFS-Information. Udgivet af Dansk Folkemindesamling.

1970

- Biering, Karsten *Bidrag til belysning af amatørteaterforhold i Danmark. En traditions- og organisationshistorisk redegørelse.* 138 s.
- Holbek, Bengt (ed.) *Eventyrindex.* 214 s.
- Piø, Iørn »Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition II. DgFT 38 Agnete og havmanden«. *Danske Studier* (1970) 24–51.
- Rørbye, Birgitte *Mediaforskning og traditionsforskning. Et studium af ugebladsnoveller med kærlighedstema.* 225 s.

1971

- Alver, Bente Gullveig »Henning Frederik Feilberg«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 225–238.
- Biographia. Nordic Folklorists of the Past. Studies in honour of Jouko Hautala* 27.6.1970. Ed. board: Dag Strömbäck, Brynjulf Alver, Bengt Holbek, Lea Virtanen. 452 s.
- Bregenhøj, Carsten *Etnologisk interviewteknik.* 88 s.
- Børthy, Lissa »Ferdinand Ohrt«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 297–311.
- Holbek, Bengt »Axel Olrik«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 259–296 = (på dansk) »Axel Olrik«. *Danske Studier* (1972) 87–116.
- »Evald Tang Kristensen«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 239–243.
- Knudsen, Thorkild »Evald Tang Kristensen«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 243–257.
- Nord-Nytt* 1 (1971).
- Piø, Iørn *Folkeminder og traditionsforskning.* 2. forøgede udgave. 100 s.
- »Svend Grundtvig«. i: *Biographica. Nordic Folklorists of the Past.* s. 189–224. = (på dansk) »Svend Grundtvig og hans folkloristiske arbejdsmetode«. *Danske Studier* (1971) 91–120.
- Rossel, Sven *Den litterære vise i folketraditionen.* 268 s. DFm 81.
- Steensberg, Axel (ed.) *Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede. 1720–1790.* 693 s.
- Studieplan for europæisk etnologi i København.* i: *Studiehåndbog for det filosofiske fakultet,* (1971).

1971 ff

- FMH-Information.* Udgivet af Folkemusikhuset i Hoager.

1972

- Holbek, Bengt »Strukturalisme og folkloristik«. *Folk og Kultur* (1972) 51–64. *Konferensforelæsnings 1969–1971.* [Institut for Folkemindevidenskab]. 85 s.
- Mathiesen, Eske K. »Målsætning for studiet af nyere folkekultur« i: *Konferensforelæsnings 1969–1971.* s. 48–61.
- Rørbye, Birgitte »Det sker jo sommetider, at jeg oplever ting«. *Folk og Kultur* (1972) 85–94.

- »Massemedium, kulturformidling og kulturkonsumtion, belyst som folkloristisk arbejdsfelt«. i: *Konferensforelæsninger 1969–1971*. s. 75–85.

1972 ff

DFS-Nyt. Udgivet af Dansk Folkemindesamling.

Folk og Kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder.

1973

Biering, Karsten »Folkelig lægekunst på Løgstøregnen – Haaning-slægten og dens behandlingsmetoder gennem ca. 100 år«. *Folk og Kultur* (1973) 31–57.

Henningsen, Gustav »Etnografi og inkvisition«. *Jordens Folk* 9:2 (1973) 66–83.

Nielsen, Svend »Om Maren Ole og hendes viser«. *Folk og Kultur* (1973) 87–112.

Piø, Iørn *Den lille overtro. Håndbog om hverdagens magi*. 302 s.

Rørbye, Birgitte »Etnologi og samfund«. *Fortid og Nutid* (1973).

Bibliografier og bibliografiske oversigter

Bibliografi over dansk folkekultur 1955–1959. Ved L. Bødker, B. Holbek, H. Rasmussen. 1957–61. 231 s.

Bibliografi over dansk folkekultur 1960–1964. Ved G. Henningsen, B. Holbek, H. Rasmussen. 1962–66. 275 s.

Bibliografi over H. P. Hansens trykte arbejder. [Ved] Vagn Lindebo Hansen & Hanne Arendt. Herning. 1970. 74 s.

Dal, Erik »Die heutige Volksliedforschung in Skandinavien«. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 10 (1964) 332–352.

Henningsen, Gustav »Bibliografi 1913–1960«. i: Hans Ellekilde *Danske folkeminder. Udvalgte afhandlinger og artikler*. 1961. s. 215–229.

Holbek, Bengt »Litteratur om folkeminder 1954–1961«. *Fortid og Nutid* 21 (1963) 433–451.

Lægdsmand, Karsten *Bibliografi for folkelivsforskere. Med særlig henblik på de materielle kulturprodukter og næringslivet*. 1968. 432 s.

NEFA dokumentation. 1971 ff.

Nielsen, Erik Kaas »Børnetradition – en litteraturoversigt«. *Nord-Nytt* 1 (1971) 60–64.

Nordisk folkedigtning og folkemusik. Inventering og originalmateriale i nordiske institutioner. 1972. 192 s.

Piø, Iørn »Dansk folkekultur«. i: Axel Andersen & Knud Sandvej (ed.) *Fagbøgenes hvor-står-det?* 1971. s. 210–233.

Rørbye, Birgitte »Kan børnene fortælle os noget? *Folk og Kultur* (1973) 156–159.

Schmidt, August F. *Bibliografi. Udgivet i anledning af forfatterens 60-års dag den 4. august 1959*. 1959. 36 s.

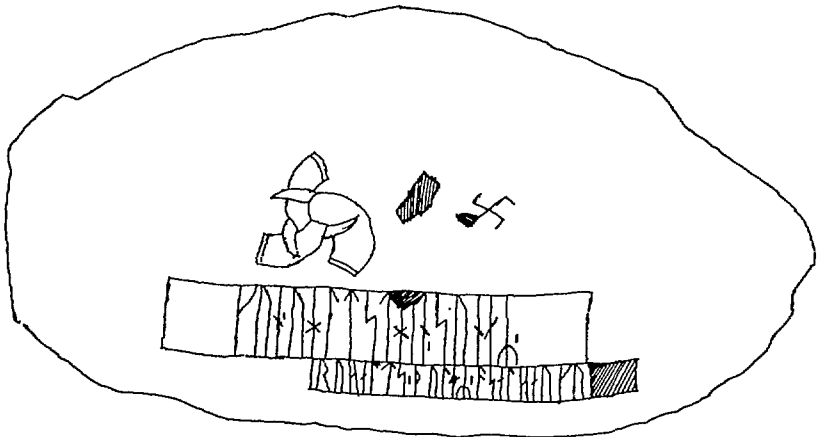
»Volkskunde in Dänemark 1955–1964. Eine bibliographische Übersicht«. [Ved] Bengt Holbek & Holger Rasmussen. *Hessische Blätter für Volkskunde* 57 (1966) 215–238.

Mindre bidrag

RASKSTYDNING AF SNOLDELEV- INDSKRIFTEN

Snoldelev-stenen blev kendt kort efter aar 1800. I 1811 skænkede provst Rachlou den til Oldsagskommissionen, og den blev opstillet i Rundetaarn. Runerne er tydelige, de i anden linie mindre end i første; en afflisning har fjernet den højre bistav paa t i s t a i n, og en lidt større afskalning har ødelagt indskriftens sidste rune, saa der kun er bevaret lidt af venstre bistav.¹ Stenen har denne indskrift:

kun ualtstain sunar
ruhalts þular asalhauku(m)

Runeindskriften. Efter H. G. Salmons tegning.²

Skønt runerne som nævnt er tydelige, voldte tolkningen af indskriften store vanskeligheder, fordi den indeholder to runer fra 24 tegns futharken: H h og *A (gengives saaledes til forskel fra † a), og den ældre futhark var paa denne tid ikke tydet.

Snoldelev-stenen blev udførligt behandlet i en afhandling 1812;³ i det første afsnit gjorde Børge Thorlacius rede for fundhistorien, det andet er skrevet af Danske Studier 1974 (februar)

hans fader Skule Thorlacius, der tolkede runeindskriften og symbolerne. De var begge klassiske filologer, men beskæftigede sig ogsaa med islandsk filologi (bl. a. Heimskringla-udgaven).

Børge Thorlacius skriver om runerne, at skønt de er tydelige og rene, saa møder læsningen »næsten uoverstigelige Vanskeligheder«, og at »Commissionens runckyndige Medlem Hr. Captain og Ridder Abrahamson læste dem efter de første Commissionen tilstillede Tegninger saaledes:

Kun uh Ltsthin Sunar Irunalts. þular Osaln auk u (þis).
 3: Kun og Litsteen Irunalts Sønner. Thular, Osaln huggede (dette)."

Efter at der var indsendt nyere tegninger, og Abrahamson havde anstillet nøjere undersøgelser, har han givet en ny forklaring, som aftrykkes p. 287-91. Han læser nu:

Kun uh ltsthin, sunar Runalts, þular.... »Kunug lod (hugge, riste) Stenen, Runalts Sønner, Taler....«

Han tilføjer: »Af de sidste 10 Runer kan jeg ingen Mening faae ud.«

Den eneste forskel i læsningen er, at han nu er blevet klar over, at strengen foran i anden linie er en rammestreg. Hindringen for læsningen er to gamle runeformer, H og * , der forekommer hver to gange i indskriften. * er i 16 tegns futharken tegn for h og læses saaledes. Om H skriver Abrahamson: »Denne usædvanlige Rune holder jeg for at bemærke N. Den findes hos Gørans. paa den ældgamle Steen No. 361, ogsaa paa 395. Ogsaa paa Leerager Stenen hos Worm findes den.«⁴

Skule Thorlacius læser begyndelsen *Gunvald Steinsoner*; denne tilsyneladende rimelige læsning naar han til ved at antage, at * er en stungen i-rune; »i Navnet Gunvald maa den læses som a; men i Steinsoner som e, da det er i Runologien bekjendt, at † kan læses baade som a og e, ligesom Sproget udfordrer det« (l. c. p. 294). I den følgende del af indskriften opererer han med venderuner, omsatte runer og forkerte runer. I þular staar † for † , og han finder her ordet *dotter* (l. c. p. 298). Slutningen ukuk er omstillet og fejlristet for kumli (l. c. p. 307). Hans tolkning bliver »Gunvald Steenson (og) Rune Hjaltesdotter ejer Stenen i (paa) Gravhøjen« (l. c. p. 308).⁵

I 1820 forsøgte Finn Magnussen en tolkning.⁶ Han anser h-runen for en binderune ki og forandrer a-runen † til en stungen i-rune: $\text{H} \text{†} \text{†} \text{Y} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†}$, silgi juku, sylgi hjuggu. Han tyder indskriften saaledes: *Konúngr lét stein. Synir Rógialds þular á sylgi hiuggu*. Ordet *sylgr* betyder »Drik og Drikkegilde eller Gilde overhoved«. Stedet synes at have haft denne navn som »Offer- og Gildes-Plads«, og ordet er vel endnu bevaret i Sylshøj (den høj, som stenen blev fundet ved).

Det var fundet af Kallerup-stenen (DR 250 Høje Taastrup) i 1827, der blev anledning til, at Rask kom til at beskæftige sig med indskriften paa Snoldelev-stenen. I sin dagbog, Ny kgl. Sml. 839^{ek}, 8°, har han under juni 1828 noteret:

»Jeg var med Thomsen, Magnussen og Werlauf ude at se på Kallerup-stenen, og opdagede ogsaa virkelig Læsningen på den, især ved Hjælp af Hr. Tofts Afskrift, studerede i den Anledning en Del på Runerne, og udfandt Læsningen på Snoldelev-stenen og den angels. Guldring samt Begyndelsen af den kymriske« (II bl. 36).

I Rasks efterladte papirer, Ny kgl. Sml. 149 f, 4°, findes et blad med afteg-

ning af runerne paa de to stene.⁷ Kallerup har ligesom Snoldelev de to gamle runeformer $\mathcal{H}$ og $\ast$. Under Snoldelev skriver Rask: » $\mathcal{H}$ er vel H og det sidste Ord således måske *Haugur* eller *Haugum*. $\ast$ synes at betyde E i $\mathcal{H}$ $\uparrow$ $\ast$ $\mathcal{H}$.
Stein, Steinn.«

Indskriften gengives saaledes: *Gunnveldssteinn sunar Róhalds, þular á Salhaugu.*

Kallerup læses: *Hornebure* – (*bore-*, *borre*) *steinn sviðings*.⁸

Rask har i et efterladt manuskript fra o. 1824 givet en tydning af 24 tegns futharken,⁹ og han har derfor kunnet bestemme runen $\mathcal{H}$ som tegn for h. $\ast$ forekommer først i senurnordiske runeindskrifter som Björketorp og Gummarp; der var kendte, men ikke tydet. Rask kan have ræsonneret saaledes, at naar h betegnedes ved $\mathcal{H}$, kunde $\ast$ ikke have denne lydvardi; han kan ogsaa ud fra tegnets forekomst have sluttet, at det maatte betegne en vokal. Naar han vælger e, der giver samme skrivemaade som i isl. *steinn*, og ikke a, saa ordet fik den sædvanlige runiske form *stain* og navnet det velkendte efterled *-valdr*, kan det være, fordi Snoldelev ogsaa har $\mathcal{H}$ til betegnelse af a.

Med Rasks bestemmelse af de to tegn er der for første gang givet en rimelig og tilnærmelsesvis rigtig tydning, helt forskellig fra de fantastiske forsøg, der byggede paa den urigtige læsning af de to gamle runeformer.

Først N. M. Petersen læser $\ast$ som a, men med en paafaldende formulering: »mærkelig er Runen $\ast$ (for $\mathcal{H}$) med Betydning af a«, d.v.s. han maa have anset runen for en stungen i-rune med værdien a, ikke for en sideform til a-runen $\mathcal{H}$. Med rigtig supplering af den sidste rune er hans læsning

*Gunvaltstain sunar Ruhalds þular osalhauku(m).*¹⁰

Karl Martin Nielsen.

Noter

(1) Se det uoptrukne foto i Jacobsen & Moltke, *Danmarks Runeindskrifter*. Atlas, fig. 596, Wimmer, *De danske Runemindesmærker*, II, p. 340 f. – (2) Tegningen, der findes i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv, har paa skriften »Copie af Provst Rachlows Runestein, mig meddelt af hr. Propr. Carlsen til Gamle Kiøge Gaard«. Den dateres i *Danmarks Runeindskrifter* til 1811. – (3) *Antiqvariske Annaler*, I, p. 278–322, kobberstik tab. IV, fig. 3. Om stikket oplyser Børge Thorlacius: »Stikningen er foranstaltet ved Sammenligning af Stenen selv med de 3 Tegninger af den, som ere Commissionen meddeelte, de 2de af Hr. Justitsraad S. Thorlacius, (der havde faaet den ene tilsendt af Pastor Knudsen, den anden af Provst Rachlou,) og den 3die, der fulgde med Eierens Indberetning til Commissionen.« Stikket adskiller sig fra Salmons tegning ved ikke at angive afflisningen i t-runen og ved at have en større afstand mellem u-runen og afskalningen; dennes begyndelse er ikke som paa tegningen markeret ved en streg, der ligner en runestav. – (4) Nr. 361 er den urnordiske Mjöjebro-sten, Lerager den senurnordiske Björketorp-sten. Bautil nr. 395 er Vaksala kyrka, *Upplands Runinnskrifter*, nr. 961. Runen er en b-rune (i u b i r). – (5) Paa stikket er der ingen rune efter u, paa Salmons tegning kan der læses et k. u k u k omsættes til k u k u, det andet k antages at være en levning af m, det andet u kan være fejlristning for li. Tolkningen

betegnes af N. M. Petersen, *Danmarks Historie i Hedenold*, III (1837), p. 363 som »saa kunstlet, at den kan tjene til Exempel paa, hvorledes Runer ikke maa læses«. — (6) *Antiqvariske Annaler*, III, p. 204–07. — (7) Rask har antagelig undersøgt Snoldelev-stenen, som var opstillet i Rundetaarn; t-runen har urigtigt to bistave paa venstre side. — (8) Under indskriften staar: »Tilnavnet *Sviðings* eller i No. *Sviðingr* behøver ikke at være det isl. *sviðingr*, men kan være af *sviðr* = *svinnr*, og altså enstydigt med *snillingr*.« Denne forklaring har Rask senere fremsat paa tryk, se Wimmer, *De danske Runemindesmærker*, II, p. 337. — (9) Se *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*, 1971, p. 126 ff. — (10) *Danmarks Historie i Hedenold*, III (1837), p. 363 f. I 2. opl. (1855), p. 273 gives samme forklaring af runen; i en note til indskriften (p. 272) staar »Heri er den sædvanlige Rune for h brugt til at betegne a.« I N. M. Petersens runologiske samlinger, Ny kgl. Sml. 779^c, 4°, findes et manuskript, et udkast til afsnittet; her mangler forklaringen af runen under Snoldelev, men under Kallerup staar: »ogsaa paa den findes den særegne Rune * for a«. I manuskriptet citeres Liljegrens læsning, Run-Urkunder, nr. 1474: *Kunvalt stain. sunar. Runhals. þular. o salhauku*. I disse samlinger findes to kalkeringer af Snoldelev-stenen, den ene efter kobberstikket, men med en ændring af afskalningen, saaledes at der kan læses en m-rune.

SLUTNINGEN AF KONG ABELS FORORDNING I
NY KGL. SML. 70 r, 8°

Der findes i Det kgl. Bibliotek i København to håndskrevne danske kogeboøger, den ene fra begyndelsen af det 14. århundrede, den anden fra ca. 1400, som i det væsentlige stemmer overens, og som sandsynligvis går tilbage til samme kilde.¹ Den ældste kogebo (25 opskrifter) findes i et blandingshåndskrift (Ny kgl. Sml. 66,8^o), som foruden kogeboen indeholder et brudstykke af Skånske kirkelov², Harpestrengs to urteboøger³ samt en stenbo³. Skriveren har navngivet sig som *frater kanutus yuul*, munk i Sorø kloster omkring 1300; han omtales i Sorø klostres gavebog 1310.

Den lidt yngre kogebo (31 opskrifter) findes i et pergamenthåndskrift bestående af 5 blade (Ny kgl. Sml. 70 r, 8°). Vi kender ikke skriverens navn. Dette håndskrift indeholder en fuldstændig kogebo (bl. 1 v–5 v)⁴ og er ikke – som en nutidig indbinding med trykt titel lader formode – fragmenter af en dansk kogebo. Fragmentarisk er derimod teksten på bl. 1 r, skrevet med samme hånd som kogeboen. Det er slutningen af kong Abels forordning af 1251, trykt af P. Kofod Ancher efter Stockh. C 41³ og af Erik Kroman⁶ efter samme håndskrift, men med den nu manglende slutning efter Kofod Anchers tryk. Marius Kristensen antager, at kogeboens bl. 1 r er den manglende slutning⁷.

Slutningen af kong Abels forordning som findes på bl. 1 r i kogeboen lyder således:

takær kunæ mæt wald. han scal mistæ siin hals. oc cunæ fyrtiugh marc at
boot. oc kung hans houæth loot Thiuuæ scul hængis. oc opænbar røuær sinæ

hals mistæ oc kung hauæ theræ houath loot Hwa sum gær i annæn manz hws mæt v fyrmd mistær han thæræ innæ. hand. æth footh hin fæær æi boot Hwo sum sættær wæth æth waræ. for annæns manz døth⁸. thær æi for wnnæn ær a thingi. han giald kung fyrtiugh mark. oc hwær thær. i til ful thre marc. af nokær skip broth man kær a bondæ. wæri siic mæth hæræz næuænd Sæcthær vmboz man ænnæn man for goz thær skipbroth mistæ. æftær the æræ burth. wæri siic mæth tolf mæn eth Hwo sum takær annæns manz kunæ til siic. oc hauær i hoor. wrthær han forwunæn⁹ gialdæ hin siin houæth loot. oc hans⁹ hals wæræ i kungæs wald.

Håndskriftets (Ny kgl. Sml. 70 r) sider er linjerede: 22 linjer på hvert blad, nederst bl. 1 r står en tilføjelse med senere hånd: »Ennde paa denne konng Walldemors Lough,« denne hånd har ligeledes tilføjet følgende i C 41: »Første Bogh« (bl. 3 r), »Anndenn Bogh« (bl. 24 r) og »Tredij Bogh« (bl. 59 r).

Som ovenfor omtalt begynder kogebogen øverst bl. 1 v og slutter bl. 5 v, l. 13. Linjerne 14 og 15 er en utydelig tilføjelse med kursivskrift fra ca. 1400, kun ordene »...perdon tetragramaton ...« kan læses. Nederst på siden er et skriftbånd med en delvis ulæselig skrift (samtidig med hovedhånden). Læst under kvartsllys kan nogle få ord tydes:

1. linje: ... bene wlt legere ... legenda videre

2. linje: nam legitur ... us ... us

Hvert blad har rammelinjer, som afgrænser columnen (»klummen«), hvis størrelse er 10,5 cm × 7,8 cm. Der skrives ikke på klummens første linje. Bladstørrelse: 13 cm × 11 cm. Bladene bærer ikke nummer eller kustode, men nederst bl. 1 v står signaturen X i rød firkantet ramme.

Alle koge bogens blade er løse, men ved en nyere indbinding klistret sammen, dog har man byttet bl. 3 og 4 om. Der skal læses: bl. 1, 2, 4, 3, 5.

Kofod Ancher meddeler i sin fortale til bd. II af *Dansk Lov-Historie*, 1776, at han har afskrevet teksten (kong Abels forordning) »af en Haandskreven Jydsk Lov i det Stockholmske Archiv, C 41, hvor den følger strax efter Lov-Bogen, uden særdeles Titel, skreven med samme Haand.« Historikeren Kofod Ancher omtaler ikke kogebogen, som følger umiddelbart efter kong Abels forordning og som er skrevet med samme hånd.

C 41 er et pergamenthåndskrift indeholdende Jyske lov og kong Abels forordning (undtagen slutningen). Håndskriftet er indbundet i et træbind overtrukket med brunt skind, indbindingen kan ikke tidsfæstes nærmere. Forpermen har 4 metalbeslag (det 5. er tabt), bagpermen har 5 beslag samt resterne af 2 spænder.

Håndskriftet består af 82 blade, hvoraf et enkelt – bl. 8 – er delvis bortrevet. Siderne er linjerede: 22 linjer på hvert blad. Hvert blad har rammelinjer, som afgrænser klummen, hvis størrelse er 10,5 × 7,8 cm. Der skrives ikke på klummens første linje. Bladstørrelse: 15 cm × 11,3 cm, herved afviger C 41 fra koge bogens bladstørrelse, idet C 41 har bevarede rammehuller i kanten, hvorimod kogebogen er blevet beskåret.

C 41 består af 10 læg, fra og med læg VII bærer håndskriftet lægnumre (i rød firkantet ramme): bl. 54 v med lægnr. VII, bl. 66 v med lægnr. VIII og

bl. 75 med lægnr. IX. Kogebogens bl. 1 v har som tidligere omtalt lægnr. X, som således følger efter C 41's lægnr. IX.

Jyske lov slutter bl. 81 r, l. 14, slutningen af linjen samt l. 15 er en efterskrift (med rødt blæk): »In nomine domini explicit iste liber etc.,« herefter følger forordningen l. 16–82 v, sluttende med »Hwo sum«, der fortsættes af »takær kunæ mæt wald« Ny kgl. Sml. 70 r, bl. 1 r.

Fælles kendetegn for de to håndskrifter er endvidere:

1. slutningen af kong Abels forordning i kogebogen har samme røde interpunktionstegn som C 41,
2. de høje bogstaver er i begge håndskrifers første linjer (klummens 2. linje) udstyret med forlængede prydstreger pyntet med rødt,
3. begge håndskrifter er forsynet med et væld af små pennetegninger, der grupperer sig omkring de høje bogstavers prydstreger: ungpigeportrætter, mandsportrætter, dyrehoveder, fisk, hænder osv.

C 41 og Ny kgl. Sml. 70 r udgjorde et hele, da Kofod Ancher to-tre år før 1776 opholdt sig i Stockholm for at afskrive bl. a. dette håndskrift. Ca. 1842 er kogebogen kommet i Chr. Molbechs private eje¹⁰. Håndskriftet må være skåret fra hinanden mellem ca. 1774 og ca. 1842.

Som antaget af Marius Kristensen og dokumenteret i det foregående er slutningen af kong Abels forordning af 1251 ikke tabt, og overleveringen er her efter, at håndskriftet C 41 indtil tidsrummet mellem ca. 1774 og ca. 1842 indeholdt: Jyske lov, kong Abels forordning samt en kogebog.

Lovhåndskriftet dateres af Peter Skautrup til »ca. 1400«¹¹ og af Erik Kroman til »beg. af 15. årh.«¹²

Med hensyn til datering af kogebogen har forskerne – uden i øvrigt at dokumentere deres påstande – fremsat varierende forslag. Chr. Molbech mener, at håndskriftet »er formodentlig skrevet i første Halvdel eller henimod Midten af 14de Aarhundrede«¹³. Marius Kristensen skriver bl. a. følgende: »Skriften er fra det 14. årh., snarest fra den sidste halvdel af dette«¹⁴, medens han i *Midtaldnerens kogekunst og Danmark* formoder, at kogebogen er »næppe 50 år yngre end 1300«¹⁵.

Ved dateringen er man henvist til hvad det sproglige og palæografiske materiale kan bringe for dagen, pennetegningerne kunne have givet et fingerpeg, men de er tilstrækkelig ukarakteristiske til, at man ved hjælp af f. eks. portrætternes hovedbeklædning kan udlede noget årstal. Tegningerne er formodentlig en senere tilføjelse.

Sprogformen peger ikke ud over ældre middeldansk periode. Postvokalisk *p*, *k*, *t* er bevaret, der skelnes undtagelsesløst mellem *t:th* i forlyd, spirantsvækkelser er endnu ikke betegnet (undt. *sauth*), kort *i*, *y*, *u* er bevaret i ord, der er modtagelige for yngre middeldansk lydåbning, *ā* > *ō* kun efter postkonsonantisk *w*, 4 gange skrives *swo* som modsvares af et tilsvarende antal med skrevet *a* (*swa*). Diftongen *iu* er bevaret, ligeledes diftongen *ia* som tidligt viser overgang til *ie*, dog kunne sidstnævnte med rette henføres under jyske træk, hvor *ia* kan bevares¹⁶. For substantivernes vedkommende foreligger i nom./akk. pluralis former uden *-r*: *vkæ*, *kiarnæ*, *stykki*, i formerne: *gløthæ*, *ærtæ* (fem. i-st.) er mangel af *-r* et jysk træk.

Af de træk der traditionelt henregnes som specielt jyske i ældre middeldansk

periode er de mest markante i kgebogen apokopen (i to-stav. ord): *steek* inf., *loot* pl., og den dermed forbundne omvendte skrivemåde (falsk *æ*)¹⁷: *brøthæ* sing., *watnæ* sing. Ser man på sprogpræget som helhed må det erkendes, at de jyske træk forekommer spredt og tilfældigt. Sprogformen må i det væsentlige være forlæggets, og det vil være rimeligt at antage, at de jyske træk skyldes skriveren.

De middelnedertysk låneord og fremmedordene tilhører i kgebogen et bestemt lag i ordforrådet, nemlig det rent faglige område. Fremkomsten af disse kan være overtaget direkte fra forlægget og betyder ikke, at de er blevet gængse i sproget.

Det palæografiske materiale viser en blanding af ældre og yngre træk¹⁸. Af ældre træk skal følgende fremhæves: øverste bue i *a* er åben, medens *æ* har en enkelt bue til venstre med en *e*-tøddel øverst til højre. Modsætningsforholdet mellem dobbeltbuet *a* og enkeltbuet *æ* kendes fra andre håndskrifter, f. eks. en norsk hirdskrå, Codex Tunsbergensis, Ny kgl. Sml. 1642,4°, fra ca. 1320¹⁹, og Jyske lov, AM 26,8°, 2. halvdel af 14. århundrede²⁰. Det korte *s*, der skrives lukket som et arabisk ottetal, anvendes kun i udlyd, *z* har tværstreg, former uden tværstreg samt med underlængde vinder først indpas i yngre gotisk skrift.

Af interesse for dateringen er de nyere træk: der anvendes undtagelsesløst det runde *d*, reglerne for brugen af *r*-rotunda er i opløsning, nederste bue i *g* er åben. Der forekommer undertiden lodret hårstreg ved skulderstregen af *r*, dette diakritiske tegn er ifølge Erik Kroman (mundtlig såvel som skriftlig meddelelse) et lån fra kursivskriften, hvor det kommer frem omkring 1420. Af daterede håndskrifter fra årene lige før og efter 1400 har jeg konstateret hårstreg ved *r* i Stockh. B 72 (1414). Gælder navnlig dette sidste træk som kriterium for et forholdsvis ungt håndskrift (og det gør det indtil andet bevises), da kan man ikke komme dateringen af håndskrifterne (C 41 og Ny kgl. Sml. 70 r) nærmere end til tiårene omkring 1440.

Efterskrift. Karl Martin Nielsen har spurgt Institut for græsk og latinsk middelalderfilologi, om det ufuldstændige skriververs kendes andetsteds fra, og har fra professor, dr. phil. Jan Pinborg modtaget følgende oplysning: »Desværre kender vi ikke den fuldstændige ordlyd af Deres skriververs. Men iflg. Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum*, Göttingen 1959, initium 15396 findes der i Ms. Praha, Metr. Kap. 1532 (s. XIV) f. 47 følgende incipit, der ser ud til at passe: Qui bene vult legere, debet ante legenda videre.«

Endvidere har lektor Iver Kjær oplyst: »Det ser stærkt ud til at dreje sig om to leoninske vers med caesur og indrim. I Cod. Harl. 1587 i British Museum findes fol. 109^v følgende: Qui bene vult legere, velit ante legenda videre. Nam legitur levius, lectio lecta prius. Citeret efter Hans Walther: *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters* (Carmina medii aevi posterioris latina II/4) Teil 4, Göttingen 1966 nr. 23855.«

De levnedte rester af skriveverset giver ingen holdepunkter for at tage stilling til forskellen mellem *debet* og *velit* i første vers; sidste ord i andet vers (*prius*) er utydeligt, kun *-us* kan læses med sikkerhed, næstsidste ord i dette vers ender på *-sa* (*a* er defekt), iflg. Hans Walther, *l. c.*, nr. 29090, findes en anden version af dette vers i Bensaŋod Cod. 94 f. 145^v: nam legitur melius lectio visa

prius. Ud fra disse versioner skulle det være muligt at rekonstruere skriververset i kgebogen således:

Qui bene vlt legere, debet (velit) ante legenda videre.

Nam legitur levius lectio visa prius.

Hanne Regnar

Noter

(1) Følgende meddelelse er et resultat af en emneopgave »En gammel dansk kgebog« hos Karl Martin Nielsen. – (2) Trykt i P. G. Thorsens udgave af Skånske lov, 1853, p. 259–64. – (3) Håndskriftet er (med undtagelse af lovstykket) udgivet af Chr. Molbech *Henrik Harpestrængs Lægebog*, 1826, og af Marius Kristensen *Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kgebøger*, 1908–20. – (4) Kgebogen er første gang trykt af Chr. Molbech i *Historisk Tidsskrift* V, 1844, p. 537–546, og senere af Marius Kristensen *I. c.*, p. 215–20. – (5) *Dansk Lov-Historie* II, 1776, p. 548–49. – (6) *Den danske rigsgivning indtil 1400*, 1971, p. 47–49. – (7) *L. c.*, p. LXXXVIII. Se også Lauritz Nielsen *Danmarks middelalderlige Haandskrifter*, 1937, p. 152. – (8) Over *h* findes en udvisket prik, som muligvis er en rasur; Kofod Anchers transskription: *døthær*. – (9) Der er en sammensyet rift i pergamentet som skiller *u* og *n* i *wunæn*, og et *ha* og *hans*. – (10) Molbech *I. c.*, p. 537.

(11) *Danmarks gamle Landskabslove* II, 1933, p. XXVI. – (12) *L. c.*, p. 47. – (13) *L. c.*, p. 538. – (14) *L. c.*, p. LXXXVII. – (15) *Nordisk tidsskrift*, 1912, p. 369. – (16) Johs Brøndum-Nielsen *Gammeldansk Grammatik* I, § 17,3. – (17) Johs. Brøndum-Nielsen *I. c.*, 1950, p. 421 f. – (18) Erik Kroman sætter skillelinjen mellem ældre og yngre gotik til ca. 1350, se *Nordisk Kultur*, bd. 28 A, Palæografi, 1943, p. 46. – (19) Didrik Arup Seip *Nordisk Kultur*, bd. 28 B, 1954, p. 109. – (20) Erik Kroman *Middelalderlig skrift*, 1951, fig. 23.

R A K K E R O G T O V

Der er to svære steder i DgF 47A, Elverskudsvisen efter opskriften i Karen Brahes folio: *raker och thuo* i str. 42 og *dy hyffue ruo* i str. 50 og 51. Det er i begge tilfælde det sidste ord, henholdsvis altså *thuo* og *ruo*, der volder kvaler, og vanskelighederne hænger i ret høj grad sammen med håndskriftets noget egenartede ortografi. I de gængse antologier og kommentarer klares disse tekststeder ved standardforklaringer, der i grunden ikke virker meget overbevisende, men som nok har erhvervet sig en vis autoritet ved den trofaste gentagelse. Der er det pudsige ved sagen, at standardforklaringen af *ruo* åbenbart er blevet forkert, fordi Kalkars ordbog gav en urigtig oplysning, som var let at finde, mens standardforklaringen af *thuo* er blevet forkert, fordi det var for svært at finde frem til Kalkars efter alt at dømme rigtige bestemmelse. Men herom senere.

Først ganske kort om de høje *ruo*. I ordforklaringerne til Prøve 1847 normaliserede Sv. Grundtvig til *Ru*, som han oversatte ved »Ligbaare«. I DgF IV.863 og 864 ændrede han normaliseringen til *rå*, der formelt er en lige så god mulighed; desværre havde han i denne forbindelse ikke anledning til at gøre rede for, hvilken betydning han nu tillagde ordet. Den udbredte standardforklaring

bygger på Kalkars [I.] *Ru* 3, »forhøjning under ligbåren (ligkisten)«, der forliges halvdårligt med den omstændighed, at *dy hyffue ruo* er pluralis, og endnu ringere med det forhold, at stalten Ingelil finder sin brudgoms lig ved at slå de hvide lin af de høje *ruo*, som altså efter denne forklaring skulle befinde sig under båren. Det bør nævnes, at Kalkar ved at henvise til artiklen *Ro(r)* selv har antydnet en vis tvivl. ODS III. *Ru* formoder, at *ru* egentlig betegner en »(opbygning med) dække, »himmel« ell. baldakin over en ligbaare ell. ligseng«, men artiklen lider under betydelig uafklarethed m.h.t. det etymologiske; det samme er tilfældet med den i supplementet til Söderwalls ordbog nyoprettede artikel *rof*, som ved antagelsen af betydningen »baldakin över likbår e.d.« bygger på formodningen i ODS. For en ordens skyld skal det bemærkes, at betydningen »baldakin over ligbåre« nok kan give mening i forbindelse med de hvide lin, men ikke besidder noget fortrin for standardforklaringen, når det gælder at gøre rede for, hvorfor der bruges pluralis.

En tilfredsstillende forklaring har *ruo* fået i Ella Jensens afhandling om den mandøiske *ru* i *Danske Folkemål XVI* (1949-52), s. 98-122, spec. s. 106-12 og 120. På grundlag af undersøgelser af dels ortografien i Karen Brahes folio, hvor hovedparten af belæggene findes, dels kilder til belysning af ældre tiders begravelsesskikke, når Ella Jensen til det resultat, at *ruo* kan tolkes som et til vn. *rōða* »stang« svarende ord, hvorefter *dy hyffue ruo* betegner »en Anordning over Båren til at bære et Klæde, som dækker Liget«. Da der sikkert er fare for, at folkevisens dyrkere ikke let vil finde på at søge til det nævnte tidsskrift for at få *ruo* forklaret, er det næppe overflødigt her at gøre opmærksom på Ella Jensens afhandling. Ved de bidrag, den giver til belysning af ortografien i Karen Brahes folio, har den tillige betydning for det følgende.

Herefter til nærværende undersøgelses egentlige emne, *raker och thuo*. Sammenhængen er sikkert velkendt, men bør vel trods alt genopfriskes:

Hr. Oluf er vendt dødsmerket hjem fra mødet med eleverkvinde. Da hans brud kommer for at fejre bryllup med ham, er han ikke mere i de levendes tal. Men ingen giver bruden underretning om sagens rette stilling, bryllupsceremonierne tager deres begyndelse, og da bruden spørger sin svigermoder om grunden til brudgommens fravær, får hun følgende svar:

40. »Buode med høg och saa med hund
daa er her Oluff y rosens-lund.«

hvertil hun bemærker:

41. »Haffuer hand nu kierer synn høg og syn hund,
ind hand haffuer synn vnge brud?

42. Wel hand helder ride med raker och thuo,
ind hand well sedde med hans brud y stuoffue?«

Grunden til Olufs fravær angives altså at være, at han er på jagt; at *ride med raker och thuo* må i sammenhængen fungere som en variant af den almindelige formel »ride med høg og (med) hund«.

Ordet *rakke* kendes i ældre dansk som betegnelse for »hund«, specielt »hundehvalp« eller »lille hund« (således navnlig i ordsprog). I artiklen *Hund, Kultur-*

historisk leksikon bd. VII, s. 64, medtager John Bernström *rakke* blandt de betydelser, der synes anvendt dels om hund i almindelighed, dels specielt om handyret i modsætning til hunnen. Et utvetydigt belæg på *rakke* i bet. »hanhund« findes vistnok ikke i danske tekster, men der er næppe grund til at bevivle Bernströms antagelse.

I folkeviserne er ordet ikke på langt nær så frekvent som *hund*, men det optræder dog hyppigt nok til at tillade den konstatering, at det her har de samme betydninger, som kendes fra andre kilder. Foruden de belæg, som følger ndf., kan nævnes *thi racker smaa* DgF 392, A 22, stalten *Elselilles smaa racker to* DgF 67, C 10 (mens B 10 har *dy hundde smaa*) og *racker smaa* C 12 og 13, og det ordsproglige *op daa voxer den racke / med huasse tander i mund* DgF 10, A 11 (og tilsvarende B 16, C 9 og G 19, mens D 9 og E 8 i stedet læser *hund*; jf. DgF 136, C 16). De gængse forklaringer af folkevisens *rakker*, fra Sv. Grundtvigs »Smaahunde« i Prøve 1847 og Axel Orlis »Hund, Jagthund« i folkeviserudvalget 1899 til Grüner Niensens og andres »Hanhunde«, er hver for sig rimelige nok.

Problemet er da blot at forklare *thuo*. Sv. Grundtvig normaliserede det i Prøve 1847 til *Tove*, som han oversatte ved »Hunde«, hvorefter syndesen *raker och thuo* altså skulle betyde »småhund og hunde«, en sammenstilling, der i al fald savner klar semantisk motivering; normaliseringen blev gentaget DgF IV 863, her uden oversættelse. Den nu almindelige forklaring er vist første gang givet af Grüner Nielsen, som i *Danske Folkeviser fra Riddersal og Borgestue* (1925) normaliserede syndesen til *Rakker og Tov* og oversatte den ved »Hanhunde og Tævehunde«, hvorved han opnåede at etablere en stilistisk prægnans, som Sv. Grundtvigs forklaring manglede. En særstilling indtager Marius Kristensens normalisering i *Danske Viser* VII (1930), s. 49: *rakker og to*; desværre oplyser Marius Kristensen ikke, hvilken betydning han vil tillægge *to*.

Sv. Grundtvigs og Grüner Nielsen stort set overensstemmende forklaringer må bygge på kontekstslutninger kombineret med den omstændighed, at *tov(e)* lydligt kan minde om *tæve*; men et *tov(e)* med betydningen »(tæve)hund« eller en sideform med o-vokalisme til *tæve* (eller evt. *tig*) kendes ikke. Forklaringerne har derfor ikke megen sandsynlighed for sig.

Ortografien i Karen Brahes folio er ikke det enkleste udgangspunkt for en identifikation af ordet *thuo*. Følgende forhold må tages i betragtning:

1°. Det initiale *th-* kan svare til gammelt *t-*, gammelt *th-* eller gammelt *thw-* jf. (med henvisning til bind og side i DgF): *thuo to*, num. (I.16), *thuog tog*, vb. præt. (I.135), *Thuolild Tovelil*, propr. (III.48); *thuong tung*, adj. (IV.124); *thuo to*, vaske, vb. (I.16).

2°. Kombinationen *-uo(-)* kan svare til gammelt langt eller kort *o*, langt eller (under særlige omstændigheder) kort *a* og kort *u*. En del materiale er anført i Ella Jensens afhandling s. 109. Her skal blot gives nogle få eksempler: *ruo ro*, sb. (IV.298), *ruo ro*, vb. (IV.456), *suott sot*, sb. (IV.226), *fruo fro*, glad, adj. (VII.91); *luofft loft*, sb. (IV.231); *ruo* (skibs)rå, sb. (II.240), *fruo frå*, spørge/spurgte, vb. (I.16; VII.90, 92), *luo lå*, vb. præt. (I.16); *suorten* sorten, adj. (I.18); *fuor fagre*, adj. plur. (IV.231); *tuogt tugt*, sb. (IV.400), *suock suk*, sb. (VII.89), *fuoll fugl*, sb. (VII.109).

3°. Men hertil kommer, at finalt *-uo* dels kan korrespondere med final vokal,

dels, om end sjældnere, med vokal + final konsonant. Den første mulighed er allerede tilstrækkeligt belyst ved de foregående eksempler. Den sidste illustreres f. eks. af *suo* sov, vb. præf. (II.419, 452).

4°. Endelig kan der på grund af apokoperingstendensen være tvivl om ordtypen: en- eller tostavellesord? F. eks. kan propriet Tove skrives både *Thuoe* og *Thuo* (III.54 f.) der skrives normalt *saadelbuo* olgn., »sadelbue« (II.65, 178; IV.32, 201); det *ruo*, som Ella Jensen har behandlet, må antages at korrespondere med et gammelt tostavellesord; ved siden af *luoffue* lue, sb. (IV.187) kan også *luo* forekomme (IV.201); og *stuoffue* stue, sb., der i vor tekst udgør rimordet, kan i sammensætningen »badstue« skrives *ba-stuo* (II.450).

Af de mange kombinationer, som herefter formelt er mulige, synes dog kun nogle få at kunne identificeres med ord, der kendes i dansk. Der kan være tale om de ord, som i moderne dansk er faldet sammen i *to*, nemlig num. *to* »vask« og sb. *to* »uld, hårlag m.m.«; om sb. *tog* »edeligt vidnesbyrd m.m.« (ODS I. *Tog*) eller om sb. *tog* »optog m.m.« (ODS II. *Tog* 2, jf. III. *Tog*); og endelig om sb. *tov* »reb«. Vb. *to*, sb. *to* og sb. *tog* »edeligt vidnesbyrd m.m.« kan ikke give mening i sammenhængen. Til overvejelse henstår da alene num. *to*, sb. *tog* »optog m.m.« og sb. *tov* (evt. pluralis *tove*). Den første mulighed ville kræve en – næppe meget betænkelig – tekstrettelse (til *raker thuo*). Om de to sidste gælder, at **thuoff* (hvis pluralis evt. **thuoffue*) muligvis ville være en mere normal stavemåde i dette håndskrift, jf. især, at den nærmeste, dog ikke fuldstændige parallel »skov« vistnok altid skrives *skuoff* (f. eks. II.177, 240, 312; IV.298), *skuoffue* »skove« (IV.246). Hertil er dog at sige, at typen med final vokal ikke holdes klart ude fra typen med vokal + final konsonant (eller fra typen med vokal + konsonant + endelsevokal, jf. ovf. om *luo* : *luoffue* lue og *-stuo* : *stuoffue* stue): ved siden af normalformer som *luo* »lå« og *sluo* »slog« findes *luoff* (II.451) og *sluoff* (II.96, 321; IV.399), og der kan skrives både *skuo* og *skuoff* »sko« (begge II.65), både *elskuo* (II.42) og *elskuoff* (IV.225) »elskov«. Altså tør det nok sluttes, at ortografien ikke udelukker nogen af de to sidst nævnte muligheder.

Til alt held skal valget mellem *to*, *tog* og *tov(e)* ikke træffes alene på grundlag af ortografien i Karen Brahes folio. Der kan til belysning af dem inddrages parallelt materiale fra andre håndskrifter.

Den tydeligste parallel findes i en af opskrifterne af DgF 56, Jomfruen i Fugleham. Flere opskrifter af denne vise lader os se digtets jeg ved skakspillet: hun leger med *racker och fiendde*, *rocker och finde* olgn., dvs. med tårne (*rok*, jf. ODS u. *rokere*) og bønner (jf. Kalkar *Finde*, Söderwall *finna* og DgF IV. 287). Opskrift D, fra Magdalena Barnewitz' håndskrift (der i Prøve 1847, s. 44, bestemmes som »næppe meget yngre end 1650«), har imidlertid en anden version, som rimeligvis bygger på misforståelse af skakspilsudtrykket, men i øvrigt giver god mening:

Stedmoderen har omskabt kongebørnene:

2. Di toe skaffte hun thill hiorte och hinde,
bad denom løbe för racker och toff:
hun skaffte mig thill saa liden en due,
bad mig hente min føde y skoffue.

Ligesom i Elverskudsvisen forekommer syndesen *racker och toff* i forbindelse med en jagtsituation, men den er her set under byttets synsvinkel. Det må noteres, at der ortografisk skelnes mellem num. *toe* og sb. *toff*. Lægger man vægt på dette håndskrift, udgår altså den første af de ovf. opregnede muligheder.

Af de to resterende kan den ene hente en formentlig udslaggivende støtte i DgF 502, Bejler i Lunden, som kun kendes fra Svanings håndskrift (if. Prøve 1847, s. 42, »fra sidste Halvdeel af de 16de Aarhundrede«). Visen begynder således:

1. Ridder tager høg, oc suenden tager hundt,
oc saa rider handt y grønne lundt.
Oc der sloe handt sine racker aff toff.
Oc endt fannger sagen goden ende.
2. Der sloe handt sine racker aff toff,
di løbe saa wilde gemmen rosens-skoff.

Meningen er tydeligvis, at rakkerne slippes løs (jf. ODS III. *slaa* 13.4). På vejen ud til jagtterrænet har de været ført i *tov*.

I moderne dansk betegner *tov* normalt et reb af betydelig sværhed, og anvendelsen af ordet *tov* om de liner, bånd eller snore, som hundene føres i, forekommer derfor lidt ejendommelig. Den er imidlertid ikke isoleret. Fra folkevisesprog kan nævnes endnu et eksempel, der på sin vis er mere slående, fordi der her ikke er tale om jagthunde, men om småhunde. I den version af DgF 67, Ridderen i Hjorteham, som indgår i Syvs udgave, hedder det først (E 13), at *de rakker smaa* spillede under jomfru Uselilles skind, og dernæst (E 14), at jomfru Uselille følger efter hjorten med sine *rakker i tove*.

Så vidt det har været mig muligt at konstatere, findes der i folkevischåndskrifter og -udgaver fra overleveringens første fase ikke mere relevant materiale end det her fremlagte. Dets vidnesbyrd lader sig sammenfatte på følgende måde: *thuo* i DgF 47A kan tolkes som *tov*, *toff* i DgF 56D kan vanskeligt læses som andet end *tov*, og læsningen *tov* i disse to tilfælde vinder øget sandsynlighed, ja næsten fuld sikkerhed, når den ses i lyset af DgF 502 (og DgF 67E).

Som antydet i indledningen falder den her givne forklaring sammen med, hvad Kalkar har forestillet sig. At Kalkars identifikation af *thuo* i DgF 47A er blevet overset, beror nok på, at den er meddelt i en form, der er som skabt til at lægge ordbogsbrugere hindringer i vejen: kun den, som holder ud indtil supplementet, finder under *Tov* V.1077a henvisningen »DgF II.114a (ovf. III.551a 17)« og derefter under *Rakke* »wel hand helder ride med raker och thuo. DgF II.114a«.

Identifikationen *thuo* = *tov* fjerner ikke alle vanskeligheder. Tilbage står den ejendommelighed, at de to hovedbelæg taler om *rakker og tov*, hvorved der åbnes for den mulighed, at *tov* ikke betegner liner til at føre hundene i, men fangstudstyr. Det betyder, at fuld klarhed ikke kan opnås uden kendskab til ældre tiders former for jagt, især herremandsjagt.

Problemstillingen skal kun skitseres her, idet der i øvrigt må henvises til *Kulturhistorisk leksikon*, artiklerne *Jakt* og *Hund* (med henvisninger). Det fremgår af disse artikler, dels at reb har været anvendt ved visse former for jagt, f.eks.

netjagt, dels at jagthunde har kunnet føres i koppel. Artiklerne yder ikke den ukyndige nogen håndsækning til at afgøre, om det kan anses for sandsynligt, at herremanden selv transporterede udstyr til f. eks. netjagt; men umiddelbart ville man nok være utilbøjelig til at tro det. Snarere kunne det måske tænkes, at *ride med rakker og tov* ikke indebærer, at fangstreb befinder sig hos jægeren, men skal læses som en oplysning om, at den ridende jæger praktiserer en form for jagt, hvor hunde driver byttet mod en udspændt fælde; men en sådan læsning harmonerer ikke godt med *løbe for rakker og tov*. Mest sandsynligt er det da, at *tov* har den betydning, vi først antog, liner til at føre hundene i.

Denne antagelse kan give stødt til at overveje et rettelsesforslag, som er fremset i Ernst v. d. Reckes redaktion af Elverskudsvisen i *Danmarks Fornviser I* (1927): svarende til *raker och thuo* i DgF 47A læser Recke – i øvrigt uden at kommentere stedet – *Rakker i Tove* (s. 192). Læsningen forudsætter, som det ses, at Recke har identificeret *thuo* på samme måde, som det her er sket, og det må indrømmes, at rettelsen giver god mening.

Nødvendig er den dog ikke, og den lider under den svaghed, at den kun dækker den fase af jagtforløbet, hvor jægeren fører hundene i snor, ikke det højdepunkt, hvor hundene er sluppet løs og linerne formentlig befinder sig hos jægeren. Mest tiltalende er det at lade *rakker og tov* stå urettet og tillægge syndesen den samlede betydning »et koppel jagthunde«.

Poul Lindegård Hjorth

OM ANDERS BORDING OG PENGENE EN KORREKTION OG EN EFTERLYSNING

I C. O. Dumreichers privatudgave af Anders Bordings *Udvalgte Digte* (1955) findes der en planche (nr. 5), der gengiver en side i en af Bordings få bevarede kladdebøger, Add. 46 Ib., 8°, hæfte 2, side 37; dette er et lille håndskrift, som Bording har taget i brug ca. 1665, og han har benyttet det som digtkladdebog frem til ca. 1670, dvs. i Frederik III's sidste leveår, der utvivlsomt var en af de bedste perioder økonomisk set for Bording. På den i Dumreichers udgave gengivne side finder man en række personnavne, der meget let lader sig identificere som adressaterne på en del af Bordings lejlighedsdigte. Til højre for navnene har Bording lavet nogle kolonner, og heri anfører han meget omhyggeligt en række tal; det hele er meget omstændeligt gjort, og kolonnestregene får tallene til at stå lidt isolerede, således at man i stedet for 272 let læser 2 7 2 som tre separate tal. Og dette har Dumreicher gjort, thi i noten til dette højst interessante aktstykke (udgaven p. 191) udlægger han disse tal på den måde, at de i daler, mark og skilling angiver de priser, som Bording har fået for de pågældende digte af modtagerne. I så fald er det – som han gør opmærksom på – det ældste og formentlig også det eneste eksempel, vi har på prislaget for lejlighedsdigte i det syttende århundrede. I den sammenhæng ville det have været interessant at have sammenligningsmateriale fra andre lejlighedsdigtere som f. eks. Dorus og Thomas Kingo, for at vælge et par yderligheder.

Imidlertid forbavses læserne over, at Dumreicher ikke har givet sig til at regne

på dette materiale og heller ikke har undersøgt, om man kunne spore en prisudvikling hos Bording; blev han dyrere med årene? hvad var kriteriet for betaling? Linieantal? Og hvorfor regner kongen og de andre stormænd så småligt af i skilling? Og man kunne nok have stillet adskillige flere spørgsmål til dette mærkelige materiale. Men vil man råde bod herpå og selv give sig i kast med problemerne, opdager man jo straks, at regnestykket slet ikke vil gå op. Ved nøjere studium af planchen foruroliges man også over, at Dumreicher til slut læser følgende: Summa 5184 foruden *brevene* og viserne! Thi enhver, der kigger på planchen, kan se, at der faktisk ikke står *brevene*, hvilket Dumreicher udlægger som = rimbrevene, skønt de er med i listen og derfor ikke skulle anføres engang til, men derimod *titterne*. Forvirringen øges yderligere derved, at Dumreicher tallet 5184 som verslinier.

En nærmere undersøgelse af listens navne og tallene giver da også et helt andet resultat; der er ikke tale om *priser* (desværre), men derimod i alle tilfælde om *verslinier*. Tallene passer uden undtagelse med versantallet i såvel originaltryk som i de *Poetiske Skrifter* I (1735), ja så sikkert er dette materiale, at man er i stand til at afgøre enkelte tvivlsspørgsmål i Bordings forfatterskab ved hjælp af denne egenhændige fortegnelse. Eksempelvis har der været nogen usikkerhed med hensyn til dobbeltdigtet ved Vitus Berings bryllup; dette digt består som bekendt af et egentligt bryllupsdigt, tænkt afleveret på bryllupsaftenen, og af et svardigt dagen efter, hvori brudgommen forsikrer, at han sandelig som en mand har efterkommet Bordings opfordring i bryllupsdiget til at storme jomfruskansen. Det har været antaget, at svardigtet også var af Bording, men kun lagt i munden på Bering; imidlertid anfører Bording ud for Berings navn tallet 52, hvilket kun stemmer med hans *eget* digt; svardigtet er da troligt nok af Vitus Bering selv, og de to venner har lavet dette dobbeltdigt som en fælles vennespøg. Også med hensyn til Studenters Rentekammer kan man få en nyttig kontroloplysning fra listen; man har ment – det antydes allerede i håndskrifter fra det syttende århundrede, se *Dansk Barokdigtning* II (1971), p. 63–65 – at det sidste vers, dvs. de fire sidste linier, ikke var af Bording; men listens versantal stemmer med de samtidige tryk og med *Poetiske Skrifter* og i øvrigt med alle mig bekendte afskrifter af dette digt, således at Bordings ophavsret til denne slutning ikke mere med rimelighed kan drages i tvivl.

Dumreicher skriver, at listen er opstillet kronologisk; dette er i hvert fald en sandhed med modifikation. Med små undtagelser gælder det til 1735-udgavens digt nr. 41, men derefter kommer der i listen et par ældre digte, og så slutter Bording brat af med en streg og tæller sammen til 3842; derpå fortsætter han uførtrodt listen med to af sine berømteste digte: Forhåbnings og forhalings griller og Sendebrev til rentemester Christopher Gabel, hvorpå følger fem digte, som ikke mere kendes, heriblandt endnu et bindebrev til Poul Tscherning og yderligere et digt til Gabel. Først derpå tæller Bording definitivt sammen og får slutresultatet 5184 vers; dette tal er dog fremkommet ved nogen fejltælling, det korrekte tal er 5343, hvortil kommer 44 vers, idet Bording ikke har haft Arrebos Hexameron ved hånden og derfor ikke har kunnet anføre versantallet fra æredigtet i denne bog; det korrekte sluttal er derfor: 5387.

Inden vi forsøger at regne ud, hvad meningen med dette her har været, skal jeg bemærke, at Bording på den modstående side i håndskriftet, altså side 36,

har begyndt endnu en liste. Den består kun af navne, der er ingen tal af nogen art, og navnene er så stærkt forkortet, ofte blot forkortede fornavne, at man næppe vil kunne identificere alle personerne endsige regne ud, hvad Bordings mening med denne navneliste har været. Der er tale om 15 navne, hvoraf 4 svarer til 4 kendte adressater, men kun ét af disse 4 navne dukker op på den ovenfor omtalte adressatliste. Listen på side 36 er skodesløs og har udpræget kladdekarakter, mens listen side 37 er meget omhyggeligt udarbejdet. Imidlertid er det næppe rimeligt at antage, at den første liste er forlæg for den anden, eftersom de fleste af navnene på den første liste glimrer ved deres fraværelse på den anden; dertil kommer, at vi kun har få digte, som er rettet til denne listes personer. Formålet med listen er derfor uklart. Derimod er det nok muligt at finde mening med den anden liste.

Man kan stille sig det spørgsmål: Hvad har været Bordings mening med så omhyggeligt at udarbejde en sådan liste over sine digte med angivelse af versantal? Har han siddet og været pessimistisk over sin tidligere så triste lod som digter i Danmark? Har nogen måske ladet ham føle, at han vist var døgenigt, der ikke gad bestille noget? Har han derfor over for sig selv villet demonstrere, hvad han dog i sit liv havde præsteret af vers? Næppe, for så er det jo påfaldende, at listen kun omfatter et ret begrænset udvalg; en lang række lejlighedsdigte, som kendes i Bordings originaltryk, er ikke med, heller ikke salmerne, og ligeledes mangler det store digt om Lærde Qvindes Forsvar (nr. 1 i 1735-udgaven). Da Bording ikke selv klart angiver, hvilket formål denne liste har skullet tjene, kan vi naturligvis ikke med usvigelig sikkerhed få det opklaret, men mon man rammer langt ved siden af, når man gætter på, at Bording på dette tidspunkt, hvor han var helt akcepteret ved hoffet og var økonomisk sikret som aldrig nogen sinde tidligere, har syleset med tanken om at udgive et udvalg af digte bestående af lejlighedsdigtene (specielt til politiske personligheder) og de populære hyrdeviser? Listen er i så fald ganske enkelt en omfangsberegning, og derfor er det helt naturligt, at han gør et notat om titlerne i dette overslag, idet han i mange tilfælde havde udarbejdet ganske omfangsrige overskrifter til især lejlighedsdigtene, der altså er meget pladskrævende.

Denne teori får på en måde en bekræftelse, idet vi i samme håndskriftpakke (Add. 46,8°) finder en anden af Bordings kladdebøger (Add. 46 Ia, 8°); bag i dette håndskrift, p. 14v (sidste blad) har Bording påbegyndt to lister, der efter alt at dømme er prænúmerantlister med angivelse af, hvor mange eksemplarer de pågældende personer ville aftage; det fremgår heraf, at kongehuset har villet støtte sin hofpoet ved at aftage et betragteligt antal; men da der er to lister, og tallene divergerer, så er det muligt, at der kun er tale om ønsketænkning hos Bording. Øjensynligt har han ikke haft held til at skaffe tilstrækkeligt mange abonnenter, hvilket måske kommer af, at de politiske lejlighedsdigte muligvis ikke har kunnet lokke særlig mange læsere til. Måske er der også kommet noget andet i vejen, mest nærliggende er det, at det kan være Frederik III's død i 1670, idet Bording i de følgende år ikke var i samme nåde hos Christian V; projektet blev i det mindste aldrig realiseret.

I de *Poetiske Skrifter* kan man muligvis finde et yderligere bevis for dette strandede projekt i en række ejendommelige overskrifter til nogle af hyrdeviserne:

(nr.) 26	Ode Altera. Sylvia berømmes etc.	p. 289
27	Ode Jambica. 1647.	p. 290
28	Ode Trochaica. 1647.	p. 291
29	Synopsis Metrica. Ode Jambica. 1646.	p. 293
30	Ode Mixta, componeret 1647	p. 296

Muligvis hidrører også en del af udgavens øvrige titler fra dette projekt (jf. nr. 2, 5, 6, 10, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 31, 33, 34 og 35): men det bør dog understreges, at der i samtlige mig bekendte Bording-håndskrifter findes lignende, men fra udgaven afvigende overskrifter til de samme digte. Bording kan have meddelt forskellige beundrere sine viser og varieret titlerne; nogle af disse er så tidstypiske, at de lige så godt kan stamme fra de mange afskrivere. Derimod turde de 5 ovennævnte meget særprægede overskrifter kunne tydes som hidrørende fra den påtænkte udgave i 1660ernes slutning.

Nedenfor aftrykkes de tre lister; til orientering anføres løbenumrene fra 1735-udgaven; med A betegnes første del, lejlighedsdigtene, i bind I. I liste 2, den egentlige omfangsberegning, er de adressaters navne sat med kursiv, hvis digte nu ikke længere kan påvises.

Liste I (side 36):

M Ruh ¹⁾	
Else Jens Jensøns	
H. Jørg ²⁾	
Chr: Laursøn	
K Lund	
K Valt	jf. A 78
M Claus	
M Arild	jf. A 47
H Husum	
H Fyring ³⁾	
Søfr Ped	jf. A 56
M Fris	jf. A 37
J Fogh ⁴⁾	
C Rasch ⁵⁾	
Tschern ⁶⁾	

- 1) Der kan være tale om enten mag. Hans. Rhumann (1622–76), som blev magister 1649 og sognepræst ved Århus domkirke 1653; eller om mag. Arnold Rhumann (1633–82), der havde været Bordings forgænger i rektoratet i Slangerup, han blev mag. 1663.
- 2) Muligvis er der tale om prins Jørgen, Christian Vs broder.
- 3) Muligvis Henrik Fuiren (1614–59).
- 4) Velsagtens Griffenfelds svoger Jørgen Fogh (1631–85).
- 5) Vel identisk med Claus Rasch, til hvem Bording har skrevet flere digte.
- 6) Utvivlsomt Poul Tscherning, til hvem Bording ifølge den næstfølgende liste har skrevet to bindebrev.

Liste 2 (side 37):

[navn]	[versantal]	[1735-udgaven]	
N Krag	272	3	
Hans Peder	148	4	
<i>Pr: Hylding¹⁾</i>	280	[5?]	
Tage Tott	68	8	
F 3 arfve-Hyl	160	9	
Joch Gerstd	180	13	
Jørg Reitzer	32	20	
V Bering	52	21	
Joh Stolterf:	28	88	
Uld: Fr: Gyldenl	168	18	
Magist. grad	68	23	
Schacks Barn	68	26	
Chr: Gabel	76	30	
Herm Meyer	160	33	
Povel Würtz	44	29	
Holkis heltelof	108	34	
M Arild	64	47	
Holkes Barn	160	35	
M Frises Barn	52	37	
Dav Melvin	148	38	
Jac Søfrensen	108	39	
Holk Barns begr.	60	71	
Frid Gise	104	41	
<i>Mich Søfr</i>	72	÷	
Joch Gersdorpf	176	12	
Ulfve forband:	264	27	
Stud: rentek:	76	25	
Tschern: Bindeb:	348	31	
Broberg	112	45	
Arrebo	[44]	14	
<i>Ifver Casp. moder²⁾</i>	104	÷	
<i>Claus Rask</i>	47	÷	
Rachelius	36	32	
Gref Holk Sveton	60	28	Summa 3842
Forh och forhalning	656	16	
Gabel sat: 2	176	15	
<i>Tsch anden bindeb</i>	184	÷	
<i>Gabel sat 3</i>	180	÷	
<i>And olufson</i>	164	÷	
<i>Cantzel barn³⁾</i>	72	÷	
<i>Lamperne⁴⁾</i>	8	÷	Summa 5184 foruden titlerne och viserne.

- 1) Hvis forkortelsen *Pr*: opløses som: *prinsens*, så er der mest sandsynlighed for, at der er tale om digt nr. 5, de jyske stænders hyldning på Viborg lands-ting af prins Christian (V); der er kun den lille hage derved, at dette digt har 276 vers og ikke 280, i så fald det eneste eksempel – bortset fra den ende- lige sammentælling – på, at Bording har regnet galt.
- 2) Bording har i øjeblikket ikke husket damens navn! Men han har så i margi- nen tilføjet: Eline Christensdatter; Iver Caspersen er identisk med Iver Casparsen Schøller (1611–95), hvis forældre var Caspar Chr. Schøller (1582–1661) og Ellen Christensdatter Jyde (d. 6.7.1657); Bordings digt fin- des ikke i ligprædikenen over Caspar Schøller og er ikke fundet i forbindelse med denne omfattende slægts andre medlemmer.
- 3) Da det ikke ses, hvilken kansler der hentydes til, har en identifikation ikke været mulig.
- 4) Begyndelsesbogstavet er usikkert; hvis L- er korrekt, menes der velsagtens en indskrift på en kirkekrone, jf. Kingos tilsvarende indskrifter.

Liste 3 (side 14v):

1)		2)	
Eiler Holk	40	kongen	150
Tsch	6	Gyldenlew	30
M (?) Søfr	9	Holk	30
D Melvin	20		
Sevsøn	15		
T T	12		
Meyer	9		
I R K	3		
P. C	12		
C Rask	7 > 8		
Würtz	9		
Kongen	75		

Ovenstående har – desværre – vist, at listen ikke var så interessant, som den ville have været, hvis der virkelig havde været tale om priser. Men selv om listen viser sig at være mindre spændende end antaget af Dumreicher, så er den dog ikke ganske uden interesse. Den omtaler jo klart et par digte, som vi i dag ikke har fjerneste kendskab til, men som det naturligvis ville være af største værdi at få fundet, hvis de eksisterer mere, inden den nye udgave af Bordings Samlede Skrifter udkommer i løbet af et par år. Det skal ikke nægtes, at det ganske specielt er digtene til *Poul Tscherning* og *Christopher Gabel*, der er af størst interesse, idet de formentlig stammer fra perioden 1663–64, og ligesom de øvrige digte til Gabel-kredsen er de nok et led i den digteriske storoffensiv, Bording på dette tidspunkt iværksatte for at få virkeliggjort kongens løfte om at gøre ham til poeta laureatus. Den i overskriften annoncerede *efterlysning* går derfor ud på, at biblioteker eller private, der måtte ligge inde med disse tekster, ville meddele dem til denne artikels forfatter.

Erik Sønderholm

ET GENFUNDET JACOB WORM HÅNDSKRIFT
OG ANDRE SPREDTE WORM-NOTATER

Kort tid efter udgivelsen af sidste bind af Jacob Worms Skrifter blev jeg ringet op af fru Haldis Lunddahl, der fortalte mig, at hun besad et Jacob Worm håndskrift, som vist i nogle generationer havde været i slægtens eje. Det stod mig straks klart, at der næppe kunne være tale om noget andet håndskrift end det, der omtales som tabt i Worms Skrifter II, 404 og 456. Dets eksistens fremgik af en liste i håndskrift Add. 160,2°, hvis ejer i 1850 havde foretaget en sammenligning imellem sit eget manuskript og Lunddahls og på blått papir udarbejdet et sammenlignende register, som han derpå klæbede ind i Add. 160,2°. Da han ud for numrene i sit eget håndskrift også anførte sidetallene for de tilsvarende tekster i Lunddahls håndskrift, kunne det fastslås, at dette manuskript næppe befandt sig i de offentlige bibliotekers eje, i hvert fald var det ikke fundet. Fru Haldis Lunddahl lånte mig nu beredvilligt håndskriftet til gennemsyn, og da det hele to gange figurerer i Jacob Worm-udgaven som tabt, vil det være rimeligt at korrigere dette og samtidigt give de nødvendige oplysninger om det nyfundne manuskript som supplement til udgavens håndskriftregistrant i bind II.

Håndskriftet måler 15,8 × 19,5 cm og er på i alt 422 sider; det er indbundet i helskind med påtrykt mønster og guldrand på for- og bagside; på ryggen findes følgende titel: Jacob Worms Satyriske Skrifter og Vers. Manuskript; i det ydre er håndskriftet omtrent identisk med Gks. 2403,4° og Add. 484,4° og de dermed nært beslægtede håndskrifter. Der er intet titelblad, hvad der formentlig oprindeligt har været, men det har næppe eksisteret, da håndskriftet for nogle år siden blev lettere restaureret. Bagt findes der et fuldstændigt register over de 53 numre i bogen. Håndskriftet er helt igennem skrevet af samme hånd, en professionel skriver fra 1740'erne, der også har skrevet Add. 484,4°, der som påvist i Worm II er meget nært beslægtet med det ovenfor omtalte Add. 160,2°. Der er ikke tvivl om, at skriveren har benyttet selvsamme forlæg som til Add. 484,4°, således at disse to håndskrifter er tvillinger. Indholdet er helt det samme, dog er der tale om enkelte helt uvæsentlige omplaceringer.

Om håndskriftets historie kan der ikke oplyses meget med sikkerhed; det er sandsynligt, at det er den første ejer, som har indskrevet navn og årstal på bindets inderside: *I. Brinck 1750*, der næppe kan være nogen anden end sognepræst i Oslo Iver Brinck (1702–60). Der kendes derpå ingen anden ejer, før håndskriftet i 1850 omtales som Lunddahls manuskript. Årstalsmæssigt kunne der være tale om to Lunddahler, nemlig Jacob Andreas Lunddahl (1807–1888), der i 1837 blev landfoged på Færøerne, indtil han i 1852 blev by- og rådstueskriver i Fåborg. Da han i 1850 opholdt sig på Færøerne, er det nok mere rimeligt, at der er tale om Peter Andreas Lunddahl (1818–95), der blev cand. theol. i 1840 og 1845–47 var adjunkt ved Metropolitanskolen og derpå inspektør ved Københavns Østre Betalingsskole; i 1851 blev han sognepræst i Bjørnholm, i 1869 i Tølløse. Han har med sikkerhed befundet sig i København i 1850, hvor han da har udlånt håndskriftet til en anden Worm-samler. Ved hans død i 1895 er håndskriftet efter alt at dømme gået til sønnen Eggert Lunddahl (1854–1936), der var inspektør ved Jonstrup seminarium; da han i sit ægteskab med Emma Bie ingen børn havde, gik håndskriftet sammen med andre bøger til landinspek-

tør Ove Lunddahl (d. 1959), ved hvis død det forblev i hans kones, Haldis Lunddahls eje, der dog nu har foræret håndskriftet til undertegnede.

Indholdet af håndskriftet er følgende:

I håndskriftets rækkefølge: 7 - 15 - 8 - 16 - 14 - 6 - 9 - 10 - 5 - 44 - 51 - 52 - 23 - 66 - 65 - 17 - 71 - XVII - V - 68 - 26 - 3 - Kingo - 45 - 47 - 38 - 24d - 11 - 18 - 58 - XXVIII - 69 - 25 - 31 - 22 - 20 - 32 - XXV - 24x - A56 - A60F - 60 - 34 - 35 - 36 - 39 - 40 - 41 - 33 - 48 - 43 - XVIII - 54 - 55.

Udgavens løbenumre: 3 / 5 6 7 8 9 10 11 14 / 15 16 17 18 20 22 / 23 24d 25 / 26 / 31 32 33 / 34 35 36 38 39 40 41 43 44 45ab 47 48 / 51 52 54 55 / 58 60 / 65 66 / 68 69 71.

Uægte tekster: V XVII XVIII XXV XXVIII.

Aktstykker: 24x 56 60F.

Jacob Worm	45 tekster
Thomas Kingo	1 »
Uægte	5 »
Aktstykker	3 »
	<hr/>
	54 tekster

Endvidere vil jeg omtale, at bibliotekar Harald Ilsøe i et brev gjorde mig opmærksom på, at en del håndskrifter, som havde tilhørt Horsens lærde skole, nu befinder sig i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Blandt de skønlitterære indslag skulle også være et Worm-håndskrift, Viborg Landsarkiv Skønlitteratur H 8 (8) - 3.

En undersøgelse af dette materiale viste, at der kun var tale om et højst ufuldkomment fragment. Der er bevaret fire blade, pagineret 1-8; det rummer kun de 31 første strofer af Studiosus Lamentans, udgavens nr. 7; resten mangler; der er heller ingen overskrift, men skriveren har afsat plads til en omfangsrig titel, der aldrig er blevet indført. Det er naturligvis på det foreliggende grundlag umuligt at danne sig et indtryk af håndskriftets oprindelige omfang. Det skal nævnes, at tekst nr. 7 er en hyppig begyndelsestekst i Worm-håndskrifter. Efter skriften at dømme, er dette brudstykke fra anden halvdel af det attende århundrede. En sammenligning af denne tekst med de i udgaven udnyttede tekster viser, at der nærmest er tale om en G-tekst, der tekstligt set er temmelig uinteressant. Om dette håndskrift, der har hørt hjemme i Horsens, har noget at gøre med det tabte håndskrift, som omtales i Worm II, 455, og som har tilhørt Giessing, kan man dog vistnok ikke sige noget bestemt om.

For kuriositetens skyld skal det nævnes, at det sammesteds omtalte knæstykke af Jacob Worm faktisk findes registreret i auktionskataloget over Klevenfelds bøger: Museum Klevenfeldianum, 1777, Knæstykcker, nr. 171 (p. 271): Jacob Worm, den satyriske Poët, i antiqve forgyldt R[amme]. Desværre oplyses der ikke noget om køberen, og portrættet er ikke registreret noget sted i portræt-opslagsværkerne.

Erik Sønderholm

GENFUNDET BLICHER-MANUSKRIFT

Under mine studier på Det kgl. Bibliotek er det lykkedes mig at finde et ukendt (men trykt) Blicher-manuskript (Ny kgl. Saml. 1557.2° – I⁴). Det drejer sig om en del af trykmanuskriptet til »Improviseret Aftenunderholding« fra *Min Vinterbestilling* (1844–45). Manuskriptdelen består af et enkelt ark papir, kun beskrevet på den ene side og angivet som side 3. Det vil være rimeligt at formode, at det således hører til den manuskriptdel, man allerede har kendskab til, som indbefatter side 1 og 2 af nævnte trykmanuskript (findes i Abrahamske Autografsaml. 14^{211-228,4°}). I nederste venstre hjørne af det fundne manuskript står at læse: *St. St. Blicher*, skrevet med en anden hånd og andet blæk end selve digtene, som er »Ginning«, »Guldsmed«, »Bic«, »Oldenborre« samt »Myg«.

En sammenstilling af manuskriptdelen og den trykte novelle viser, at der endnu mangler den sidste del af manuskriptet, nemlig fra og med strofen »Edderkop« og novellen ud. Mens side 2 er skrevet på bagsiden af side 1, altså er begge sider af papiret her udnyttet, har Blicher kun skrevet på den ene side af det næste ark papir, han har brugt. Hvorfor har han ikke, som med side 1 og 2, skrevet side 3 og 4 på samme ark papir? Det ville vel være mest nærliggende. Når han imidlertid ikke har gjort det, hvad er der da blevet af sidste del af manuskriptet, side 4 og eventuelt side 5?

Henrik Denman

OMKRING NIELS LYHNE OG UDTRYKKET
»AT DØ STÅENDE«

Blandt alt det meget der er skrevet omkring *Niels Lyhne*, er det bemærkelsesværdigt at man helt er gået udenom at *Rousseau* tydeligt har haft betydning for denne roman, som man mest har beskæftiget sig med som et moderne naturalistisk værk. *Rousseau's La nouvelle Héloïse* fra 1761 omtaltes nok af Georg Brandes i *Emigrantlitteraturen* (1871) som en forudsætning for Goethe's *Werther*, men var da egentlig forlængst forældet, og det var snarere *les Confessions* og *les Réveries* der ligesom nu læstes og hvis stil fik betydning for Chateaubriand o.a. Det ses dog af *Niels Lyhne* at J. P. Jacobsen stadig har haft den gamle brevroman kær. Han lader forstå at det især er ved læsning af den at *Niels Lyhne's* moder har nærret den »drømmehentagne« livsindstilling som hun giver videre til sønnen. I kap. VIII er »den lille tykke bog« han lader hende sidde og drømme over *Den nye Heloise*, ligesom det er til dens skueplads, *Clarens*, at han lader *Niels Lyhne* forhåbningsfuld drage afsted med den skrantende moder: »thi var det ikke *Rousseau's Clarens*, *Julies paradisiske Clarens*«. Selve det at det just var i *Montreux/Clarens* J. P. Jac. i syv måneder 1877/78 valgte at slå sig ned, kunne kun bestyrke hans øjensynlig tidlige betagethed af denne roman, der sammen med *Rousseau's Drømmerier* kan have været med til at bestemme hans egen primære drømmernatur. Til *Rousseau's Clarens* henlægger han jo også sin intense skildring af vårens komme; den omhyggelige beskrivelse heri af de forskellige blomster vidner om den botaniske ildhu hvorved han også står *Rousseau*

nær, jævnfør Syvende Vandring af Rousseau's *Rêveries* (ss. 111–128 af min i 1966 udsendte fordanskning af Rousseau's *Den ensomme Vandrers Drømmerier*). Med den interesse for Rousseau som *Niels Lyhne* vidner om, er det sandsynligt at J. P. Jacobsen også har læst hans *Confessions*, og i intet andet værk af verdenslitteraturen er den masochistiske rolle i seksuallivet, som også var J. P. Jacobsen's, og denne indstillings genesis bedre beskrevet end i 1. bind af Rousseau's *Bekendelser*. Selv om J. P. Jacobsen ved sin så pretiøse skrivemåde stilistisk adskiller sig helt fra den enkle naturlighed i udtrykket og musikalske langtudspundne sætningsbygning der kendetegner Rousseau's prosa, har J. P. Jacobsen iøvrigt mange berøringspunkter med den ensomme vandrers drømmerier. Hos Rousseau har J. P. Jacobsen foruden i alt det andet de havde fælles: drømmeriet, jeg-optagetheden, ensomheds- og naturfølelsen samt den botaniske interesse, også i sine masochistiske fantasier kunnet få bestyrket sig selv.

Den nye Heloise eller Breve fra to Elskende i en lille Bye ved Foden af Alperne, samlede og udgivne af J. J. Rousseau, har forøvrigt den lighed med *Niels Lyhne* at Wolmar, den mand Julie ægter, er overbeviist ateist, men ædelt tolererer hustruens tiltagende religiøsitet, der især giver sig tilkende i den langtudtrukne dødsscene, hvor hun samtaler med stedets præst, ligesom Gerda på sit dødsleje i *Niels Lyhne*.

Vi vender os nu til Niels Lyhne på dødslejet på lazarettet, en scene der i realisme minder om Tolstøjs lazaret-beskrivelse i hans *Skilddringer fra Sebastopol* fra 1855. Det bekendte afsluttende udsagn om Niels Lyhne: »Sidste gang Hjerriid saa til Niels Lyhne, laa han og fablede om sin Rustning og om, at han vilde dø staaende« er en mærkelig kontamination af en litterær og en historisk allusion. At han som Don Quijote i den spanske fantastromans indledningskapitler fabler om »sin Rustning«, skal vel forstås som en sidste påpegning af at Niels Lyhne modsat Don Quijote, der dør helbredt for fantastieret, endnu til sin dødsstund er forblevet fantasten. Til Cervantes' roman hentydedes der jo også i Kap. XI medio, hvor Niels Lyhne omtales som »Venskabets vandrende Ridder«, der på sin Rosinante tror at komme venen Erik tilhjælp, men optræder på en måde der lægger op til den Gregers Werle-type som Ibsen, der beundrede *Niels Lyhne*, fire år efter lod fremtræde i *Vildanden*: »Han med hans ofren og hans frelsen!« af barndomsvennen. »Skulde han altid gaa saadan og skabe sig, som om han var ansvarlig Minister hos Ideen . . .« siger han ved sig selv, tilføjende: »Mon han da aldrig kunne lære i al tarvelighed at stræbe efter at gøre sin Pligt i Ideens Garnisonstjeneste som Menig af en meget underordnet Klasse?« – et skjult Heine-citat, det samme der ligger bag slutreplikken i Pontoppidan's *Erindringer* (jf. min *Johs. V. Jensen* 1968 s. 92).

Den anden del af udsagnet, Niels Lyhne's fablen om »at han vilde dø staaende«, et udsagn hvis proveniens mærkeligt nok står uforklaret både i DLF's udgave fra 1952 og Frederik Nielsen's fra 1972, angives i DSL's udgave fra 1926 med rette at gå tilbage til Vespasian's dødsreplik: »Imperatorem (ait) stantem mori oportere«. Da J. P. Jacobsen næppe selv har læst Suetonius' *De vita Caesarum*, der i kap. 24 af Liber VIII om *Divus Vespasianus* bringer anekdoten, kunne man spørge hvorfra han har det skjulte citat, der hører til de mindre brugte bevingede ord? I betragtning af at *La nouvelle Héloïse* direkte omtales

i *Niels Lyhne* og at citatet forekommer heri, mener jeg nu vi har grund til at antage det hentet herfra, hvor det tilmed kommenteres af Rousseau. Citatet forekommer i VI. dels 11. brev, hvor Hr. de Wolmar til Saint-Preux skildrer Julies død. Han fortæller herunder hvorledes hendes lille datter var foruroliget over det usædvanlige i at se sin moder sengeliggende, »hun som altid var oppe førend hendes børn«. Wolmar bemærker hertil (Jeg citerer parallelt af den franske 1761-udgave og af den gamle fordanskning, hvis Tredie Bind forelå år 1800 i cand. theol. J. J. Garnæs' oversættelse, hvor det anførte findes i III. Binds anden Deel s. 152 f.):

—Je me souviens qu'à ce propos Julie fit une réflexion tout-à-fait dans son caractère, sur l'imbécile vanité de Vespasien, qui resta couché tandis qu'il pouvait agir, et se leva lorsqu'il ne put plus rien faire*. Je ne sais pas, dit-elle, s'il faut qu'un empereur meure debout, mais je sais bien qu'une mère de famille ne doit s'aliter que pour mourir.

—Jeg erindrer at Julie i den Anledning gjorde en Anmerkning gandske og aldeles i hendes Maneer over Vespasians usle Forfængelighed, som blev liggende medens han kunde handle, og rejste sig, da han ikke kunde udrette mere*. Jeg veed ikke, sagde hun: om en Kejser skal døe staaende; men jeg veed meget godt, at en Husmoder ej bør være sengeliggende uden for at døe.

Interessant er Rousseau's egen kommentar hertil. Da Rousseau foregiver at det er virkelige breve han bringer i trykken, som angivet i undertitlen: *Lettres de deux amants, habitants d'une petite ville aux pieds des Alpes, recueillis et publiés par Jean-Jacques Rousseau*, har han som udgiver kunnet knytte sine egne noter til teksten. Og noten til ovenanførte citat indeholder en kritik af Vespasian's udtalelse:

*Ceci n'est pas bien exact. Suétone dit que Vespasien travailloit comme à l'ordinaire dans son lit de mort, et donnoit même ses audiences; mais peut-être en effet eût-il mieux valu se lever pour donner ses audiences, et se recoucher pour mourir. Je sais que Vespasien, sans être un grand homme, étoit au moins un grand prince. N'importe; quelque rôle qu'on ait pu faire durant sa vie, on ne doit point jouer la comédie à sa mort.

Dette er ikke saa gandske rigtigt. Svetonius siger, at Vespasian arbejdede som sædvanlig paa sin Døds seng og gav Audients; men det havde maaskee virkelig været bedre, at han havde staaet op for at give Audients, og ligget for at døe. Jeg veed at Vespasian, uden at være en stor Mand, var i det mindste en stor Fyrste. Det er ligemeget; hvilken Rolle mand end har spillet i sit Liv, bør man dog ikke i sin Død spille Komedie.

*Rousseau sigter her til Vespasians pralende Ord, da han mærker sin Dødstime nærme sig: *en Kejser*, sagde han, idet han vilde staae op af Sengen: *bør døe staaende. Oversætteren.*

Rousseau's note er betydningsfuld, fordi den vel også tilkendegiver hvordan vi skal opfatte Niels Lyhne's brug af kejserens ord. Skulle nogen være i tvivl om hvordan udgangsreplikken skal opfattes, bliver vi herved vejledt til dens rette udlægning: Den skal vidne om at Niels Lyhne er teatralisk til det sidste, og ikke opfattes som tegn på heltmod. Han der har haft svært ved at holde sig oprejst under livet, sætter sig i attityde overfor døden, der må akcepteres horisontalt. Det slutindtryk vi skal have af hovedpersonen var vel kommet tydeligere frem, om J. P. Jacobsen ikke hade måttet haste med avslutningen af bogen, for at nå at få den ud inden julen 1880. Men læses Niels Lyhne's dødsreplik i lys af Rousseau's kommentar, ses det klart at begge dens led tilkendegiver at Niels Lyhne, selv om han fastholder sin ateisme, lige til det sidste ikke er virkelighedsbestemt, men dør som fantast.

Mod Niels Lyhne's ynkelige livsforvaltning opponerede forøvrigt siden *Johannes V. Jensen*, der som ung hade været optaget af *Niels Lyhne*, selv om ateismen for ham var en naturlig selvfølgelighed. I debybogen *Danskere* (1896) lader han hovedpersonen Buris Holm af sin Frk. Nina have »faaet J. P. Jacobsens Bøger til Laans«, og det siges derpå: »Ham sværmede de for begge to, og ude mellem Stikkelsbærbuskene drøftede de »Niels Lyhne« og deklamerede »Kender Du Pan?« (s. 63). Spor af denne optagethed af *Niels Lyhne* kan påvises i ungdomsforfatterskabet.

Alt det som Niels Lyhne's moder, »saa træt af Hverdags Lykke og Hverdags Maal«, havde drømt om en strålende fremtid for sønnen, formulerede hun i udtrykket: »Det var din Lykkes Skib« (kap. VIII). Så er der mere indhold i det »Lykkens Skib« (i ms. også kaldt »Salighedens Skib«) Axel i kap. Lucie af *Kongens Fald* flyvedrømmer sig ombord på; det er som en mandlig ønskedrøm befolket med »Alverdens Kvinder«. Men da han i kap. Den danske Død (*Kongens Fald* er jo endnu rigere på dødsscener end *Niels Lyhne*) daler »ombord paa Lykkens Skib«, er det transformeret til en anden art salighed, i manuskriptet opr. kaldt »Columbi Lykkes Land, Dødens Land«. Som en skitse til Johs. V.'s sangerinde i *Madame D'Ora*, tilmed også til navnet, virker den episode i kap. XII af *Niels Lyhne* hvor J. P. Jacobsen lader ham træffe sammen med »en berømt Operasangerinde, hvis virkelige Navn var Madame Odéro«, øjensynlig konstrueret af J. P. Jacobsen som et anagram af sidste ord i navnet på det hotel han i Riva boede på: Albergo del Sole d'oro (jf. min Johs. V. Jensen-bog fra 1968 s. 194). Men at han kritisk har drøftet *Niels Lyhne*, ses deraf at han tidligt giver udtryk for de stikmodsatte anskuelser af J. P. Jac.: Maleren Eriks benægtelse i kap. XI af muligheden af gennem rejser at få fornyende indtryk, står jo i direkte modstrid med JVJ's dictum i *Dolores* (1899): »Skal jeg tænke nyt, må jeg sanse nyt«. En protest mod J. P. Jac.'s besynderlige frase: »I tvivl fortvivler der ingen« (kap. III) kan anes bag JVJ's skildring af Chr. IIs sejls: tvivlen nedbryder ham. Visse af de almene tids-betragtninger i *Kongens Fald*, hvor JVJ endnu ikke havde fundet sin egen stil, kunne også se ud som var de blevet til udfra et ønske om at prøve kræfter med J. P. Jacobsen (jf. min *Johs. V. Jensen* 1968 s. 88, 127 & 149). Betragtninger i *Niels Lyhne* som »Tiden svulmed op til noget uhyre og fjendtligt, hver Dag var en uendelig Ørken af Tomhed...« (kap. XIII) viser JVJ også i *Forsvundne Skove* (1899) at han fuldtud magtede at formulere. Men J. P. Jacobsen's overforkunsthede og manie-

reerede skrivemåde tog han afstand fra. Til skuffelse for Chr. Rimestad, der i sine *Digtere i Forhør* (1906) selv viser sig så betaget af J. P. Jacobsen's sløromvundne stil, fordømte Johs. V. med en for filologer ubehagelig men rammende bemærkning dennes sproglige puslerier: »At beskæftige sig direkte med sit sprog er det samme som at se en Rude i Stedet for at se igennem den« (jf. min Johs. V.J.-bog fra 1943 s. 60).

Kort før havde han selv med figuren Lee i *Hjulet* fået stillet et sundt modstykke til Niels Lyhne på benene. Mens endnu Einar Elkær og Mikkel Thøgersen havde været fremstillinger af selvoptagne, overreflekterede sind, tidens type da, der tvivlrådige og lidet levedygtige ikke kunne finde sig tilrette i hverdagen, blev det øjensynlig snart JVJ's intention at kreere modsætningen til Niels Lyhne: den handlekraftige mand, der akcepterer livets vilkår og former sin skæbne lykkeligt. I det program for arten af den psykologiske handlingsroman han ville skrive, fremsat i et Brev til *Politiken*, trykt 26/2-1905, små tre måneder før *Hjulet* begyndte at løbe som føljeton i bladet, siger han:

Det jeg vil have frem, er Skildringen af en Mand, der bliver lykkelig ved Kamp, ikke alene fordi han holder af at slaas, men fordi han sejrer. Vore Helte her i Danmark »gik altid til Grunde«; det har ikke været muligt indenfor Litteraturen at rejse Billedet af den, for hvem Tilværelsen lykkes. Det har enten været Adam Homoer, der frækt forekom som Rangspersoner, eller Niels Lyhner, der trak sig stumt tilbage og døde. Vor Historie har gjort det svært at skildre forhaabningsfulde Folk. (Cit. eft. Leif Nedergaard: *Johannes V. Jensen* 1943 s. 111f).

En allusion til Niels Lyhne's fabuleringen om »at dø staaende« anes bag de ord hvormed han i samme forhåndsorientering proklamerer at den bog han vil skrive skal ende »med den fuldkomne Triumf for Manden, der traditionsbefriet og i klar Besiddelse af sig selv *staar* og blir staaende«. Et ekko af denne udtalelse i JVJ's manifest fornemmer vi nogle måneder efter hos Sophus Claussen, der d. 4/9-05 i en (i *Det åndelige Overskud* s. 35 optrykt) artikel, hvor han går imod at ende i et altfor plat demokrati, skriver: »Danmark er en magelig Seng, for den der vil lægge sig hen og sove, men en daarlig Tumleplads for den som vil staa oprejst«.

Det som hverken J. P. Jacobsen, Herman Bang eller Pontoppidan (*Lykke-Per!*) havde magtet: at skabe den handlekraftige mand der akcepterer livets vilkår og trods modstand former sin skæbne lykkeligt, det lykkes for Johs. V. Jensen med den positive mandfigur Lee i *Hjulet* fra 1905. Han havde derved overvundet J. P. Jacobsen's Niels Lyhne-type, skabt det handlekraftige mandfolk som tog livets tilskikkelser i opretstående stilling, går roligt ind i de hverdage som ikke var nok for Niels Lyhnes moder, ikke lader sig slå ud af noget, men blir stående under den daglige tilværelses kamp.

13/5-1973

Leif Nedergaard

Anmeldelser

Folk og kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab 1972. Foreningen Danmarks Folkeminder, Akademisk Forlag 1972, 230 s., kr. 60.00.

Med årbogen for 1972 har foreningen Danmarks Folkeminder opgivet de årlige udgivelser af hefterne *Folkeminder* og forsøgt at præsentere en række forskningsbidrag ikke kun inden for folkloristikken, men også – som noget nyt – inden for dansk etnologi i en fælles publikation.

Redaktionen udtrykker i forordet ønsket om at nå ud over den snævre faglige kreds og få »de mange i tale, der er interesseret i studiet af dansk kultur«, en udadvendt målsætning, som de udvalgte afhandlinger desværre kun til en vis grad har kunnet indfri.

Dette vil dog givetvis være tilfældet med Karsten Bierings traditionsundersøgelse af »Gravlys i Danmark«, en metodisk sikker kortlægning og karakteristik af den ret nye religiøse skik, at pårørende til de afdøde anbringer levende lys på graven. Ren etnologi er derimod Ellen Damgaards analyse af et købstadssamfund i d. 19. årh. og dermed af individets samspil med en gruppe, »Købmand og borger«, der på trods af eller måske netop på grund af dens minutiose redegørelse for de kulturelt betingede former, som købmandens økonomiske og sociale aktivitet har haft, har et udpræget fagligt sigte. Dette gælder også det andet etnologiske bidrag, Carsten Hess' kyndige undersøgelse af »Kridtstenshusene på Stevns«, mens Alan Hjorth Rasmussens artikel, »Vorupør Fiskerikompagni«, er en langt mere alment oplysende beretning om et indremissionsk kollektiv omkr. 1900, der blev den første andelsforening inden for dansk fiskeri. Dette kollektiv, der ikke er et resultat af ydre tvingende årsager, men af det åndelige fællesskab, som missionsbevægelsen i 1880'erne lagde grunden til, har miljø tilfælles med Hans Kirks *Fiskerne* (1928) og kan derfor læses som et perspektivrigt supplement til denne roman.

Samme almene interesse har også Bengt Holbeks svært læste, men særdeles kompetente og pædagogisk beundringsværdige udredning i »Strukturalisme og folkloristik« først af grundbegreberne inden for den strukturalistiske fortælleforskning med udgangspunkt i Børge Hansens endnu vanskeligere tilgængelige eventyranalyser, og dernæst af dennes opgør med Vladimir Propps formalistiske eventyrforskning. Også flere af Hansens egne teorier diskuteres og forkastes på en overbevisende måde som udtryk for en »litterær« betragtning, der tydeligt bærer præg af Hansens manglende orientering inden for nyere folkloristisk forskning.

Et helt andet område inddrages i Birgitte Rørbyes engagerede studie over en såkaldt »klog mand«, »Det sker jo sommetider, at jeg oplever ting«, der ikke blot skildrer hans evne til at helbrede syge mennesker, men også åbner andre perspektiver ved at berette om hans metafysiske forestillingsverden. Derefter

følger en spændende og samtidig kvalificeret undersøgelse af folkelig lægekunst og overtro, der lægger op til en mere omfattende behandling af dette vidtfavnende emne. En lignende blanding af teoretiske overvejelser og praktiske eksempler findes i årbogens eneste folkemusikalske bidrag, »Brugsmusik i subkultur« af Åge Skjelborg, en noget langstrakt og uklar gennemgang af egns- og lejlighedsmusikken på Djursland og dens afhængighed af ændringerne ikke blot i samfundsstrukturen, men også i selve forenings- og miljøstrukturen.

Giver disse afhandlinger et både fyldigt og positivt indtryk af folkemindevidenskabens og etnologiens kvalitative stade, orienterer afsnittet »Nyt fra forskningen« på fortrinlig måde om igangværende projekter. Ikke mindst forsøget med en datamatisk datering af skillingsviser, udskrivningen af folkløstisk traditionsstof i kilder før 1818 og en analyse af Det nye Testamente som traditionsskabende medium skærper nysgerrigheden, vidner om en stor videnskabelig spændvidde og rækker udover både etnologiske og folkløstiske interesseområder.

I denne informative funktion, hvortil også det store antal grundige anmeldelser (ialt 45 sider) bidrager, ligger nok een af årbogens væsentligste værdier.

Sven H. Rossel

Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. Gyldendal I (1944); II (1947); III (1953); IV (1968); Registre (1971).

Udgivelsen af Peter Skautrups firebindsværk om det danske sprogs historie har strakt sig over det meste af en menneskealder. Allerede da de første bind udkom i 1940'erne, spaaede anmeldere, at et hovedværk i dette aarhundredes historiske modersmaalsforskning var paa vej; da det sidste bind og et afsluttende apparat af registre blev udsendt, var værket forlængst blevet en institution inden for studiet af dansk sprog, en lige saa selvfølgelig del af den sproghistoriske hverdag som de eksisterende tekstudgaver, ordbøger og grammatikker.

Det nu fuldførte værk giver paa sine i alt 1472 tekstsider en bredt anlagt redegørelse for sprogsituation, sprogsystem og sprogbrug i Danmark fra de ældste sprogmindesmærkers tid til vore dage. Skautrup har valgt at indrette sin fremstilling af sprogets ydre og indre historie i dette næsten 2000 aar lange tidsrum (ca. 200 e.Kr.–1950) som en serie af periodebeskrivelser, der hver for sig meddeler en afrundet skildring af sprogforholdene i eet bestemt kortere tidsafsnit; de enkelte periodebeskrivelser følger i deres opbygning nogenlunde regelmæssigt dette program: historisk/demografisk baggrund – kildemateriale – sprogsituation – sprogsystem (ortografi, fonetik, morfologi, syntaks) – stil- og genrehistorie – orddannelse – ordforraad.

Bag værkets planlægning ligger en opfattelse af sproghistorien som en primært historisk disciplin, der med alle til raadighed staaende midler søger at komplettere det billede af fortidens menneskeliv, som andre historiske discipliner kan tegne, med en alsidig og nuanceret viden om de paagældende menneskers sprog. Fordelene ved at knytte sproghistorien nært til historieforskningen dokumenterer Skautrup først og fremmest i de velskrevne kapitler om ordhistorie

og stil- og genrehistorie; her trækkes der klare linier mellem bevægelserne i det danske sprogs ordforraad og den samtidige kulturelle udvikling i det danske samfund, og de litteratur- og aandshistoriske strømningers dansksproglige nedslag eftervises i udførlige karakteristikker af sprog og stil i bestemte genrer (landskabslovene, diplomer, folkeviser, bibeloversættelse, prædiken, barokpösi, folkelig fortælling m.m.) og hos udvalgte forfattere (Chr. Pedersen, Paul Helgesen, Tausen, Palladius, Vedel; Sneedorff, Ewald, Oehlschläger, Grundtvig; J. P. Jacobsen, Herman Bang, Pontoppidan, Johs. V. Jensen).

Det aands- og kulturhistoriske synspunkt har været bestemmende for den fintmaskede periodeinddeling, der følges for middelalderens og den nyere tids vedkommende: ældre middelalder (1100–1350), yngre middelalder (1350–1500), reformationstiden (16. aarh.), den lærde tid (17. aarh.), Holbergtiden (1700–1750), nyere dansk (1750–1870), nyeste dansk (1870–1950). For fremstillingen inden for det omraade, som lingvister er tilbøjelige til at betragte som den »egentlige sproghistorie« – ortografi, fonetik, morfologi, derivationslære og syntaks – er afhængigheden af dette system dog nok mere en belastning end en fordel. Det righoldige folke- og kulturhistoriske baggrundstof, som den enkelte periodebeskrivelse meddeler, kan være af nok saa stor værdi for studiet af periodens ord- og stilhistorie, evt. ogsaa dens sprogrigtighedsdiskussion – det bidrager dog ikke i nævneværdig grad til at kaste lys over de ændringer paa lavt lingvistisk niveau (fonemsystem, fleksiv- og derivationslære, ledstilling o. lign.), som er registreret i den paagældende periodes faktiske sprogbrug. Og det er klart uheldigt, naar de tæt satte periodegrænser faar lov til at sønderstykke sprogudviklinger, hvis spredning inden for det danske sprogsamfund er foregaaet gennem en træg og langvarig proces, der ikke kan rummes inden for en enkelt af de valgte perioder. F.eks. er redegørelsen for fluktuationerne i de sidste 400 aars danske rigssprog fordelt over fire perioder, men det er de samme fænomener, der behandles igen og igen, efter formlen: »udviklingen $x > y$ fortsætter i denne periode.« Megen tomgang kunde have været undgaaet, og et klarere billede af rigssprogsudviklingen kunde være blevet tegnet, hvis værket plan havde tilladt forfatteren at behandle det eftermiddelalderlige rigssprog under eet, som een sammenhængende sprogtilstand.

Dette er saa meget mere beklageligt, som det netop er Skautrups behandling af de nyere sprogperioder, skildringen af det danske sprogs udvikling til kultursprog, der sikrer hans værk en varig plads blandt fagets haandbøger. Den fornemme lydhistoriske lærebygning, som den nordiske historiske lingvistik har rejst ved at paapege forbindelserne mellem det fællesgermanske grundprog og nutidens dialekter, har ikke rigtig haft plads til historisk grumse, heterogene kunstprodukter som skriftsprog og overregionale talesprogsnormer. At beskrive, hvorledes et nationalt standardsprog udvikler sig som idealforestilling og realiseret sprog paa baggrund af et netværk af samtidigt eksisterende regionale, sociale og stilistiske varianter, kræver en mere sociolingvistisk orienteret metodik. Skautrups indsats for at gøre den eftermiddelalderlige talte og skrevne rigssprogstradition tilgængelig for historisk beskrivelse er et imponerende stykke pionerarbejde inden for dette forsømte omraade. Der er tilvejebragt et massivt, dokumenteret materiale til illustration af normbrydningerne i den nyere og den nyeste tids historie, og der er vist vej til de relevante førstchaandskilder – et

godt udgangspunkt for den, der for alvor ønsker at sætte sig ind i og bidrage til udforskningen af rigssprogstraditionen. Skønt Skautrup af gode grunde ikke har kunnet gøre brug af det begrebsapparat, der er udviklet i de allerseneste aars sociolingvistik, lægger det præsenterede stof op til sociolingvistiske problemstillinger, og man faar en anelse om, at det snarest er gennem saadanne, man skal naa frem til den sproghistoriske syntese, det endnu ikke er lykkedes at etablere for det danske rigssprogs vedkommende.

Skautrups sproghistorie har ændret karakter under udarbejdelsen. Første bind, der dækker sproghistorien frem til ca. 1350, fremtræder som et leetilgængeligt, populærvidenskabeligt arbejde, hvor afklarede resultater fra diverse grene af lingvistik og historieforskning føjes sammen til et helhedsbillede af fortidens talesproglige virkelighed; i de tre sidste bind svulmer dokumentation og materialesamlinger til et saadant omfang, at det vistnok berøver værket enhver chance som folkelig sofalæsning. Det vil først og fremmest blive brugt som opslagsværk, den haandbog, man rutinemæssigt konsulterer, naar man beskæftiger sig med et eller andet sproghistorisk problem. I denne funktion vil det fortsat imødekomme et stort behov; det er netop i særlig grad velegnet til at besvare den slags sproghistoriske spørgsmaal, som affødes af en interesse for den sociale og kulturelle baggrund for sprogudøvelse og tekstproduktion.

Naturligvis skal det, som alle andre haandbøger, anvendes med skønsomhed. Dets lidt patinerede sprogsyn – en begejstring for ægte folkelighed og naturgroede originalgenier, en tyskfiendtlig sprogpatriotisme – kan give fremstillingen slagside over mod det romantiske og beskæftiger sig ugerne med sprogforholdene i det »lærde« milieu, hvor dansk sprog gennem tiderne har staaet i umiddelbar kontakt med højkulturelle fremmedsprog. At Skautrup f.eks. har underbelyst den klassisk/europæiske traditions indflydelse paa dansk stilhistorie, er blevet udførligt dokumenteret for en række skriftsprogsgrænsers vedkommende i Paul Diderichsens *Dansk Prosa-historie* (1968 ff.).

De første tre tekstbind af Skautrups sproghistorie var ved deres udgivelse for 20–30 aar siden fuldt paa højde med den samtidige sproghistoriske forskning. Hvert tekstbind ledsagedes af en fortrinlig selektiv bibliografi (ved Karl Martin Nielsen), der gjorde det nemt for værkets brugere at finde frem til det væsentlige i den foreliggende ældre og yngre videnskabelige litteratur vedr. de behandlede emner.

De sidste 2–3 aartiers sproghistoriske forskning har selvfølgelig i mange enkeltheder suppleret eller revideret Skautrups resultater i bind I–III. Det vilde have været en stor gevinst for værkets brugbarhed uden for en snæver kreds af fagfolk, hvis Skautrup ved værkets afslutning havde opsuget dette stof, evt. blot i form af en ordnet samling litteraturhenvisninger. Men det er altsaa ikke sket. Til gengæld har vi faaet et andet serviceapparat til teksten, et helt bind paa 360 sider med registre over samtlige de tekstkilder, sproghistoriske fænomener og enkeltord/derivativer, der er omtalt i tekstbindene.

Ideen er god; udførelsen lader derimod noget tilbage at ønske. Uden at have gaaet registre igennem med en tættekam (ordregistret alene omfatter iflg. forordet 31.280 ord/derivativer) har jeg haft lejlighed til at konstatere, at tekstekscerperingen stedvis har svigtet (f.eks. har 5 af de dialektforfattere, der nævnes i fjerde binds kapitel om danske dialekter, ikke fundet vej til forfatter-

og titelregistret), og at der er sluppet adskillige trykfejl gennem korrekturlæsningen. Alfabetiseringen af sammensatte navne, bogtitler og begreber er i sin konsekvens mere brugerfjendsk end nødvendigt. Det vrimler med eksempler paa de helt banale brøgere (toleddede efternavne, best./ubest. artikel), men ogsaa mere raffinerede typer er belagt: *Christiern II.s byret*, *Christiern II.s landret*, men *gejstlige lov*, *Christiern II.s*; Rimkrønikens formodede forfatter, broder Niels, finder man ikke under *N*, men under *B*: *Broder Nigels to Sore*; under *Christensen Sthen*, *Hans* finder man en henvisning til II 149, 157, 286, *Sthen*, *Hans Christensen* er derimod iflg. registret omtalt II 160, 204, 362, 364, 426. For at faa gevinst ved brug af sagregistret over de sproghistoriske fænomener, skal man helst kunne forudsige, hvilken lingvistisk terminologi teksten anvender paa det søgte sted. Slaar man op under *analfabeter*, faar man tre henvisninger til teksten, men ingen af dem rammer det sted, hvor den vigtigste statistiske undersøgelse til analfabetismens historie i ældre tid er omtalt (II 307); for at faa fat i den, er man nødt til at skyde efter *læsefærdighed*. Indholdsfortegnelsen og en overskrift lover et register over plancher og kort, men kortene mangler; man havde ellers gerne set en samlet liste over værkets talrige tekstillustrationer, baade de dialektgeografiske kort og faksimilerne af haandskrift- og bogtryksider.

Det er sært, at der i det store arbejde, der maa ligge bag registerbindet, tilsyneladende ikke har indgaaet nogle helt banale overvejelser over brugerens situation ved opslag i et register. Dette aarhundredes eneste større samlede redegørelse for danskens historie kunde nok have fortjent et bedre opslagsapparat end det leverede aftryk af ekscerptsamlingerne.

Thorkil Damsgaard Olsen

Salmen som lovsang og litteratur. Under redaktion af Th. Borup Jensen og K. E. Bugge. Religionspædagogiske studier, Gyldendal 1972. I-II 276+216 s., 52+42 kr. Kan købes hver for sig.

Dansk salmeforskning synes at blomstre op. 1960'erne har bragt Anders Malings livsværk *Dansk Salmehistorie* (I-V Salmerne og nu snart ogsaa sidste hæfte af VI-VII Digterne). Der er udsendt facsimileudgaver af begge Malmøsalmebøger, Malmømessebøgerne, Thomissøn (for anden gang), Kingos Graduale, Breitendichs koralbog m.m. (de sidste tre fra Samfundet Dansk Kirkesang), Litteraturselskabets udgaver af Arrebo og Kingo bevæger sig og følges forhåbentlig snart af Sthen, og af arbejdsmilieuet i Kirkehistorisk Institut i København og i Salmehistorisk Selskab flyder dels arbejdet paa en stor dansk salmeregistrant, dels Hymnologiske Meddelelser, som fra 1973 har fået en fastere ydre form (c/o sekretæren, Tartinsvej 12² th., 2450 København SV).

Det værk, som her skal nævnes, er udførligt anmeldt af cand. theol. Jens Lyster i nævnte meddelelser 1:7 december 1972, som jeg stedvis i det følgende skriver med eller mod. Det falder i tråd med de forskellige salmeinteresser, som de forskellige forhavender og udgaver dog paa en eller anden måde må vidne om, og det er blevet til paa tværfaglig basis, ved at en litteraturhistoriker og en kirkehistoriker paa Danmarks Lærerhøjskole har fundet et frugtbart fælles ar-

bejdsområde. Det er imidlertid førstnævnte, Th. Borup Jensen, der har trukket det største læs.

Første bind indeholder nemlig to så vigtige ting som en genrebestemmelse og en dansk salmebogshistorie fra hans hånd. Den første (54 s.) har man vist intet sidestykke til, og den anden (113 s.) har C. J. Brandts næsten 100 år gamle pjeces som forgænger. Pladsen tillader ikke drøftelse i enkeltheder, men Borup Jensen skal krediteres for mere end een god formulering: »1500-tallets salme er mere sag end sang« (86). »I reformationstiden er der mange om at forkynde den rigtige tro i salmens form, i slutningen af det 18. århundrede er der mange om at forkynde troen *rigtigt* i salmens form« (135) »Det pæneste, der kan siges om Carl Hermansens indgreb [ved den nuværende salmebogs slutredaktion], er vel, at det var en dreven taktikers manøvre« (178). De forskellige salmebøgers særart bestemmes naturligvis især ved sammenligning, hvorfor en salmebog kan være ret udførligt omtalt i andre afsnit end det, der har den som hovedemne. Afsnit om det 18. årh.s salmebøger og tilløbene til den nuværende er ikke de mindst oplysende.

Dr. Bugges bidrag til bindet er et kort rids af salmesangens historie fra urkirken til reformationen (15 s.), som ikke mindst i en Grundtvig-forskers ånd gerne måtte have taget lidt mere plads op – og nogle fagdidaktiske overvejelser over salmer i undervisningen (28 s.), som jeg finder interessante, men ikke har forudsætning for at gå ind på. Endelig har professor Henrik Glahn bidraget med et kapitel om salmemelodien i dansk tradition (43 s.), et sagligt og pædagogisk fortræffeligt lejlighedsarbejde på linie med nutidige anskuelser i Samfundet Dansk Kirkesang (hvis store 50-års-jubilæumsskrift 1972 bl. a. indeholder oversigtsartikler om strømninger i periodens arbejde med salmemelodier og liturgi).

Dr. Bugges andel i værket fortsætter med periodeoversigter i bind II. De er forenkede med pædagogisk formål, overforenkede måske – men når nogen overfor mig klager over pladsmangel til noget de skal skrive, plejer jeg at henvise til, at et eetbindsleksikon måske kan spendere ti linier på Shakespeare, og det er på sin vis nok. Den absolutte og relative fornemmelse for historiske begivenheder og perioder er så ringe udviklet hos den yngre generation, at selv ret formelagtig viden må anses for bedre end slet ingen, og til syvende og sidst er det hverken en historie, en kirke- eller litteraturhistorie, Bugge skal skrive sine oversigter til, men »kun« en salmehistorie, der må tænkes at have et samspil med andre lærebøger.

Borup Jensen skriver i dette bind kommentarer til enkeltsalmer af Speratus, Sthen, de tre store samt Ingemann, hvorefter professor Chr. Thodberg træder til med en analyse af et par Aastrup-salmer (jf. DSt 1972). Gode resultater i god formulering findes også her, mest spændende men også mest problematisk vedr. Den yndigste Rose; men bindet kan efter sin natur ikke blive så betydningsfuldt som det første. Henvisninger og registre er veludført i begge, og bd. I har desuden arbejdsopgaver til visse af kapitlerne.

Med den dobbelte indgang til emnet, som titlen antyder, med sin alsidige behandling og især i kraft af genre- og salmebogsafnittene er bogen vigtig for dyrkerne af de forskellige fag, der har salmer, salmemelodier og salmetradition som en del af deres indhold.

Erik Dal

Sven Hakon Rossel: *Skandinaviske Literatur 1870–1960*. Stuttgart, Kohlhammer, 1973. 232 s.

Sven Hakon Rossel har påtaget sig den vanskelige opgave at give en fremstilling af den danske, norske og svenske litteraturs udvikling i de hundrede år fra 1870 til slutningen af 1960'erne.

De problemer som enhver skribent, der skriver litteraturhistorie, stilles overfor i retning af reduktion og udvælgelse af stoffet accentueres, når bogen henvender sig til et udenlandsk publikum, hvis eventuelle forhåndskundskaber er bestemt af en mere eller mindre tilfældig oversættelsespolitik og hvis forudsætninger bl.a. derfor er forskellige fra et dansk publikums.

Flere af de litteraturhistorier der siger på et udenlandsk publikum – de vigtigste er Hanne Marie og Werner Svendsen: *Geschichte der dänischen Literatur* (1964), Frédéric Durand: *Historie de la littérature danoise* (1968) og P. M. Mitchell: *A History of Danish Literature* (1957) – medtager et stort antal forfattere og omhandler mange værker, hvad der er medvirkende til at give værkerne i passager et præg af uoverskuelighed i forfatternes helhjertede forsøg på at få så meget med som muligt.

Sven Rossel går anderledes til værks; dels dækker fremstillingen kun de sidste hundrede år, og selvom norsk og svensk litteratur er behandlet på lige fod med den danske, så sparer han en del indledende betragtninger om historiske forhold m.v., og dels har Rossel valgt fra, således at han kun behandler et lille antal forfattere; han udelader helt konsekvent de skribenter han finder mindre væsentlige – de kommer end ikke med i en fodnote. Resultatet er blevet en overordentlig overskuelig fremstilling med de forenklinger og forkortninger en sådan fremgangsmåde naturligvis indebærer. Om sin fremgangsmåde siger han: »Der Verfasser hat sich deshalb auf eine kleinere Zahl von hervorragenden Autoren beschränkt, die als charakteristisch für eine Epoche, eine Stilrichtung oder eine soziale Gruppe gelten können.« (6). Af programmerklæringen kan man tro, at synsvinklen er sociologisk, men ser man udvalget af forfattere, er det klart at det har været kvaliteten i forfatterskabet, der har betinget udvælgelsen og ikke det typiske. En 70'er forfatter som Sophus Schandorph, der på mange måder repræsenterer en del typiske træk er udeladt – Rossels selektion er en kvalitetsselektion.

Rossels domme er raskere end man plejer at se i værker af denne art; han vover at udsige hvilke værker han af den nyeste litteratur anser for hovedværker, fx. placeres *Operaelskeren* som et hovedværk i 1960'ernes prosalitteratur uden at der er egentligt belæg for dommen. Dette gør bl. a. at *Skandinaviske Literatur* fremstår som en bog uden det præg af mausolæum, som litteraturhistorier ellers let får over sig.

Sven Rossels litteraturbegreb er det klassiske, idet han ikke inddrager anden litteratur end den man har vedtaget hører med til litteraturhistorien. Der indledes med Brandes og det moderne gennembrud, der i Rossels fremstilling er et virkeligt nybrud, som ikke på nogen måde er forberedt i årene før 1870. Fremstillingen slutter med Hans Jørgen Nielsen og Vagn Lundbye.

De tre litteraturer er holdt hver for sig; den litteratur, hvor de nye ideer havde størst gennemslagskraft er sat forrest i de forskellige perioder fx. Danmark med det moderne gennembrud, Sverige med symbolismen etc.

Værket er ikke særlig veludstyret med litteraturhenvisninger. Rossel har valgt at nævne de værker, hvori der findes yderligere litteraturhenvisninger for den interesserede, en fremgangsmåde der nok er tilladelig i et populært værk, men som ellers ikke er anbefalelsesværdig.

Mette Winge

»Tings gik like that«. Rettelse til Danske Studier 1973 p. 111.

Efter afspilning af båndprøver i forbindelse med en forelæsning november 1973 for en gruppe med indfødt kendskab til dansk-amerikansk sprog er vi blevet gjort opmærksomme på en fejlforklning af en sætning i den i Danske Studier 1973 p. 111 publicerede tekst. 1. 81-82: »truk dem op i det vejen« skal rettelig aflæses: »threw dem [trogøm] op i det wagon.«

I. K. M. B. L.